

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEMOKRATİK REJİMLERİN İŞLEYİŞİNDE SOSYAL
DEVLET İLKESİNİN ÖNEMİ

Dilan KAPLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Serkan EKİZ

İZMİR-2024

TEZ ONAY SAFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Demokratik Rejimlerin İşleyişinde Sosyal Devlet İlkesinin Önemi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../202

Dilan KAPLAN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Demokratik Rejimlerin İşleyişinde Sosyal Devlet İlkesinin Önemi
Dilan KAPLAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Kamu Hukuku Programı

Sosyal (refah) devlet anlayışı, genel olarak toplumsal adaletin ve refahın yükseltilmesini amaçlayan bir devlet modelidir. Bu model, küresel ve bölgesel dinamiklerin doğrudan ve/ya dolaylı etkileri yanında ülkelerin tarihsel, siyasal ve kültürel koşullarına bağlı olarak da farklı özellikler gösterebilmektedir. Öte yandan refah seviyesi yüksek ve sosyal devlet anlayışı güçlü olan ülkelerin aynı zamanda gelişmiş demokrasilere sahip olması, sosyal refah ile demokratik rejimler arasında da doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal Devlet, Demokrasi, Demokratik Rejim, Devlet.

ABSTRACT

Master's Thesis

**The Importance of the Social State Principle in the Functioning of Democratic
Regimes**

Dilan KAPLAN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

Public Law Program

The understanding of the social state is generally a state model that aims to increase social justice and prosperity. This models shows different characteristics depending on the historical, political and cultural conditions of the countries as well as the direct and/or indirect effects of global and regional dynamics. With that being said, the fact that countries with a high level of prosperity and a strong understanding of social state; those countries also have developed democracies shows that there is a linear relationship between social prosperity and democratic regimes.

Keywords: Social State, Democracy, Democratic Regimes, State.

DEMOKRATİK REJİMLERİN İŞLEYİŞİNDE SOSYAL DEVLET İLKESİNİN ÖNEMİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM DEMOKRASİ

I. DEMOKRASİNİN ANLAMI VE GELİŞİMİ	3
A. Demokrasiye İlişkin Tanım Çalışmaları	3
1. Normatif Demokrasi Teorisi	8
2. Ampirik Demokrasi Teorisi	9
B. Demokrasinin Tarihsel Arka Planı	9
1. Antik Yunan ve Roma'da Demokrasi Anlayışı	10
2. Orta Çağ ve Aydınlanma Öncesi Siyasal Gelişmeler Ekseninde Demokrasi Anlayışı	16
3. Çağdaş Demokrasi Düşüncesinin Kuramsal Temelleri	19
II. MODERN DEMOKRASİ	25
A. Egemenliğin Kullanım Yöntemlerine Göre Demokrasi Uygulamaları	27
1. Doğrudan Demokrasi	27
2. Temsili/Dolaylı Demokrasi	28
B. İdeolojik Temellerine Göre Demokrasi Türleri	29
1. Liberal Demokrasi	29

2. Marxist Demokrasi	32
3. Sosyal Demokrasi	34
C. Modern Demokrasinin Belirleyici Unsurları	37
1. Asgari Standartları ve Şekil Şartları	38
2. Modern Demokrasinin Kurumları	43

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DEVLET

I. SOSYAL DEVLET	45
A. Sosyal Devlet Kavramı ve Terminolojik Farklılıklar	45
1. Sosyal Devlet: Tanımları ve Refah Devleti Anlayışı	45
2. Sosyal Devletin Tarihsel Gelişimi	50
a. Modern Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi	51
b. Devletin ve Toplumun Sınırları İçinde İktidar, Otorite ve Güç Kavramları	56
c. Devletin “Modernliği”ne İlişkin Unsurlar ve İktidar Türleri	60
d. Sosyal Devletin Gelişiminde Toplumsal ve Ekonomik Dinamiklerin Değişim Süreci	66
(1) Kapitalizmin Yayılması ve Aydınlanma Öncesi Gelişmeler	67
(2) Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi Etkisinde Gelişmeler	70
B. Sosyal Devlet İlkesi ve Sosyal Haklar	74
1. Sosyal Hak Kavramının Ortaya Çıkışı	74
2. Sosyal Devlet Kavramının Anayasal Bir İlke Haline Gelmesi Süreci	78
3. Sosyal Devletin Güçlenmesi ve Sosyal Devlet Uygulamalarının Farklı Ülkelerdeki Gelişimi	82
C. Sosyal Devlete İlişkin Yaklaşımlar	87
1. İktisadi Terimler ile Klasik Ekonomi Politik ve Markist Teoride	87
2. Liberalizm ve Sosyal Devlet	91

3. Sosyalizm ve Sosyal Devlet	96
II. DEMOKRASİNİN İŞLERLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET İLKESİ	103
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DEÜHF	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
E.	Esas
E.T	Erişim Tarihi
Ed.	Editör
İÜHF	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
K.	Karar
prg.	paragraf
s.	sayfa
ss.	sayfa aralığı
vd.	ve devamı

GİRİŞ

Sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan refah politikaları, en genel ifadeyle, liberal felsefenin tam serbestlik ilkesinin tersine devletin pozitif yükümlülükleri doğrultusunda dezavantajlı gruplara ve toplumsal alanlara müdahalesini savunan bir yönetim anlayışını savunmaktadır. Sosyal devletin kurumsallaşmasının Batılı sanayi toplumlarının ileri felsefesi haline geldiği süreci kavramak için, öncelikle bu felsefenin başlıca savunucusu ve uygulayıcısı olan sosyal demokrasinin 20.yüzyılın ilk çeyreğinde üçüncü bir yol olarak ele alınması gerekmektedir. 19.yüzyılın sonundan itibaren, kapitalist devlet anlayışını kökten değiştirecek şekilde başlayan süreç üretim, dağıtım ve paylaşım ilişkilerinin piyasa üzerinden yapılandırıldığı liberal yaklaşıma itirazlar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Esasen sınıf temelli bu hareketin, bir süre sonra dünya genelinde sosyalist bir iktidar kurmaya yönelebileceği endişesi, siyasi iktidar tarafından 1880'lerden itibaren sosyal devletin temellerini atan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal anlayışa sahip devletler, sosyal harcamalarla sosyal refah devleti anlayışının yaygınlaştırılması halinde, komünizmin etkinliğini büyük ölçüde yitireceğini düşünerek hareket etmişler; bu hareket siyasi olarak karşılık bulduğundan sol siyasetçilerin toplumun dezavantajlı kesimleri için refah kavramına vurgu yaparak eşitlik hayalini ateşlemesi ile sosyal devletin olgunlaşması adeta bir ivme kazanmıştır. Sosyal devlet, üçüncü bir yol değil liberal devlet içinde bir aşama olarak evrilmiştir. Ancak sosyalist görüşlerin de etkisiyle meydana gelen sosyal devlet yönündeki gelişmeler, ilk dönem vahşi kapitalizmi doğuran liberal değerlerin insan onuruna aykırı yanlarının yumuşatılması ve kapitalist anlayışın hümanist değerler ile tamamlanarak yeni bir yola girdiğini öne sürmektedir. Sosyal devlete ilişkin düşüncelerin günümüz anlatımını kazanmasında sosyalist akımların öncülüğünü yadsımak yanlış olacaktır ancak bugünkü liberal devlet değerleri sosyal ve ekonomik alana ilişkin konulardaki gelişimi kapitalist üretim ilişkileri ile uyumlu şekilde sürmektedir. Sosyal devlet kavramı esasen kişilere belirli refah standartları getirerek onların karar alma mekanizmalarını herhangi bir rıza inşasına maruz kalmaksızın sirayet etmesine hizmet etmektedir. Nitekim demokrasi ve refah birbirleri ile etkileşim içerisinde olan ve birbiri tamamlayan kavramlar olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel

savı, ekonomik iktidarın demokratik katılım sürecinde bir baskı unsuru halini almasının önüne geçilerek yurttaşların siyasi iradelerini yönetime tam anlamıyla yansıtabilmesi için, kişiye gereken yaşam standardının sağlanabilmesine yönelik birtakım kurumların devlet tarafından var edilmesi gereğidir. Bu aynı zamanda insan haklarına saygılı modern ulus devletin varoluş amacına da uygun olacaktır.

Çalışmada ilk olarak demokrasiye ilişkin tanım denemeleri ve sosyal devlete ilişkin dönüşümler ekseninde demokrasi anlayışının gelişimi ele alınmıştır. Nitekim demokrasinin modern devlete içkin hale gelmesin sürecinde paralel ilerlemelerin görülmesi sebebiyle ikinci bölümde ise sosyal devlete ilişkin tanımlar ve kavramlar ile sosyal devletin ortaya çıkması sürecinde etkili olan toplumsal ve ekonomik dönüşümler irdelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ

I. DEMOKRASİNİN ANLAMI VE GELİŞİMİ

Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak dünyada normatif bir kavram haline gelmesi, 20. Yüzyıla kadar söz konusu olmamıştır. Bu döneme kadar demokrasi kavramı bazı koşullarda istisnai olarak varlığını sürdürmüştür ancak bugün modern devlet yapısıyla ayrı olarak ele alınamayacak kavramsal anlamıyla demokrasi, ancak bazı toplumsal ve siyasal aşamaların kaydedilmesiyle işlerlik kazanmıştır. Nitekim karar alma mekanizması bağlamında dar anlamda demokrasi kavramı olarak adlandırılan ilkel yapılarda bazı süreçlere kabile üyelerinin dahil anlamında görülse de yöneten ve yönetilen gibi anlamsal ayrışmalar modern siyasal unsurların varoluşuyla modern toplumun temel değerlerinden biri olan demokrasiden ayrı düşünülemez konuma gelmiştir. Günümüzde demokrasi düşüncesi insan haklarına dayalı modern devletten ayrı ele alınamayan adeta ortodoksi oluşturmuş kavramların başında gelmektedir ancak bu kabule karşın demokrasinin ne olduğu ve hangi düşünceleri kapsadığı sorusu halen tartışmalı durumunu korumaktadır. Bu bağlamda esasen en geniş anlatımla Laski, demokrasinin hiçbir tarifinin demokrasi kavramının ifade ettiği geniş tarihi kucaklayacağını belirterek bu kavrama ilişkin ancak tarihsel süreçte bazı kavrayışların oluşturulabileceğini söylemiştir¹. Çalışmamızda ise doktrinde kabul görmüş tanımlardan bahsedilerek tarihsel ilerleyiş içinde demokrasinin kazandığı farklı anlamlar doğrultusunda demokrasiye ilişkin bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

A. Demokrasiye İlişkin Tanım Çalışmaları

Demokrasi kelime olarak Yunanca'da halk, halk çoğunluğu veya tam vatandaşlık anlamına gelen "demos" ile hâkim olmak, yetkeyi elinde bulundurmak tanımına gelen "kratos" kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Bu yönden incelendiğinde kelimenin anlam bakımından tanımı; halk egemenliği ve halkın

¹ Harold J. Laski, **Demokrasi ve Sosyalizm**, Yurt ve Dünya Yayınları, 1945, 1. Baskı, s.12.

başkaca bir aygıtı ihtiyaç duymaksızın kendilerini yönetmesi olarak karşımıza çıkar. Bir başka tanımda ise kelime özüne bakıldığında “demos” ve "kratos" kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülmekle “Demos” halk anlamına gelmekte iken “kratos” ise egemenlik anlamı taşımaktadır fakat düşünsel yönden Aristoteles’e göre, “birikmiş bir zenginliğe sahip olmayan varlıksızların yönetiminde söz hakkına sahip olmasına demokrasi denir.”²Demokrasi sözcüğü TDK Güncel Türkçe Sözlükte “Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi; el erki”³ olarak açıklamıştır. Cambridge Sözlük demokrasiyi “İnsanlar arasında özgürlük ve eşitliğe olan inanca dayanan, halk gücünün seçilmiş temsilciler aracılığıyla ya da halkın doğrudan katılımıyla kullanıldığı bir rejim”⁴ olarak tanımlamaktadır.

Batı demokrasisine ilişkin kaynaklar, başlangıç noktası olarak Antik Yunan’ı ele almaktaysa da dünyanın herhangi bir yerinde ve daha önceki zamanlarda bir demokratik yönetim örneğinin olabileceğini göz ardı edilmemelidir. Nitekim demokrasinin başlangıcı için kesin bir tarih noktasından bahsedilemez. Dahl ve Sartori demokrasinin ortaya atıldığı dönemin idealler ve düşünceler tarihinde temellendiğini, zira siyasal sistemlerin insanlar tarafından tasarlanıp kurgulandığını söylemekte ve bundan bahisle toplumlar açısından farklı dönemlerin ele alınması gerektiğini belirtmektedir⁵. Ancak modern devletin tarihini ele alırken Avrupa devletler yapısı içinde değerlendirmeler yapıldığından bu kavram da Batı tarihi açısından incelenmektedir.

Sartori’ye göre demokrasi terimi artık etimolojik anlamda ele alınmayacak denli değişiklik göstermiştir ve bu değişiklik sözcüğün tanımına ilişkin denemelerin başarısız olmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumda günümüz siyasal ilişkilerinde, demokrasinin gerçekte nasıl anlaşıldığına bakacak olursak, halkın kendi kendisini yönetmesi fikriyle benzerliğin azaldığını ve kelime anlamına rağmen, azınlık haklarına saygı gösteren bir çoğunluk yönetimini görürüz. Ona göre bu değişiklik doğrudan tarihseldir; demokrasinin gerçekte kullanılmasını tecrübe biçimlendirmiştir ve bu kullanım “tekrarlanmış olmanın otoritesine sahip demokrasi tanziminin sadece

² Bihterin Dinçkol, “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine – “Demos” tan “Populus Romanus’a”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23, 2017, ss.720 – 790, s. 751.

³ TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, E.T: 20.07.2023.

⁴ Cambridge Web Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/democracy>, E.T:20.07.2023.

⁵ Robert A. Dahl, **Demokrasi Üzerine**, Çev: Betül Kadıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2019, s.18.

kelimenin kökenine bağlı kalınarak değil tarihsel tecrübenin denemesinden geçtiği için kabul ettiğimiz bir tanım şeklinde alınmalıdır; böylece kavramın tarihsel bir muhteva ve öz ile doldurmuş olmasından gelen bir semantik katılık kazanması sağlanmış olacaktır.”⁶

Demokratia terimi ortaya çıktığı zaman diliminde bahsettiğimiz halk bir Yunan polis'indeki demos yani, kolektif bir organ olarak orada etkinlik gösteren küçük bir topluluktur. Ama siyasal toplum büyümesi, somut bir topluluğu halk kavramıyla gösterme olanağının azalması sonucunu doğurmaktadır ve bu kavram daha çok hukuki bir ve soyut bir yapıya atıfla kullanılmaktadır. Artık bir polis içinde değil,⁷ farklı siyasal iradelere sahip özgür yurttaşlardan oluşan kentlerde yaşamakta olduğumuzdan Antik Yunan demokrasisi anlamında polis halkı, Ortaçağ komünleri ya da farklı halk tabakaları için kullanılan kavramların karşılıkları bugün kullanılan anlamlarını karşılamamaktadır. Nitekim bir fikir ve bir pratik olarak demokrasinin kökenlerinin şehir devletlerine uzandığından bahisle incelediğimiz dönemde demokrasinin anlamı salt “yurttaş egemenliğinden” (demos) ibaretti ve burada egemenlik kavramı herkesi etkileyen kararlarda tüm yurttaşların söz hakkına sahip olmalarını karşılamaktaydı. Ancak Gordon Marshall'a göre Antik Yunan demokrasisi incelenirken üç hususun göz ardı edilmemesi bu yönetimi anlamlandırmak⁸ açısından gereklidir: İlk olarak bu sistem kadınlar ile geniş bir kesimi oluşturan köleleri dışlamaktaydı zira yurttaş kavramı özgür erkekleri karşılamaktadır, ikincisi, demos sözcüğü kolektif ya da toplumsal bir organ anlamını karşılamaktadır ve son olarak böyle bir karar alma mekanizmasının işlerliği ancak yurttaş topluluğu görece küçük ve homojen bir bütün olarak kaldığı sürece işleyebilir.

Belirtilen hususlardan devamla bir diğer tanım olarak “demokrasi”, bir kolektif karar alma alanına aittir; böylece bir kurumu bütün olarak etkileyen kolektif

⁶ Giovanni Sartori, **Demokrasi Kuramı**, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, s.142.

⁷ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev.Tunçer Karamustafaoğlu, Sentez Yayınları, İstanbul, 2017 , s.27.

⁸ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, 2.Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.140.

kararların o kurumun bütün üyeleri tarafından alınması ve bu kararları alma sürecine katılmak için her bir üyenin eşit hakka sahip olması yönündeki ideali belirtmektedir.⁹

Tarihsel süreçte meydana gelen olaylarla birlikte demokrasinin bir diğer tanımı “*En üst iktidarın halkta bulunduğu ve halkın belli aralıklarla tanınan özgür seçimlerde, temsilcilerini seçtiği, temsil ve devredilmiş otorite yoluyla halk tarafından dolaylı olarak kullanılan hükümet biçimine imkân veren siyasi sistem*” şeklinde yapılmıştır.¹⁰

Eski Yunan demokrasisi bazı yazarlar tarafından erken dönem ya da ilkel dönem demokrasisi olarak adlandırılmakta¹¹ buna karşılık günümüz demokrasisi için ise modern demokrasi öbeği kullanılmaktadır. Bu ayrımla birlikte Antik dönemde modern demokrasi anlayışının aksine bir kavrayış bulunduğundan özgü tanım denemeleri de dönemin düşünürleri tarafında yapılmıştır.

Platon siyasal yönetim biçimleri üzerine yaptığı sınıflandırmada bu biçimleri beşe ayırarak bunları aristokrasi, oligarşi, demokrasi ve ceberrut devlet olarak saymış, bu devlet şekilleri birbirlerinin içerisinden çıktığını belirtmiştir.¹² Aristoteles ise altıya ayırmış ve doğru anayasalar olarak monarşi, aristokrasi ve politeia (siyasal yönetim)’yi sayarak bunların sapmaları olarak “tiranlık, oligarşi ve demokrasi”yi işaret etmiştir. Aristoteles’e göre özgür fakat varlıklı olmayan kişiler çoğunluğu oluşturarak yönetimi ellerine alırlarsa bu yönetim demokrasi olur. Bu yönetim tarzı halkın çoğunluğunun kendi özel çıkarlarına yönelik kararlar aldığı ve uyguladığı bir yönetim tarzı olarak nitelendirilmiştir Aristoteles'e göre demokrasi, iyi yönetim için gerekli koşul olmakla birlikte yeterli koşul olmaktan uzak bir sistemdir.¹³ “*Aristoteles için demokrasi, en iyi siyasal düzen saydığı polity'nin bir sapmasıdır. Demokrasi yoksulların çıkarlarını, yani yurttaşların yalnızca bir kısmını korur, diğer sapkın kamu düzeni biçimleri gibi o da ortak yararı korumaz.*”¹⁴ Ancak elbette ki

⁹ David Beetham Kevin Boyle, **Demokrasinin Temelleri 80 Soru 80 Cevap**, çev. Zeynep Kopuzlu, Adres Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

¹⁰ Hasan Tunç, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Nobel Yayınları, Ankara, 1999, s. 189.

¹¹ David Stasavage, **Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi**, Epsilon Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2022, s.20.

¹² Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 269.

¹³ Coşkun Can Aktan, “Siyasal Yönetim Biçimleri Ve Demokrasi”, ed. Coşkun Can Aktan, **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı Demokrasi Poliarşi Ve Demarşi**, içinde, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s.4.

¹⁴ İoanna Kuçuradi, “Yirmi Birinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları”, **Hacettepe**

Yunan kent devletlerinde bahsettiğimiz demokrasi doğrudan demokrasidir ve bu demokrasi yurttaş statüsündekileri kapsamaktadır. Ancak tüm demokrasilerin temelinde farklı statüler için belirlenmiş kurallar bulunsa da belli bir topluluğun dahli bulunmaktadır.

Antik Yunanın demokratik idealleri en genel ve sistematik anlamda Atinalı devlet adamı ve General Perikles (MO. 431) tarafından ifade edilmiştir. Bu ifadeye göre demokrasinin unsurları “*Kolektif egemenlik, siyasal eşitlik ve müsamaha ve hukuka, diğerlerine ve kişinin kendi görevlerine saygı*”dır. Fakat özellikle eşitlik kavramına yapılan atıf, Platon ve Aristoteles’in demokrasiyi tehlikeli bir yönetim olarak görmelerinin temelini oluşturmaktaydı zira bu düşünürlere göre fakir vatandaşlardan oluşan kitle kolay yönlendirilebilir ve kendi insani dürtüleri doğrultusunda karar almaya meyillidir; bu halk tabakası ihtiyaçları ile manipüle edilerek polisin yararını gözetmeksizin yönetimi ele alabilir.¹⁵ Platon bu endişeye dair çözümü, demokrasi düşüncesinin terk edilerek yönetimin filozof krallara verilmesinde bulmuşsa da Aristoteles bunun bir ütopya olduğunu belirterek demokrasinin vatandaşları zenginlerin oligarşik yönetiminden kurtarabileceğini fakat bu yeni yönetimin orta servet sahibi vatandaşlar tarafından sınırlanması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁶ Aristo, servet ile siyasal iktidar arasında yakın bir ilişki kurmaktaydı zira insanların servetlerinden dolayı egemen sınıf oldukları yerde, ister azlık ya da çokluk fark etmeksizin hükümet biçiminin oligarşi olacağı görüşündeydi ve demokrasi için, kalabalık bir orta sınıfın varlığını şart görüyordu. ¹⁷Esasen yönetime dair bu irdelemelerin, halkın yönetime serbest katılımının sağlanmasında her türlü iktidar mekanizmasından azade hareket etmesi fikrinin de temellerini attığı söylenebilir. Lincoln demokrasiyi “government of the people, by the people, for the people” (halkın, halk tarafından, halk için yönetimi) biçiminde ifade ederek, yönetimi yurttaşlarının yararında bulunan bir toplumla bağdaştırmıştır.¹⁸

Touraine’e göre ise bir yönetimin demokrasi olabilmesi için bu sistemde insan haklarından, azınlıkların korunmasından ve devletin ve iktidarın kullanımının

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı,1998, s. 21.

¹⁵ Eamonn Butler, **Demokrasiye Giriş**,çev. Oğuz Turan Yayla, Liberte Yayınları, 1. Baskı, s.18-19.

¹⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Socratesten Jakobenlere Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi**, İletişim Yayınları, 2011, s. 112 – 114.

¹⁷ Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s.241.

¹⁸ Sartori, Demokrasi, s. 18.

insanlar lehine sınırlandırılabilir bir niteliğe sahip olmasından bahsedebiliyor olmamız gerekmektedir.¹⁹

Marxist düşünürler ise demokrasi kavramını burjuva hukukuna atıfla değerlendirerek burjuva demokrasisi kavramını kullanmaktadır. Marx demokrasiye, devlet ve burjuva demokrasisi olması nedeniyle karşıdır ve komünizmin "tam demokrasi"yi karşılayabildiğini öne sürmektedir.

Demokrasiyi kısaca, "halkın, halk tarafından yönetildiği" bir siyasal sistem olarak açıklayabiliriz. Demokrasi öneticinin halkın iyilik ve mutluluğunu gerçekleştirme amacına yönelmiş bir sistem olması gerekir, çünkü halkın halk tarafından yönetiminin "halk için" bir yönetim olma sansı kuvvetlidir. "Halk için" yönetim ise, toplumda herkesin iyiliğini, mutluluğunu gerçekleştirmek için, çoğunluğun çıkarını sağlamak için ve bu çoğunluk içinde güçsüzlerin, zayıfların, yoksulların da mutluluğu için yönetmek anlamını taşır.²⁰

Göze'nin yukarıdaki tanımı ise modern demokrasi anlayışı ile Antik Yunan düşüncesinin ortak bir değerlendirilmesi ile ortaya çıkmış görünmektedir zira Antik dönem düşünürlerinin ele aldığı iyi ve kötü, mutluluk ve haz gibi felsefi kavramlar ile günümüz rasyonel düzeni içinde çıkarların dengelenmesi unsurları ele alınmıştır. Bu unsurların günümüzdeki görünüş şekilleri ise Sartori'nin doktrinsel yolu itibariyle tarihsel gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Nitekim demokrasiye belli bir tanım getirmenin zorluğuyla birlikte demokrasinin birtakım kriterler çerçevesinde ele alındığı demokrasi teorileri bu unsurları barındırmaktadır.

1. Normatif Demokrasi Teorisi

Normatif demokrasi teorisi, demokrasiyi lafzi olarak tanımlamaya çalışarak demokrasinin halkın yönetimi olduğunu belirtir. Bu teoride normatif kavramının doğası gereği demokrasi olması gereken şekliyle bir ideal olarak ele alınmaktadır böylece sözcük anlamıyla halkın yönetimi olan demokrasi, halka her anlamda içkin olan ve halkın tüm beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayan bir yönetim anlayışı olma görevini üstlenmelidir.²¹ İdeal demokrasi teorisinde halkın bütününe iradesine tam

¹⁹ Alan Tourine, **Demokrasi Nedir**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, 2019, s. 25-30.

²⁰ Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sosyal Devlet Sistemi**, Fakülteler Matbaası, 1976, s.80-81.

²¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 7. Basım, Ekin Basımevi, Bursa, 2015, s. 258.

olarak uyan bir yönetim biçimi söz konusu olduğundan bir ideali yani olması gerekeni yansıtır.²² Bu bağlamda düşünüldüğünde bir rejimin demokratik olabilmesi için, halkın bütününün arzularına tam olarak uyması gerektiği sonucuyla karşılaşırız ancak halkın her kesiminin istek ve eğilimlerine uyan bir yönetim anlayışının mevcut olamayacağı açıktır. Bu nedenle normatif teorinin yanında demokrasi kavramı ampirik demokrasi teorisi ile ele alınmaya çalışılmıştır.

2. Ampirik Demokrasi Teorisi

Ampirik demokrasi teorisi, olması istenen ideal demokrasi değil uygulamada mevcut demokrasilerin kriterleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu nedenle demokrasinin tanımı konusunda olması gerekenden ziyade var olanı ele alarak demokratik olarak kabul edilen rejimlerin ortak özelliklerini tespit etmeye çalışır. *Bu tür demokratik rejimlerin özelliği, "tam bir demokratik duyarlılık değil, nispeten çokça bir yurttaş gurubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmesidir."*²³

B. Demokrasinin Tarihsel Arka Planı

Günümüzde demokrasi kavramı çok katmanlı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır zira demokrasi tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sürekli bir değişim geçirerek günümüze gelmiştir. Siyasal ve toplumsal etkiler ekseninde dönüşen bu kavramın günümüz anlamına evrilmesindeki tarihsel süreçler ise baskın olarak Antik Yunan, Eski Roma Cumhuriyeti, Orta Çağ Dönemi, Aydınlanma Dönemi ve Sonrası ile Fransız İhtilali Ertesi Modern Demokrasinin gelişimi olarak sıralanmaya yatkındır.²⁴

²² Arend Lijphart, **Çağdaş Demokrasiler (Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri)**, (çev. E. Özbudun, E. Onulduran), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 11.

²³ Gözler, s. 259.

²⁴ Bernard Crick, **Demokrasi**, Oxford Yayınları, 2018, s.17.

1. Antik Yunan ve Roma'da Demokrasi Anlayışı

Demokrasinin kökeninin Antik Yunana uzandığı ve halkın yönetime hâkim oluşuna ilişkin düşünsel gelişmelerin ilk olarak Eski Yunan'da ortaya çıktığı düşünülmekle birlikte bu dönemde var olan Şehir Devletleri, kadınları ve köleleri yönetime dahil etmemesine karşın demokrasinin ilk örneği kabul edilen bir mekanizma ile yönetilmekteydi.

Yunan demokrasisinin modern siyasi anlamda bir demokrasi olduğunu söylemek son derece güçtür zira siyasal tarihe bakıldığında demosun yoksul bileşenlerinin bütün eşitlikçi kabullere karşın siyasal yaşam içinde etkin bir biçimde yer alamadığı, hatta eşitlikçi düşünürlerin dahi bu kesimlerin etkin katılımının önünü kestiği söylenebilir. Demokrasi, daha çok demosun toplumsal gücüyle ilgilidir ve demokrasi daha baştan demosun inşa edilmiş tarzı nedeniyle, belirli kesimlerin demostan dışlanması nedeniyle siyasal katılımın kısıtlı kılınması esasen bu yönetime içkindir. Ancak bu grupların dışlanması halinde dahi aristokrat, oligark veya tiran yönetimi altında halkın katılımı olanaksız bir şekilde idare edilen devlet için, çok sayıda özgür, yetişkin erkeğin yurttaş olarak yönetime doğrudan katılma hakkına sahip oldukları sistem her halükarda ilerici bir dönüşüme işaret etmekteydi. Bu deneyimin ve onunla birlikte oluşmuş fikirlerin içinden, egemen bir halkın sadece kendi kendini yönetme hakkını kazanmakla kalmayıp, bunu gerçekleştirebilmek için gerekli olan tüm kaynaklara ve kurumlara da sahip olduğu, kurulabilir bir yeni siyasal sistem görüşünün de uzun vadede ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu görüş, varlığını halen modern demokratik fikirlerin özünde sürdürerek demokratik yapı ve pratikleri biçimlendirmeye devam etmektedir.²⁵

Klasik Yunan uygarlığının devam ettiği M.Ö. VI- IV. yüzyıllarda polislerde yönetim bir kral ya da tiranın elinde olabildiği gibi, görece küçük bir grubun ya da geniş bir kitlenin elinde de bulunabiliyordu. Herodotos basta olmak üzere klasik dönem Yunan yazarları tek kişinin iktidarı elinde bulundurduğu polis'lerin yönetim biçimini monarşi, az sayıda kişinin yönetimi oligarşi ya da aristokrasi olarak, tüm yurttaşların yönetimini ise demokrasi olarak adlandırmıştır.²⁶

²⁵ Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996 s.15.

²⁶ John Keane, **Kısa Demokrasi Tarihi**, Say Yayınları, 2022, s.68.

Eski Yunan uygarlığından bahsedilirken akla gelen ilk yönetim biçiminin demokrasi olmasına karşın Eski Yunan yönetimi bütünüyle demokratik siyasi birimlerin oluşturduğu bir rejim olmaktan uzaktı. Klasik dönemde binden fazla sayıda olan polis'ler arasında demokratik bir yönetime sahip olanlar azınlıkta bulunuyordu; demokratik polis'ler çoğunlukla bir sınıf mücadelesinin sonucu olarak, aristokrat olmayan yurttaşların aristokrat egemenliğini kırmaları sonucunda ortaya çıkmıştı.²⁷ Demokratik polis'lerin en önemli örneği, M.O. VI. yüzyıl başından itibaren demokratik bir yapılanmaya sahip olan Atina olarak karşımıza çıkmaktadır.

Herodotos'un anlatısında Atina'ya yeni kabile sistemini getiren ve böylelikle demokrasiyi kuran liderin Kleisthenes olduğu belirtilir.²⁸

Atina Devrimi sonrası başa geçen Kleisthenes bir soyludur ve Devrimde örgütlü ve silahlı bulunan halk kendi liderlerini çıkarmaktansa kendi aralarında iktidar kavgasına tutuşmuş aristokratlar arasından Kleisthenes'i lider olarak seçmiştir. Bunun nedeni ise devrimde öncü olsalar dahi halkın kendini yönetim kademesinde düşünemiyor oluşu olarak yorumlanabilir nitekim Solon'un yasal düzenlemeleri ile bir reform başlamışsa da eşitlik düşüncesinden söz etmek mümkün olmamıştır.

Bu dönemde Atina'da pek çok hayati konuda yurttaşların doğrudan katılım gösterdiği çok sayıda toplantı yapılıyordu; yurttaşların kendi aralarında eşit olduğu ve her birinin her konuda fikirlerini söyleme (parrhesia) hakkına sahip olduğu varsayılmaktaysa da Eski Yunan demokrasisinin çeşitli nedenlerden kaynaklanan sınırları mevcuttu. Atina demokrasisinde 'halk'tan anlaşılan özgür, erkek ve Atinalı yurttaşlardan ibaretti: kadınlar, gençler, yabancılar ve köleler (dolayısıyla toplumun çoğunluğu) fikir beyan etme ve oy kullanma hakkına sahip değildi. Bu da Atina'nın yetişkin nüfusunun yüzde 20'sinden az bir kesiminin yurttaş kabul edilmesi anlamına geliyordu²⁹. Üstelik yurttaş olarak kabul edilenlerin de önemli bir kısmı imkânları olmasına karşın demokratik tartışma ve karar alma sürecine bizzat katılmıyor,

²⁷ Cynthia Farrar, **Demokratik Düşüncenin Kökenleri Klasik Atinada Siyasetin İcadı**, Cambridge University Press, 1988, s. 74.

²⁸ Filiz Zabcı, **Demokrasi Düşüncesinin Doğuşu ve Gerilimleri**, **Demokrasi: Kavram Kurum ve Süreçler**, der. Menderes Çınar, İletişim Yayınları, s.26.

²⁹ Ateş Uslu, **Demokrasi, Siyaset Bilimi**, der. Gökhan Atılğan Siyaset Bilimi, Yordam Yayınları, 7. Basım, s.139.

tartışmaları profesyonel bir uğraş alanı olarak gören hatipler bu süreçlerde sıradan yurttaşlara göre çok daha etkili oluyordu.

Demokrasinin yerleşmesinde ve sistematik bir şekilde uygulanışında öncü olan Perikles ile birlikte Atina demokrasisi yeni bir döneme girmiştir zira buna göre demokrasiye katılımda ve siyasal yaşamda yurttaşlık artık salt soya bağlı olmaktan çıkarılmış; devlet görevlerinde yer alma da belli bir soydan olmaya ya da belli bir servete sahip olma koşuluna bağlı olmaksızın liyakat sahipliği devlet görevlerinde bulunmanın ölçüsü olarak görülmüştür. Ancak esas önem, eşitlik kavramına yapılan vurgudur zira demokratia, küçük bir azınlığa değil yurttaş olan herkese siyasal hayata katılım hakkı sağladığı için bu adı almıştır.³⁰ Atina'da demokrasi sadece yurttaşlar arasında siyasal bir eşitlik talep etmez, aynı zamanda yurttaşların kamusal görevlere ve sorunlara aktif katılımını gerekli görür. Demokrasinin bu özelliğini Perikles, *"Yalnız biz Atinalılar, devlet işlerine karışmayanlara kendi isi gücü ile uğraşan sessiz bir yurttaş değil, hiçbir ise yaramayan biri gözüyle bakıyoruz"* şeklinde açıklar.³¹ Yani kamusal alanda gerçekleşen eylemler o kadar önemlidir ki, sadece iyi bir yurttaş olmanın değil, sorumlu bir insan olmanın da koşulunu oluşturur. Böylece Antik demokrasi düşüncesi, ortak olanı (koinon) yaratma ve koruma konusunda yurttaşla yadsınmaz bir sorumluluk yükler.³²

Sokratik geleneğin büyük düşünürleri Platon ve Aristoteles ise, en alttaki sınıfların eşit bir biçimde siyasette rol almalarını hep yadırgamışlardır. Platon'un, Atina'nın demokrasi ortamında düşüncelerini geliştirme olanağını bulmuş olan Sofistlere yönelik eleştirisi aynı zamanda demokrasiye bir yergi olarak karşımıza çıkar. Aristoteles'e göre, özgür doğanların çoğunluk değil, egemen olduğu yönetime demokrasi demek gerekir. O halde demokrasi, yöneticilerin hangi toplumsal tabakaya ait olduklarına bağlı olarak değerlendirilmelidir; bütün yönetim biçimlerinin ayırt edici ölçütlerinden biri budur. Demokrasi, "avam tabakası"nın (bu anlamda demosun) yani zengin ya da soylu olmamalarına karşın özgür doğanların egemen olduğu bir yönetim biçimidir. Ama zenginler azınlıkta, orta gelirli ve yoksullar ise

³⁰Taiwo Justice Olorunlana, **The History Of Democracy: From Ancient Athens to Present–Day**, s.8.

³¹Victor Ehrenberg, Origins of Democracy, **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, 1950, s.529.

³²Marie Anne Conrad, How Did Democracy Develop In Athens, https://prezi.com/7exq_3jxvmsj/how-did-democracy-develop-in-athens/

çoğunlukta olduğundan demokrasi direkt olarak "çoğunluğun yönetimi" haline gelir.³³

Ancak, modernitenin dönüştürdüğü çağlarla birlikte demokratik fikirler ve kurumlar, bu ilk demokrasi fikrinden şüphesiz ki daha fazlasını içermektedir. Bu bağlamda Antik demokrasi düşüncesinde demokratik bir düzen, en azından şu koşulları yerine getirmek zorundadır: Yurttaşlar, istemleri bakımından, kendi kişisel amaçları veya çıkarları ile belirgin bir çatışma içinde olmayan genel bir ortak yarar duygusunu paylaşmaya ve o doğrultuda hareket etmeye yetecek ölçüde uyum içinde olmalıdırlar böylece kamusal iyiliğin, nitelikleri ile ilgili olarak büyük ölçüde toplumsal görüş homojenliği sağlanmış olur. Aksi bir durumda kamusal iyilik hakkında siyasal çatışma ve keskin anlaşmazlık çıkması kaçınılmaz olacaktır. Demosun küçük ölçekli olması ile ise dil, din, tarih ve etnik kimlik farklılıklarının sebep olacağı heterojenliğin ve bundan kaynaklanacak uyumsuzluğun önüne geçilmiş olacaktır.³⁴

Antik Yunan sistemi içinde, demokrasi ve ekonomik farklılaşmanın düzeyi, polisin nüfusunun yurttaşların birbirini şahsen tanımaya olanak verecek ölçüde olması oluşu sebebiyle siyasal bilinçlenmeyi hızlandırmıştır. Buna bağlı olarak gelişen siyasal örgütlenme ve siyasal düşüncenin gelişimi ile kentlerde kral ile soylulardan oluşan yaşlılar meclisi de bulunmaya başlamıştır. Böylece farklı zaman aralıklarında birtakım halk yararına toplantıların yapılması ve kararın halk lehine verilmesi süreci önem kazanmıştır.³⁵

Atina demokrasisinde görüldüğü üzere çoğunluğun iradesi üstün kabul edilmekteydi ancak toplumsal yapılarda bulunan farklılıklar yoksul çoğunluk ile zengin azınlığın çıkarlarının uyuşmaz doğası sebebiyle sürekli bir çatışma sebebiydi. Bu çatışma Yunan sitelerinin çoğunda istikrarsızlığa neden olmaktaydı; söz konusu gerilime bağlı olarak yönetim biçimi demokrasi ile oligarşi arasında gidip

³³ Loren J. Samons II, Demokrasinin Nesi Var?, **Atina'daki Uygulamalardan Amerikan İbadetine**, Çev. Yosun Erdemli, İstanbul, 2013, s.67.

³⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Siyasal Düşünceler**, s. 47.

³⁵ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi I**, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1989,s 23.

gelmekteydi. Nitekim bu çatışmanın görünür olması Eski Roma'nın yönetim anlayışını etkileyerek karma yönetim fikrinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³⁶

Atina demokrasisi, başlangıçta, demokratik kurumların yanında, yalnızca soyluların seçilebildiği bazı aristokratik kurumlara sahipti. Aristoteles, azınlığın ve çoğunluğun çıkarlarını dengelediğini savunarak, ılımlı olarak gördüğü bu rejimi en iyi demokrasi olarak niteler. Ona göre zamanla, aristokratik kurumların yetkisinin azaltılması ya da tümüyle kaldırılmasıyla, rejim radikal bir demokrasiye dönüşmüştür. Aristoteles'e göre, IV. yüzyıl Atina'sı, çoğunluğun iradesini üstün kılan düzenlemeleri ve yurttaş sayısındaki artış nedeniyle, bazı yönlerden tiranlığa benzeyen, radikal bir demokrasidir. Atinalı demokratlar halkın (yoksul çoğunluğun), soylular ise zengin azınlığın iradesini üstün kılma mücadelesine girmiş, her iki iradeyi uzlaştıracak bir kurumsal yapı arayış içinde olmamışlardır. Bu yüzden, bugün cumhuriyetçi gelenek olarak adlandırdığımız gelişmenin izlerini, Antik Çağ Atinasından ziyade daha çok Sparta'da ve ideale yakın biçimiyle Roma'da bulmaktayız.

Cumhuriyetçi gelenek, Antik Yunan polislerinde doğan demokrasi deneyimi ve düşüncesi yerine karma yönetimi kabul etmiştir. Bu mirası yasatan Roma cumhuriyeti modern cumhuriyetlerin temelini oluşturmaktadır. Karma yönetim ya da cumhuriyet, Polybios'un Roma'nın ihtişamının ve kısa süre içinde geniş sınırlara ulaşmasının nedeni olarak gördüğü bir rejimdir. Yurttaşlık değerleri ile çoğunluğun değerleri arasında bir denge yaratmak ya da halk desteğine arkasına alan çıkara dayalı siyasetçiler ile cumhuriyetin ideali olan ortak yararı gözeten erdemli yurttaşlar arasındaki zıtlığı yumuşatmak gibi amaçlar Roma'da cumhuriyetin kutsanmasını elverişli hale getirmiştir.³⁷

En eski düşünsel kökenlerinde cumhuriyetçi gelenek, demokrasinin aşırılık olarak görülen taraflarına karşı çözüm olarak düşünülmüştü. Düzeni ve istikrarı kuracak şey, karma yönetimin dengeleme ve denetleme mekanizmalarıydı. Roma'da Konsuller, Senato, Halk Meclisi ve Tribünler arasında kurulan bu denge, sisteminin yozlaşmasına ve nihayetinde çökmesine karşı koyabilecek bir siyasal düzen vaadi

³⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, s.85. Oktay Uygun, **Demokrasi Tarihsel Siyasal ve Felsefi Boyutları**, On İki Levha Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, İstanbul, 2020. s.127.

³⁷ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-I, Eski ve Orta Çağlar, Seçilmiş Yazılar**, Ankara, 1985, s. 34.

sunuyordu. Bu nedenle cumhuriyetçi gelenek demokrasiden ayrılarak zaman içinde farklı nitelikler edinmişse de cumhuriyetin denge ve denetleme sistemi, paradoksal bir biçimde liberal demokrasinin güçler ayrılığı ilkesi için bir başlangıç noktası oluşturmuştur.³⁸ Bir diğer noktada ise cumhuriyetçilik, Antik Yunan siyasi yaşamında önemsenen ve Perikles gibi demokrasi savunucularının yücelttiği yurttaşlık değerlerini benimsemiştir. Buna göre ilkesel anlamda bütün yurttaşlar arasındaki hukuki ve siyasal eşitlik bu değerlerin başında gelmekteydi.

Eski Roma'da dönemin ünlü düşünürleri Polybios ve Cicero, Roma'da istikrarlı bir rejimin güvence altına alınabilmesi için toplumdaki farklı çıkarların temsiliyeti fikrine dayanan bir karma bir yönetim mekanizmasını tasarlamışlardır. Türdeş bir kitle olmayan toplumun farklı gruplarının birlikte yaşayabilmesi için Roma Anayasasında Senato ve Halk Meclisi'ne yer verilmesi ve kurumsallaşan bir uzlaşma yolu izlenmesi gerektiği düşüncesinin yanında iktidarını sürdürmeyi amaçlayan tek kişinin çıkarının korunması talebiyle ortaya çıkan yönetimde, monarşik (kral), aristokratik (senato) ve demokratik (halk meclisi) öğelerden oluşan bir anayasal yapı cumhuriyet olarak kabul edildi.³⁹ Bu yapı ilerleyen süreçte kuvvetler ayrılığına ilişkin tartışmaların temelini oluşturacaktır. Böylece Roma'nın bu dönemki yönetim şekli Roma Cumhuriyeti olarak anılmaktadır ancak kurumlar itibariyle tam bir halk yönetiminden söz edilemez. Roma Cumhuriyeti bir "Res Public" olarak "halkın yönetimi" ilkesine dayanmaktaydı. Ancak burada halk yönetiminden ziyade toplumun yüzde ikisini oluşturan soylu Patrisyenlerin, neredeyse bütün yönetim erkini ellerinde tuttukları belirtilmelidir. Roma Cumhuriyeti bazı demokratik ve oligarşik unsurları bünyesinde barındırmaktaydı: Aristokrat yapıya sahip heyet tarafından seçilen iki konsül halkın iradesini yansıtmamaktaydı nitekim senato da halk tarafından oluşturulmamaktaydı ancak senato seçiminde rol alma hakkına sahip olan aristokrasi mensubu vatandaşlar aynı zamanda yasama faaliyetlerini veto edebilecek tribunes gibi önemli görevlere sahip olabiliyor ve yasaları uygulayan majistrateleri seçebiliyorlardı.⁴⁰ Bu aristokratik cumhuriyetin devamlılığı için ise toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan "sıradan halkın" tepkisinin yönetilmesi gerektiğine inanan Cicero, halkın siyasal hayattan

³⁸ Luciana Canfora, **Avrupada Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi**, Literatür Yayınları, 2010, s.113.

³⁹ Oktay Uygun, *Demokrasi*, s.127.

⁴⁰ Anne Weale, **Democracy**, New York: Macmillan Press, 1999, s.150.

dışlanmaması gerektiğini; geçmişteki bilge kralların yaptıkları gibi onlara bazı tavizler verilerek yönetim erkinin bir parçası olduklarına inanmalarının sağlanmasını gerektiğini düşünmekteydi. En aşağıdaki insanın dahi, en yukarıdakiyle eşit olduğuna inancının devleti güvenli kılacağını belirterek uygulamada olmasa dahi söylemde bir halk cumhuriyeti fikrinin dillendirilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴¹

Roma istikrarlı bir rejimi güvence altına almak için, toplumda farklı çıkar gruplarından olan kesimlerin yönetimde söz sahibi olacağı karma bir yönetim kurdu. Halk, aynı çıkarlara sahip türdeş bir kitle değildi; soylular ile soylu olmayanlar arasında önemli çatışmalar mevcuttu. Roma anayasası işte bu çatışmayı Senato ve Halk Meclisi'ni kurumsallaştırarak uzlaştırmaya çalışmıştır. Bazen bu iki farklı kurumun yanına kendi kişisel statüsünü ve iktidarını sürdürmeyi amaçlayan tek kişinin çıkarları da eklendiğinden tekin, azınlığın ve çoğunluğun çıkarını dengelemek üzere monarşik (kral), aristokratik (senato) ve demokratik (halk meclisi) öğelerinden oluşan bir anayasal yapı cumhuriyet olarak kabul edildi.

Bu bağlamda Antik Çağda Atina ve Roma uygarlıklarında sıradan halkın yönetimi olarak demokrasi ve toplumsal düzenin sağlanmasında bir temel araç olarak yasa kavramının belirleyiciliği, yurttaşlık ve bu statünün sağladığı siyasi hakların varlığına içkindir. Soyut temel hak ve özgürlükler aracılığıyla korunan modern bireyle karşılaştırıldığında, bu iki toplum özelinde yurttaşların kendilerini siyasi ve iktisadi baskıdan koruma olanakları, sahip oldukları siyasi statü ve haklardan ayrı düşünülemez.⁴²

2. Orta Çağ ve Aydınlanma Öncesi Siyasal Gelişmeler Ekseninde Demokrasi Anlayışı

Roma'nın dağılması sonrasında meydana gelen gelişmeler, ekonomik süreçlerin ticaret dışına kayması ve faaliyetlerin kapalı bir kırsal ekonomik düzene indirgenmesine yol açmış; oluşan bu durumda yerel çerçeveyi aşan bir yönetim oluşturmak mümkün olmamış ve parçalı bir siyasal yapı olan feodalitenin ortaya çıkışı ile Orta Çağ'ın sonlarına kadar etkisini gösterecek olan bu yönetim tipi, belli

⁴¹ Yüksel Taşkın, **Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, İletişim Yayınları; 3. Basım, s.28.

⁴² Berke Özenç, **Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağında İşlevi**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 165.

bir toprak parçasını elinde bulunduranların yani ekonomik iktidarın kamu yetkisine de sahip olduğu bir düzen olarak varlık göstermiştir.⁴³ Ancak Orta Çağ dönemini bu parçalı yapısında dahi kralların iktidar alanlarını belli sınırlar dahilinde korumaları, krallar ile feodal lordlar arasında bazı düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir. Bu düzenlemeler zaman içinde siyasal iktidarın çerçevesinin belirlenmesi ve erklerin dağıtılmasında belirleyici rol oynayacaktır.

Ortaçağ sonlarından itibaren, özellikle de XVI. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da bir yandan cumhuriyet kavramı, diğer yandan parlamentolar ve benzeri temsili yapılar gelişme gösterdi; bunu takiben halkın yönetime doğrudan katılımını eden demokratik hareketler ve fikirler de yaygınlaştı. Cumhuriyet, temsili yapılar/rejimler ve demokrasinin benzer dönemlerde yaygınlaşması bu üç kavram öbeğinin birbiriyle karıştırılarak kullanılmasına neden olmuşsa da Res publica kavramı, Eskiçağdan Yeniçağa uzanan dönemde Avrupa siyasal düşüncesinde sıklıkla farklı anlamları karşılayacak şekilde dillendirilmiştir. Batı Avrupa'da aristokrasi ya da Kilisenin etkisini azaltıp krallıkları güçlendirme gayesindeki düşünürler de Roma res publica'sına referansla siyasal meşruiyetin halk aracılığıyla Tanrıdan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Böylece halkın yönetime katılmadığı, ancak otorite sahibi, meşruiyet kaynağı, hatta egemen kabul edildiği siyasal rejimler ve ideolojilerin gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim XVI. yüzyıl başında Niccolò Machiavelli gibi düşünürler res publica' yı hem devleti karşılayacak şekilde hem de monarşinin karşıtı olarak cumhuriyet anlamında kullanmaya başlamışlardır.⁴⁴

Bu hususta temel olarak İngiltere'de Magna Carta ile başlayan insan hak ve özgürlükleri belgelerinin kral ve lordlar arasındaki yasal sınırları lordlar lehine çizmesiyle başlayan parlamentonun ortaya çıkması süreci demokrasinin hükümet ve seçime ilişkin kurumlarının oluşmasında rol oynamıştır.⁴⁵

XI. - XIII. yüzyıllarda Batı Avrupa'da dünyevi iktidar ile ruhani otorite arasındaki gerilimlerde başlıca aktörlerin papalık ve imparatorluk olduğunu aynı dönemde varlıklarını sürdüren feodal birimlerin ve yükselen kentlerin egemen sınıfları bu iki taraftan birine yaklaşmaktaydı ancak XIII. yüzyılın sonlarında bu durumun değişmeye başladığını görmekteyiz. Bu dönem boyunca kimi feodal

⁴³ Bihterin Vural Dinçkol Nihat Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, 2022, s.158- 170.

⁴⁴ David S, *Demokrasinin Gerilemesi*, s. 114.

⁴⁵ Luciana Canfora, **Avrupada Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi**, Literatür Yayınları, 2010, s.50.

lordluklar, özellikle de İngiltere ve Fransa krallıkları diğerlerini egemenlik altına alıyor, kimi zaman güçlü kentleri topraklarına katıyorlardı. Böylece kral ve soylular arasında yerleşmeye başlayan mecburi bağ ile İngiltere'de XIII. Yüzyılda devam eden kral-baronlar çatışmalarının ürünü olan Parlamento (1295), Fransa'da ise Tabakalar Genel Meclisi'nin (Etats-généraux) bu dönemin ürünü olduğunu söylemek mümkündür nitekim İngiltere Parlamentosu'na 1341'de Avam Kamarasının eklenmesiyle burjuvazinin daha geniş anlamda temsili gerçekleşmiştir.⁴⁶ Hükümdarlar sıklıkla ihtiyaç duydukları vergiler başta olmak üzere pek çok uygulama için bu meclislerdeki temsilciler vasıtasıyla teoride halkın pratikte ise soyluların ve burjuvazinin onayını alıyorlardı; XI. - XIII. yüzyıllar arasında çoğunlukla imparatora karşı Kiliseyle ittifak yapmış olan Batı Avrupa burjuvazisi artık kralların müttefiki haline geliyordu. Mülk sahibi olmayan sınıfların eylem kapasitesinin artması ile başlayan bu eğilimle birlikte bu sınıflara bazı haklar tanınması de gündeme gelmişti. Bunun en önemli örneklerinden biri Magna Carta'nın özgün metninde "özgür adam"ların haklarından bahsedilirken 1330'lardan itibaren genel olarak "insanlar"ın hakları sıralanacak, hatta 1350'lerle birlikte hak tanınan bu insanların hangi tabakadan geldiklerinin önem tanımadığı da açıkça belirtilecekti.⁴⁷

İngilterede XIII. yüzyılın başlarında dönemin kralı Yurtsuz John'a kabul ettirilen Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Ferman) ile kişi haklarının sağlanması yolunda ilk büyük adım atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında Magna Carta, halka belirli hürriyetler tanıyan bir belge olmaktan çok kralın otoritesini bir ölçüde sınırlandıran ve buna karşılık baronların bazı haklarını belirten bir feodal berat (charte) olduğu belirtilmelidir. Ancak örnekten de anlaşılacağı üzere, gerçekte bir feodalizm manifestosu niteliği taşıyan bu belge zamanla kapsayıcı yorumlanarak insan hak ve özgürlükleri yararına genişletilmiş ve sonraki yüzyıllarda ise hükümleri günün şartlarına ve eğilimlerine uygun düşen anlamlar kazanmıştır.⁴⁸

İngilizler, daha sonra 1628 tarihli Petition of Rights, Habeas Corpus Act, 1689 tarihli Bill of Rights, ve nihayet 1701 tarihli Act of Settlement ile, hürriyetlerinin sınırlarını gittikçe genişletmişler, hükümdarın iktidarını kanunla

⁴⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, Siyasal Düşünceler, s. 47.

⁴⁷ Held, David, **Models of Democracy**, 2nd Edition, Cambridge, Polity Press, 1997, s.53.

⁴⁸ Yüksel Taşkın, Siyaset, s.28.

çevrelemek ve bağlamak suretiyle onu vatandaş hak ve hürriyetlerine karşı sorumlu hale getirmişlerdir. Ancak belirtmek gerekir ki İngiliz hürriyet ferman ve kanunları, Amerikan ve Fransız Bildirileri gibi, gerçek anlamda birer Haklar Bildirisi sayılamazlar zira bu ferman ve kanunlar, birtakım felsefi prensiplerden hareketle, bu prensiplerden kaynaklanan ve soyut bir evrensellelikle bütün insanları kapsayan kavrayan hak ve hürriyetlerin listelerini içermemekteydi.⁴⁹

3. Çağdaş Demokrasi Düşüncesinin Kuramsal Temelleri

Ortaçağ ve Aydınlanma Öncesi dönemde temelleri atılan iktidarın kaynağının rasyonel bir zemine oturtulması ideali ile birlikte bu iktidarın sınırlanmasına ilişkin yöntemler ve çözümler de geliştirilmeye başlamıştır. Nitekim Aydınlanmanın düşünsel altyapısını hazırlayacak olan Hümanizm akımıyla birlikte insanın eşit olarak doğduğu ve özgür olduğuna ilişkin bir modern ilkelerin de şekillenmeye başlaması esasen iktidarın kişilerin özgürlükleri ve eşitlikleri doğrultusunda sınırlandırılmasına ilişkin dayanak noktasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iktidarın kendini sınırlayan ve güçlerini frenleyen kurallar bütünü çerçevesinde halkın özgürlük ve eşitliği temelinde faaliyet göstermesi gerekliliği Aydınlanma düşünürlerinin temel meseleleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰ Bu meselelerin çözümü ise bizi eş zamanlı olarak siyasal olarak temsil edilebilen eşit ve özgür bireyin ortaya çıkması sonucuna götürmektedir.

Bugün cumhuriyet ile demokrasi arasında yakın bir bağ kurulmakla birlikte, kökeni bakımından cumhuriyet; iktidarın toplum içindeki bir odağın tekelinde bulunmasını önlemek ve farklı çıkarları dengelemek amacını taşımaktadır. Çoğunluk, azınlık ve tek kişi yönetiminin muhtemel zararlarını gidermeyi amaçlayan bir düşüncenin ürünü olarak bu amacı gerçekleştirmek için, hem demokratik hem de demokratik olmayan ilke ve kurumlar içerir.

Roma'dan sonra İngiliz siyasal sistemi, eski cumhuriyet düşüncesini yansıtan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır: Monarkın, azınlığın ve çoğunluğun iradesini

⁴⁹ David Stasavage, **Antik Dönemden Günümüze Demokrasi**, Epsilon Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2022, s. 302.

⁵⁰ Huntington, Samuel P, **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996 s. 14.

temsil eden Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası; eski anlamıyla, tipik birer cumhuriyet kurumudur. Eski cumhuriyetçi gelenek, ancak içinde monarşik ve aristokratik unsurlar taşıyan toplumlar bakımından uygulanabilir bir proje niteliğindedir.⁵¹ Miras yoluyla geçen bir soyluluğun olmadığı, krallığın kurumsallaşmadığı ya da monarşi ve aristokrasinin bir devrimle tasfiye edildiği ülkelerde, iktidarın bir kesimde yoğunlaşması sorununa başka bir çözüm bulmak gerekmektedir. Bu sorun tüm bu niteliklere sahip Amerika Birleşik Devletleri Anayasası hazırlanırken belirgin duruma gelmiştir. Amerika'da, İngiltere'den farklı olarak kral ya da doğal bir aristokrasinin bulunmaması nedeniyle Amerikalı cumhuriyetçiler, Antik Çağın karma yönetim düşüncesi yerine, Montesquieu tarafından savunulan yeni bir düşüncüyü benimsemiştir: Cumhuriyetçi geleneğin mirasından etkilenen kuvvetler ayrılığı ilkesi.

Montesquieu'ye göre, özgürlükçü bir düzen yalnızca ılımlı rejimlerle kurulabilir. Bir rejimin ılımlı olabilmesi için ise iktidarın kötüye kullanılması önlenmelidir. Bu doğrultuda, her devlette var olan üç erk yani yasama, yürütme ve yargı yetkisi, ayrı organlara verilmelidir. Böylece, yetkisini asmak isteyen bir organ, diğer organlar tarafından durdurulabilecektir.

Modern demokrasi, ilk olarak J. Locke tarafından savunulan, daha sonra Montesquieu'nün bir sisteme kavuşturduğu kuvvetler ayrılığı görüşünü temel bir özellik olarak kabul etmiştir. İki düşünürün de çıkış noktası, iktidarın tek elde toplanmasını önleyerek özgürlükçü bir düzenin güvence altına alınması gereğidir; iktidarın yasama, yürütme ve yargı olmak üzere farklı organlar aracılığıyla kullanılmasının, bu organların birbirlerine karşı denge fren işlevi göreceği şekilde çalışmasıyla, gücün kötüye kullanımını engelleyeceği kabul edilmiştir.

Yönetimde halk olarak adlandırılan kitlenin konumu ve yöneticilerin iktidar alanının belirlenmesi sorunları ilk olarak miras yoluyla geçen bir soyluluğun benimsenmediği ya da krallığın kurumsallaşmadığı coğrafyalarda ise kuvvetler ayrılığı ilkesi ekseninde dillendirilmeye başlamıştır. Montesquieu tarafından savunulan bu düşüncenin temelinde özgürlükçü bir düzenin ancak ılımlı bir rejimde mümkün olabileceği fikri mevcuttu. Bu özgürlük ise ancak iktidarın kötüye

⁵¹ Carl J. Friedrich, **Sınırlı Devlet**, çev. Mehmet Turhan, Liberte Yayınları, 2014, s. 33.

kullanımının engellendiği bir siyasal sistemin sınırları içinde ve devletin varolan üç erkinin ayrı organlara verilmesi ile sağlanabilirdi.⁵²

İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasal olayların etkisiyle Locke'un ortaya koyduğu çalışmalardan etkilenen Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı savı modern demokrasinin başlıca unsurlarından biridir. Düşünürün ortaya koyduğu kuvvetler ayrılığı kavramı modern demokrasilerin temel bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Montesquieu demokrasi yanlısı bir düşünür olarak görülemez zira düşünür içinde demokratik öğeler barındıran anayasal monarşi yanlısı olarak karşımıza çıkmaktadır ancak günümüz demokratik rejimlerin temel unsurlarından birini oluşturan kuvvetler ayrılığı görüşü, yaşadığı dönem ve sonrasında demokrasinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Buna göre özgürlüğün yer aldığı bir devlette üç ayrı erk bulunur: Yasama, yürütme ve yargı. Bu üç erk arasında kesin bir görev ayrımının bulunması ve her bir erkin ayrı organlarca yürütülmesi siyasal özgürlüklerin korunması açısından hayati önem taşır. 1748 yılında yayınlanan "Kanunların Ruhu Hakkında" adlı eserinde özgürlüklerin ancak erklerin ayrılmasıyla korunabileceğini belirten Montesquieu'ya göre *"Yargılama iktidarı, yasama ve yürütme iktidarından ayrılmazsa orada özgürlük olmaz. Eğer yargılama iktidarı yürütme iktidarı ile birleşirse, yargıç bir zalimin gücünü kazanır."*⁵³

İngiltere'de kral ve parlamentonun çatışma yaşadığı yıllarda düşüncelerini sistematikleştiren Hobbes'a göre politik toplum, doğal toplumun yerini alması veya onu iyileştirmesi için insan tarafından yaratılmış olması anlamında yapay bir yapıdır. Hobbes, toplumsal sözleşme ile kurulan devlette, her bireyin kendi koruması için yaratmayı kabul ettiği güç, başkalarını olduğu kadar onu da bağlar ve korkutur temelinde mülhaza ettiği fikirlerini, hükümet veya siyasi otorite ile ilgili açıklamışsa da bu düşünceler demokrasinin anlamlandırılması açısından da önem taşımaktadır.

Hobbes doğa durumundan devlet haline geçişteki itici güç olarak belirlediği kişisel çıkar ve refah kavramını, eyleme geçmek için anlaşılabilen bir motivasyon olarak görür, böylece rasyonel davranış olarak kabul edilen şeyin veya en azından

⁵² Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 234 – 247.

⁵³ Montesquieu, s.199.

daha dar anlamda ekonomik rasyonellik olarak adlandırabileceğimiz çıkarlarını koruma şartı demokrasi açısından da değerlendirildiğinde demokrasiye katılımın aslında katılımcıların çıkarına olduğu sonucuna varılabilmektedir.⁵⁴

Hobbes'un düşüncesinin demokrasi tartışmasındaki diğer önemi, sözleşme fikrinin kullanılmasıdır. Görüldüğü gibi sözleşmeye veya anlaşmaya dayalı yükümlülük fikri bir kez yerleştiğinde, özellikle demokraside ne tür bir anlaşma veya sözleşmenin mevcut olduğu sorusu ortaya çıkar. Bir iradeye boyun eğmeyle ilgili olarak Hobbes, böyle bir boyun eğmenin bir grup insan tarafından, irade teslimi ile ilgili olduğunu söyler ve irade monarşiye yani krala devredilse dahi bunun demokratik bir usulle gerçekleştiğini belirtir. Nitekim monarşiye karar verseler bile, tüm insanlar bir araya toplanır ve neye sahip olacaklarına karar verirler; bu ilk karar alma anı çoğunluk oyuna dayanmaktadır. Belirttiği üzere: *“Leviathan, çoğunluğun seçeceği herhangi bir insan veya meclisin egemen olacağı konusunda herkesin hemfikir olduğu bir devletin kurulduğunu söyleyerek kurum tarafından yaratılan egemenlerin hakları üzerine inşa edilir. ...”*⁵⁵

Doğa durumunu farklı ele alan Locke ise bir grubun isteklerinin, o grupta çoğunluğunun istekleriyle özdeşleştirilebileceğini varsaymanın makul olabileceği yönünden Hobbes ile ortaklaşmaktadır. Ancak Locke'ta insan, siyasi bir topluluğa girmeden önce mülkiyete ve diğer özel haklara sahip olduğundan sözleşmeyle iradesini devretmeyi kabul ederse, halihazırda politik devlete girişte elinde tutması gereken daha çok şey olduğu için, bu, girmeyi kabul edebileceği toplum türünü ve girişin yapılabileceği şartları daha keskin bir şekilde sınırlar.⁵⁶ Böylece Locke için hükümet bir güven meselesi halini alır, vatandaşlar hükümetin bunları belirli şekillerde koruyacağı anlayışıyla, açıkça veya zımni olarak belirli haklarının kullanılmasından feragat etmişlerse de hâlâ hakları ellerinde tutmaktadırlar hükümetin bu güveni boşa çıkardığına karar verirlerse, hakları bireysel olarak kullanmaya devam edebilirler. Dolayısıyla, Hobbes'un düşündüğü, eğer bir devlet mümkün olacaksa, egemenin gücünün dışında temel bir yasa ya da bireylerin Locke'ta savunulan bu temel yasa hakkında özel yargıda bulunma yeteneği gibi her şeyin bir kenara atılması gerekiyordu.

⁵⁴ Uygun, Demokrasi, s.200.

⁵⁵ Hobbes, **Leviathan**, Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 13.

⁵⁶ David Stasavage, **Antik Dönemden**, s. 302.

Aristoteles'ten yaklaşık iki bin yıl sonra yaşamış olan Locke'a göre, insanlar eşit ve özgür oldukları "doğa durumu"ndan toplumsal yaşama, güvenliklerini sağlamak için geçtiler. Özgürlüklerini koruyabilmek için sadece "güvenlik ve cezalandırma" hakkını, toplumu yönetecek olanlara devrettiler. Eğer siyasal iktidar, koruyacağı yerde halkın doğal haklarını çiğnerse, direnme hakkı doğar. Böylece direnme hakkını ortaya koymuş olan düşünürle bağlantılı olarak, direnme hakkının meşruiyet kazanmaması için siyasal iktidarın yönetilenlerin rızasını alması gereğine ilişkin düşünceler kuvvetlenmiştir.

Doğal insanın daha az şeye sahip olduğu ve doğal koşulların daha vahşi olduğu Hobbes anlayışında insan, varlığını korumak için özgürlüğünü ve eşitliğini yaşamını korumak amacıyla devletin eline bırakmaktadır. Bununla birlikte, insanın daha büyük bir doğal ahlaki donanıma sahip olduğu ve doğal siyaset-öncesi durumun buna bağlı olarak önemli ölçüde daha az vahşi olarak temsil edildiği Locke düşüncesinde insan, siyasal topluma girerken bu orijinal özgürlüğü ve eşitliği korumaya çalışır. Doğal hakları vardır ve bunları korumak ister. Görünüşe göre bunu tam olarak yapabilecek tek devlet türü, bu tür hakların gerektirdiği eşit saygının o devletin tüm vatandaşlarına eşit olarak verildiği tam demokratik bir devlettir.⁵⁷

Yeniçağ siyasal düşüncesinde siyasal iktidar halk ilişkisi hususunda incelenmesi gereken ikinci kavram, 'temsili-parlamentar sistem' dir. Bu sistem Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da aristokratların ve burjuvaların hükümdarların iktidarını sınırlamaya çabalarının sonucu olarak gelişti. İngiltere'de XVII. yüzyıl boyunca aristokrasinin krala yakın olmayan kesimleri ile büyük burjuvazinin önde gelen üyeleri Parlamento'yu güçlendirmeye çabalamışlardır. Bu süreçte kral yanlıları ile Parlamento destekçileri arasında 1640-1660 ve 1688 tarihlerinde İngiliz Devrimi adı verilen uzun süreli bir iç savaş yaşanmıştır. Bu dönemdeki olaylar John Locke ve Montesquieu gibi düşünürlerinin de fikirlerini etkileyerek; hükümdarın yetkilerinin halkı temsil eden bir parlamento tarafından kısıtlandığı ve dengelendiği bir sistemi öngörmelerine vesile olmuştur. Bu sistemde halkın tüm tabakalarının siyasete katılımı ve siyasal iktidarı paylaşmasından ziyade mülk sahipliği ya da asalet gibi kriterlere bağlı olarak belirlenen kişilerin

⁵⁷ Ross Harrison, **Demokrasi**, Routledge Publishing, 2008, s.280.

oluşturduğu meclis ya da meclislerin halkı temsil ettiği ve onun adına karar aldığı bir yönetim biçimi söz konusuydu.

XVIII. yüzyılda Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Toplumsal Sözleşme adlı 1762 tarihli eserinde halk egemenliği ve demokrasi kavramları arasında bağlantı kurar. Düşünürüne göre halk egemenliğinin gerçek anlamda hayata geçtiği bir devlette halkın genel çıkarı ya da genel isteği belirleyici olmalıdır.

Rousseau'ya göre demokrasi küçük devletlere uygun bir yönetim şeklidir. Gerçek bir demokrasi, ancak her bireyin birbirini tanıdığı ve toplumun genel işleyiş kurallarına hakim olduğu ideal bir toplumda uygulanabilir; demokrasi mükemmelliği nedeniyle insanların oluşturduğu bir halktan ziyade bir Tanrılar topluluğuna daha uygundur; demokrasi tüm yönetim biçimleri arasında savaş ve karışıklıklara en elverişli olandır.⁵⁸ Meclisler ve parlamentolar var olsalar dahi temel demokratik standartlara uymamaktaydı zira parlamentolar çoğu zaman kralla bir tutulamazdı; kralın parlamento üyeleri üzerindeki kontrolü temsilcilerin serbest karar almasının önünde bir engel teşkil etmekteydi. Nitekim parlamento mensuplarının bağlı olduğu zümre düşünüldüğünde bu kurumun aristokrat ve yüksek ruhban sınıfının çıkarlarını zedeleyecek herhangi bir karara imza atması düşünülemezdi. Bu zümre içinde halk tarafından seçilen temsilcilerin kanunlar yapılırken kararları etkileyebilecek bir güçleri bulunmamaktaydı.⁵⁹ Nitekim halkın temsilcileri halkın bütünü temsil etmekten uzaktı. Her şeyden önce siyasal katılım sağlayabilecek özgür insanlar erkekti. İstisnai olarak monarşinin başında bir kadının olduğu durumların haricinde, yetişkin nüfusun yarısı siyasi hayatın dışında kalmaktaydı. Yine yetişkin erkeklerin birçoğu da siyasi hayatın dışındaydı. 1832'ye gelindiğinde dahi İngiltere' de yirmi yaşından büyük olan nüfusun ancak % 5'i oy kullanabiliyordu. Ortaçağ'da halk sınıflarının siyasal yasama katılım ve toplumsal-iktisadi eşitlik talep ettiği hareketlere benzer şekilde Yeniçağ'da da egemen olmayan sınıfların içinden genel oy talebiyle çıkan halk hareketleri bulunuyordu. İngiliz Devrimi sırasında Parlamento dışında kalan halk tabakalarının sözcülüğünü yapan Düzleyiciler (Levellers) ve Kazıcılar (Diggers) hareketleri bu noktada örnek olarak verilebilir.⁶⁰ Küçük mülk sahiplerinin sözcülüğünü yapan Düzleyiciler oy

⁵⁸ Rousseau, Toplumsal Sözleşme, s.93.

⁵⁹ Adnan Güriz, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 115.

⁶⁰ Yüksel Taşkın, Demokrasi: Tarihsel Yolculuğu, Demokrasi: Kavram Kurum ve Süreçler, s.316.

hakkının genişletilmesini talep ediyor, aristokratların ve lonca üyesi tüccarların ayrıcalıklarına karşı çıkıyorlardı. Mülksüz kitlelerin temsilcisi olan Kazıcılara göre ise siyasal özgürlük ile ekonomik eşitlik birbirini tamamlamalıydı bu nedenle oy hakkı genele yayılmalıydı.

Bu hususta ise karşımıza demokrasinin temelini oluşturan siyasal eşitlik yani siyasal hayata dahil olma araçlarının sağlanmasına ilişkin gelişmeler çıkmaktadır. Zira çağdaş demokrasinin birey temelli siyasal irade beyanının geniş kitlelerce verilebilmesi genel oy hakkının varlığına bağlıdır. Devletin yönetiminde eşit söz sahibi olma hakkından yoksun bırakılan bir kimsenin siyasal hayatta kendi çıkarlarını savunma ya da hayata geçirme hakkı söz konusu olamayacaktır. Bu durum, katılımın dışında bırakılan kişi ya da grubun aynı zamanda kendini toplumun bir parçası olarak görmesinin de önüne geçilmesi sonucuna da sebep olmaktadır.

1861’de John Stuart Mill işçi sınıfının siyasal katılım hakkı yoksunluğundan söz ederek “Parlamento ya da onu oluşturan üyelerden herhangi biri, bir an için durup da sorunlara bir işçinin gözünden baktı mı? İşçileri ilgilendiren bir konu ortaya çıktığında işverenlerden farklı bir bakış açısıyla değerlendiriliyor mu?” sorusunu yönelterek bu sınıfın menfaatlerine ilişkin adımların kim tarafından atıldığı sorgulamıştır nitekim oy verme hakkı bulunmayan işçi sınıfının menfaatleri için parlamentoda herhangi bir söylem bulunmamaktaydı.⁶¹ Aynı soru, antik dönemdeki köleler, 20. yüzyıldan önce, tarih boyunca kadınlar, 1960'lara kadar Amerika'nın güneyindeki ve 1990'lara kadar Güney Afrika'daki siyahlar gibi teoride özgür olan ama demokratik haklarından mahrum edilmiş pek çok insan için de sorulmuştur.

II. MODERN DEMOKRASİ

Modern ya da çağdaş demokrasi kavramı, günümüzde nihai şeklini almış modern batı devletlerine içkin hale gelmiş ve bu bağlamda çağdaş değerler ekseninde ayırt edici nitelikler kazanarak dönüşen bir demokrasi anlayışını ifade etmektedir. Demokrasinin modern ya da çağdaş karakteri, içinde bulunduğumuz dönemin koşulları ve tarihsel dönüşümlerden azade değerlendirilemeyeceği gibi insan haklarına dayalı modern devletin değerlerinden ayrı düşünülmesi mümkün

⁶¹ John Stuart Mill, **Demokrasi Üzerine Düşünceler**, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayınları, s.85.

olmayacaktır. Bu doğrultuda esasen modern demokrasi kavramı ile kast edilen sistem Batı demokrasisi ya da liberal demokrasisidir. Ancak farklı kavramlarla birlikte düşünülerek "liberal demokrasi" olarak ifade etmeye çalışılan bu kavram ya da model, literatürde farklı görüşler ışığında "temsili demokrasi", "usuli/prosedürel demokrasi", "burjuva demokrasisi" gibi kavramlarla da ifade edilebilmektedir.

Batıda ulus devletın dönüşümleri çerçevesinde gerçekleşen modern demokrasi ilerlemesi, liberal demokrasi biçimindedir diğer bir ifadeyle modern Avrupa devletleri, liberal demokrasiler olarak gelişmişlerdir.⁶²

Liberal demokrasilerin ortaya çıkış sürecindeki en temel dinamiklerden birinin, mutlakiyetçi kralların gücünü bir ölçüde sınırlandırabilmiş liberal öncesi siyasal düzenlerin Sanayi Devrimi'yle birlikte ivme kazanan sosyo-ekonomik eşitlik talepleri ile başa çıkma çabası olduğu söylenebilir. Modern temsili kurumlar ve genel olarak anayasal rejimler, toprak sahibi soylular ve burjuva ittifakları ile krallar arasındaki mücadeleler neticesinde genel oy ilkesinin kabulünden önce ortaya çıkmıştır. Batı dünyasında kısmi ve sınırlı da olsa liberalleşme, demokratikleşmeden önce gelmiştir. Tüm bu sürecin içinde, yönetimde söz hakkı sahibi olma ve katılım talepleri ile mutlakiyetçi kralların bu talepleri kendilerine en az zarar verecek şekilde karşılama amaçlarının yarattığı güç mücadelesi ve bu mücadele sonucu oluşan yasal/kurumsal konfigürasyonun söz konusu olduğu belirtilmelidir.

Modern demokraside karar kuşkusuz halkındır ve halk kararını, genel bir katılımıla seçimlerde vereceği yerleşmiştir. Seçimlerin sonucunu ise çoğunluk belirleyecektir. Çünkü, halkın eğilimlerinin odaklaştığı çoğunluğun devleti yönetmesi hakkaniyetli bir sonuçtur.

Batı demokrasisinin basta gelen özelliği, toplumda farklı düşüncelerin varlığını tanınmasıdır. Nitekim Batı demokrasisine çoğulcu liberal demokrasi denmektedir zira çoğulculuk, siyasal liberalizmin özüdür. Buna göre, hiçbir düşüncenin ayrıcalığı bulunmamaktadır; her düşünce özgürdür, özgürce açıklanır ve özgürce örgütlenmesi gerekir. Böylece her düşüncenin iktidara gelme hakkının olduğu kabul edilmiştir.

⁶² Tanel Demirel, Liberal Demokrasi, Demokrasi: Kavram..., s.49.

A. Egemenliğin Kullanım Yöntemlerine Göre Demokrasi Uygulamaları

Demokrasiler incelerken yapılan ilk ayırım, iradenin kullanım yoluna ilişkindir.

1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan yönetim, saf demokrasi, aracısız, ya da temsilcisiz demokrasi olarak da adlandırılan bu demokrasi modelinde topluluk, egemenlik yetkilerin veni kural koyma, iç ve dış siyaseti belirleme ve yargısal uyuşmazlıkları çözme sekinde özetlenecek olan tüm karar ve uygulamalara ait yetkileri bizzat kullanır ve yerine getirir. Burada hükümet, yasama organı, yargıçlar gibi görevler ve kurumlar bulunmamaktadır. Kendileriyle ilgili karar ve çözüm yollarını delegasyonuz, temsilcisiz, doğrudan, birlikte ortaya koyarlar. Doğal olarak bu modelde halkın hem yöneten hem yönetilen olduğu, diğer bir söyleyişle yöneten yönetilen ayırımının sembolik hale geldiğinden söz edebiliriz.⁶³

Halkın egemenliğin kullanımına ilişkin tüm yetkilere katılımı söz konusu olup halkın kabul etmediği bir kararın uygulanmasından da söz edilemez.

Öğretide doğrudan demokrasi ile halk egemenliği arasında bir ilişki kurulmaktadır. Nitekim halk egemenliği düşüncesinin teorisyeni olarak kabul edilen Rousseau, doğrudan demokrasi ile ilişkilendirilerek yaptığı egemenlik tanımı üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre halk temsil edilemez, bir başkasına devredilemez. Genel irade temsilciler aracılığıyla değil ancak doğrudan kullanabilir. Böylece doğal olarak halk egemenliği doğrudan demokrasiyi ve kurumlarını esas almalıdır.⁶⁴

Doğrudan hükümet sisteminde, aslında yalnızca kanunların yapılması değil, yürütme ve yargılama faaliyetleri de halka aittir. Ancak, nüfusu ne kadar az olursa olsun, fiziki imkânsızlıklar nedeniyle halk, idare ve yargılama faaliyetlerini verine getirecek makamları belirlemekle yetinmektedir. Şu hâlde, doğrudan demokrasi sisteminin özelliği, halkın kanunları doğrudan kendisinin oylaması ile ayrıca bir yasama meclisinin bulunmamasıdır. Böyle bir yönetim ise, coğrafi açıdan olduğu

⁶³ İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 17. Bası, Legal Kitapevi, İstanbul, 2023, s.197.

⁶⁴ Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku**, s.250.

kadar, nüfus bakımından da küçük bir toplumda mümkün olabilir. Dolayısıyla günümüzde birçok sebeple doğrudan demokrasinin uygulama alanı bulabilmesi mümkün değildir.

2. Temsili/Dolaylı Demokrasi

Doğrudan demokraside tüm yurttaşlar, görevlilerin aracılığı olmaksızın, yönetime ve karar alma mekanizmasına katılabilirler. Ancak sayısal olarak bu yöntemin imkansızlığı sebebiyle bugün baskın demokrasi biçimi, yurttaşların siyasal karar alma ve yasama faaliyetlerinin yürütülmesi için görevlileri seçtikleri temsili demokrasidir.⁶⁵

Klasik teoride temsili hükümet, egemenliğin sahibi olan milletin, bunun kullanılmasını, kendisini temsil eden organlara devrettiği bir yönetim biçimidir. Temsili demokrasi temelde, milli egemenlik anlayışına dayanmaktadır. Buna göre, temsilciler (milletvekilleri), kendilerini seçen seçmenleri değil, bütün bir milleti temsil etmektedirler. Buna "temsili vekâlet" denmektedir ve bu anlayışta "vekâlet", her vekile bireysel olarak değil bir bütün olarak, milletin kendisini temsil etmesini sağlamak için oluşturduğu organa ya da parlamentoya verilmiştir.⁶⁶

Temsili demokrasi düşüncesinde egemenlik, millet denilen ve somut olarak yasayanlar değil, ölmüşleri ve doğacak olanlar da içeren ve kendisini oluşturan tüm bu bireylerin üzerinde ve onlardan ayrı manevi bir kişiliği bulunan varlığa aittir. Dolayısıyla da yasayan herhangi bir sahsın egemenlik adına bir iradesinden söz edilemez. Durum böyle olunca millet adına iradesini açıklayabilecek temsilcilere gerek bulunmaktadır. Temsilciler millet adına hukuksal tasarruflarda bulunmak hakkına sahiptir. Halk temsilcilerini seçtikten sonra iradesini ona devretmiştir. Artık temsilcisi üzerinde söz hakkı olamaz.⁶⁷

⁶⁵ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, Ankara, 1968, (Parti Disiplini), s. 64

⁶⁶ Tanilli, Devlet, s. 182.

⁶⁷ Özbudun, Anayasa, s. 410.

B. İdeolojik Temellerine Göre Demokrasi Türleri

1. Liberal Demokrasi

Sartori, Batı'daki gelişmelerin sonucunda demokrasi ve liberalizmin birbirini tamamlar hale geldiğini savunmaktadır. Ekonomik liberalizmin 15. yüzyıldan başlayarak kurumsallaşması, liberal demokrasinin gelişmesine ortam hazırlayan başlıca etken olduğu savunulmaktadır; ekonomik liberalizm ile demokrasi arasında neden sonuç ilişkisi vardır. Kapitalizmin gelişme süreci ile ortaya çıkan burjuvazi sivil toplum alanının gelişmesinde etkili olarak demokrasinin doğuşunda önemli bir etken olmuştur.⁶⁸

Demokrasinin bugünkü anlamını kazanması özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında dünyada gerçekleşen köklü bir politik değişimle yaşanmıştır. Bu politik değişimlerle beraber modern anlamda demokrasi anlayışı bugünün liberal demokrasisi ile özdeşleşmiştir. Liberalizmin ise iktisadi ve siyasal olmak üzere iki yüzü bulunmaktadır: İktisadi liberalizm girişim ve ticaret serbestliğidir ve bu serbesti üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan kapital ilişki ağının bir sonucudur. Liberal ideoloji ve dolayısıyla siyasal liberalizm bugün Batı demokrasisinin egemen ideolojisi olarak ele alınmaktadır.⁶⁹

1789 Devrimi demokratik rejimlere ilişkin bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Her ne kadar devrimin şiarlarından biri eşitlik ise de, devrimin teorisyenlerinden biri olan Rousseau'nun toplum sözleşmesi bağlamında açıkladığı egemenlik kavramı, halkın tüm tabakalarının yönetime katılması noktasında karşıt görüşlerin zeminini oluşturmuştur. Ona göre doğa halinden gelen insan sözleşme yoluyla bir genel irade ortaya çıkarmıştır ve Rousseau'ya göre genel irade, hata yapmaz, yanılmaz, haklı ve her zaman kamu yararına yöneliktir.⁷⁰ İktidarın doğrudan halk tarafından kullanılmasına dayanan eşitçi bir demokrasi anlayışını savunan Rousseau'da, bireyin özerk kalabilmesi için yasaların halk tarafından onaylanması gerekir. Yasaları halkın memuru durumunda olan bir meclis hazırlayabilecekse de

⁶⁸ Maurice Duverger; **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1986, s. 16

⁶⁹ Server Tanilli, Devlet, s.38

⁷⁰ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s. 38.

yürürlüğe girmesi için referandum yoluyla halkın oylaması gereklidir. Yasama yetkisi halkın elindedir. Öyle ki demokratik egemenliğin özgün bir tipi olarak doğrudan demokrasi, siyasi iktidarın yalnızca ve doğrudan doğruya oy hakkı sahibi vatandaşlar tarafından bağlayıcı bir şekilde kullanılmasıdır. Böylece Rousseau, Hobbes'un egemen kralının yerine egemen halkı koymuştur.⁷¹

1789 Devriminin bir diğer atası olarak kabul edilen ve devrimin başucu kitabı haline gelen “Tiers Etat (Sınıf/Zümre) Nedir?” adlı eserine Sieyès şöyle başlamaktadır: “*Halk sınıfı nedir? Her şey! Şimdiye kadar siyasal düzende ne oldu? Hiçbir şey! Halk ne istiyor? Siyasal düzende bir şey olmak!*”⁷² Sieyès'e göre doğuştan birtakım ayrıcalıklara sahip soylular ve rahipler dışındaki “halk sınıfı”, millet demektir ve millet “her şeyden önce olup, her şeyin kökeniydi; iradesi her zaman hukukiydi, bizzat kanun demektir.”

1789 Devrimi'yle birlikte halk yığınlarının hukuki bir nitelik kazandırılması ve meşruiyet temelini oluşturulması amacıyla ortaya konan millet / ulus kavramı bir diğer demokratik meşruiyet anlayışının temelini oluşturacaktı. Egemenliğin monarktan ulusa geçmesini sağlayan bu yeni formülde egemenliğin kaynağı ulustur. Bir topluluk ulus olarak var olduğu anda, toprakları üzerindeki tüm bireyler üzerinde egemenlikle donatılmıştır. Ulus, onu oluşturan bireylerin sayısal toplamından farklı bir kişiliktir, ulus olarak ayrı bir bilinç ve iradeye sahiptir. Dolayısıyla milli egemenlik kuramı, genel iradeyle bireylerin iradelerinin toplamının ayrı şeyler olduğu görüşünden hareket eder. Milli egemenlik teorisi, aynı metotla kurulan klasik anayasa hukukunu da etkilemiştir. Böylece anayasa hukukunun devletin iktidar unsuruyla ilgili en önemli teorilerinden biri olan “milli egemenlik” teorisi ortaya çıkmıştır.⁷³ Milli egemenlik öğretisinde bu egemenlik anlayışının en önemli ve mantıksal sonucu, devletin artık “temsili sistem” ile yönetilmeye elverişli hale gelmesidir.

1789 Bildirisi ile birlikte kurulan ve siyasal yönünü liberal demokrasinin ekonomik yönünü ise kapitalizmin oluşturduğu yeni düzeninde; liberal demokrasi, toplumsal uzlaşma ve sözleşme metni olarak kabul edilen anayasalarda devletin güç

⁷¹ Ernst Cassirer, **Rousseau, Kant, Goethe**, Çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 31.

⁷² Emmanuel-Joseph Sieyès, **Üçüncü Sınıf Nedir?**, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 9-15.

⁷³ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, Milenyum Yayınları, 2021, s. 35.

ve yetkilerinin sınırlandırıldığı bunun sonucu olarak bireylerin siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı bir yönetim şeklini ifade eder. Kapitalizm, özel; mülkiyete, sözleşme girişim özgürlüğüne dayanan bir piyasa düzenini ifade etmekteydi.⁷⁴ Demokratik meşruiyet zemini oluşturulmuş olsa da devrimle ilintili şekilde getirilen aktif ve pasif vatandaş ayrımıyla birlikte demokratik katılımın adil olarak sağlandığı söylenemez. Zira aktif vatandaşlığın vergiye dayandırılması, ekonomik açıdan güçsüz olanların seçimlere katılmasının engellenmesi sonucunu doğurmuştur; bu durum ise dönemde iktidarın gerçek sahibinin mülk sahipleri olduğuna ilişkin seslerin yükselmesine sebebiyet vermiştir.⁷⁵

Liberal demokrasi terimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı toplumlarında var olan siyasal kurumları, bu kurumları güvence altına alan kurallarını ve bu kurallar çerçevesinde işlemekte olan siyasal süreci anlatmak için kullanılmaktadır.

Bu anlamda liberal demokrasi; genel ve eşit oy ilkesini, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasal iktidarın el değiştirebilmesini, hukukun üstünlüğünü ve bağlantılı olarak yargının bağımsızlığını, halkın temsil edildiği kurumların varlığını, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü içermektedir.⁷⁶

Modern devleti idare etmekte kullanılan siyasi rejim biçimlerinden biri olan liberal demokrasinin iki temel niteliği siyasal iktidarın serbest ve adil seçimlerle belirlenmesi ve bu seçimlerle belirlenenlerin güçlerinin sınırlandırılmasıdır. Bu anlamda liberal demokrasi siyasal iktidarın el değiştirmesi sürecinin barışçıl yollarla sağlanması amacıyla bu amacı gerçekleştirecek mekanizmaları kurumsallaştırma gayesindedir.⁷⁷ Esasen liberal demokrasi sadece iktidar değişiminde değil, tüm siyasal süreçlerde "şiddet" kullanımını en aza indirecek şekilde siyasal mücadele biçimlerini değiştirmeyi amaçlar.⁷⁸

Liberal demokrasi kendisini gerçekçi bir demokrasi teorisi olarak konumlandırarak olması gereken ile değil, gerçekte var olan ile ilgilendiği iddiasındadır. Bu bağlamda doğrudan demokrasi idealinin gerçekleştirilmesinin geniş

⁷⁴ Bulut, Sosyal Haklar, s.42.

⁷⁵ Alexis Tocqueville, **Amerikada Demokrasi**, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayıncılık, 2016, s.273.

⁷⁶ Larry Diamond, Demokrasi, s.29

⁷⁷ Sheri Berman, **Sosyal Demokrasi Dönemi**, Phoenix Yayınları, Haziran 2012, s. 58-60.

⁷⁸ Tilly, 28-29. Burada şiddetten kasıt, bir kişiyi belli bir şeyi yapması ya da yapmaması için "fiziki" güç kullanmak ya da kullanma tehdidinde bulunma eylemidir.

coğrafyaya yayılmış nüfusu ile karmaşık bir yapısı olan modern toplumlarda imkânsız olduğunun altı çizilir.

2. Marxist Demokrasi

Marksizm'e göre, Batı demokrasisi, burjuvazinin, feodaliteye karşı kazandığı zaferden sonra kurduğu bir rejimdir. Bu yönüyle ilerleme açısından büyük bir aşama kaydedilmiş olsa da işçi sınıfının doğması ile ortaya çıkan yeni sınıf çatışması tablosunda Batı demokrasisinin anlam ve görevinin, burjuvazi ile işçi sınıfı savaşımında burjuvazinin yönetimde bulunmasını sağlamak olduğunu belirtir. Bu yeni aşamada burjuva demokrasisi gerek özgürlük gerekse siyasal iktidarın örgütlenme teknikleri açısından burjuvazinin çıkarlarını savunma amacı gütmektedir. Bu anlamda özgürlük, yalnız burjuva sınıftan olanlar için vardır böylece Batı demokrasisi, gerçek bir demokrasi olmaktan ziyade biçimsel bir demokrasidir.

Marx'ın idealindeki demokrasi ve toplum düzeni sınıfsız bir toplumda işçi sınıfının ekonomik eşitliğini sağlamaya yöneliktir. Bu ideal, kollektif hale getirilmiş üretim araçlarına sahip olan ve sınıf farkı bulunmayan insanların kendini yönetmesi üzerine kurulu bir "proletarya diktatörlüğü"nü karşılar. Bu dönemi bir geçiş aşaması olarak adlandıran Marx, Gotha Programının Eleştirisi'nde: "Kapitalist ve komünist toplumlar arasında birinden diğerine devrimci bir geçiş süreci vardır. Bunu karşılayan dönem devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olmadığı siyasal bir geçiş dönemidir." şeklinde belirterek sonrasında kurulacak sınıfsız toplumun karar mekanizmalarının özgürlüğünü sağlayarak gerçek demokrasinin kurulmasına evrileceğini belirtir.⁷⁹

Bu husustaki en net pratik Marxism demokrasi anlayışını Ekim Devrimi Ocak 1918 başında Lenin'in kaleme aldığı Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesinde okumaktayız. Bu bildirmede "toplumun sosyalist örgütlenmesini ve sosyalizmin tüm ülkelerde zafere ulaşmasını", Sovyet düzeninin "temel görevinin" parçası olarak ilân edilmekteydi. 1918 Anayasası, Emekçilerin ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesi ile başlar. Bu bildirge esasen iktidarın ve yönetimdeki rollerin dağıtımını içeren bir manifesto niteliğindedir. Toprağın ve üretim araçlarının

⁷⁹ Karl Marx / Friedrich Engels, **Gotha ve Erfurt Programları Üzerine**, Çev. Erkin Özalp, Yordam Yayınları, 2017, s. 50.

dağıtımına ilişkin devletin ilkelerinin yazılı olduğu bu bildirge anayasanın tamamlayıcı bir ögesi niteliği taşımaktadır. İlk iki bölümde tüm iktidarın Sovyetlere verildiğini ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ilga edildiğini açıklanması proletarya diktatörlüğünün kuruluş beyannamesi niteliğindedir.⁸⁰

1918 Anayasası devlete ve vatandaş kavramına liberal anlamdaki anayasadan çok daha farklı yaklaşıyordu. Liberallerin devlet ile toplumu karşı karşıya koyan yaklaşımı Anayasada reddedilmektedir. Anayasa, anayasal güvence ya da devlete karşı vatandaşlık haklarından bahsetmez zira bu Bildirge klasik anlamda bir haklar bildirgesi değil, ekonomik ve sosyal bir politikanın ilanıydı. Bu anlamda “İşçinin özgürlüğü devlete karşı değil devletin etkinliği sayesinde gerçekleşecekti.”⁸¹

Bu anayasanın komisyon sözcüsü Reisner şunları söylemektedir:

*Yürütme, yasama, yargı erkleri ayrılığı ... burjuva devlet yapısına tekabül etmektedir. Bu yapı içinde temel görev, başlıca siyasi güçler, yani bir yandan egemen sınıflar, öte yandan emekçi kitleler arasında dengeyi sağlamaktır. Sömürülenlerle sömürülenler arasında doğası gereği kaçınılmaz bir uzlaşma olan burjuva devlet, dengeyi sağlamak ve iktidarı bölmek zorundadır ... Rus sosyalist cumhuriyetinin, siyasi güçleri bölmekle ya da onlar arasında bir denge kurmakta hiçbir çıkarı yoktur, çünkü tek bir siyasi gücün, yani Rus proletaryasının ve köylü kitlelerin egemenliği üzerine kurulmuştur. Bu siyasi güç, tek bir amaç için, sosyalist düzenin inşasının gerçekleşmesi için çalışır. Bu kahramanca mücadele, iktidarın bölünmesini değil, tek bir merkezde yoğunlaşmasını ve birliği gerektirir.*⁸²

Bu bağlamda Marxist demokrasi anlayışı tek parti içerir zira bu anlayışa göre komünist parti, proleteryanın öncü müfrezesi olarak işçi sınıfının en bilinçli ögelerini içinde toplayarak marksizmin rehberliğinde hareket eder. Bu nitelikte bir parti olmadan, marksizme göre, işçi sınıfının mücadelesi, iktisadi düzeyden siyasal düzeye ulaşamaz. Komünist parti, proleteryanın sınıf olarak örgütlenmesinin en yüksek biçimi olarak tanımlanmaktadır.

⁸⁰ E.H Carr , **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi**, Çev. Orhan Suda, 1917-1923, Cilt 1, Metis Yayınları, 1. Basım, Kasım 1989 , s.54

⁸¹ V.İ Lenin, **Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine**, Yordam Yayınları,2016 s.83-85

⁸² Boris Kostyukovsky, “President of Soviet Russia Commemorating The Hundredth Anniversary of the Birth of Yakov Sverdlov”, Soviet Life, January 1985, s.3, E.T: 20.03.2023 https://books.google.com.tr/books?id=wLJWAAAAYAAJ&pg=RA5-PA3&lpg=RA5-PA3&dq=yakov+sverdlov+constitution+draft&source=bl&ots=8ej1XiH1of&sig=ACfU3U1C_-b2bJQNCvdNSrIhUqxQoq1EKw&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjI7JzescfmAhXx-yoKHaJrDbIQ6AEwAXoECAoQAQ#v=onepage&q=yakov%20sverdlov%20constitution%20draft&f=false

3. Sosyal Demokrasi

Sosyal devletin gelişiminden ayrı olarak düşünölemeyecek sosyal demokrasi kavramı esasen sosyal devlet tartışmalarıyla eş zamanlı olarak ilerleme göstermiştir. Ancak sosyal demokrasi kavramının kullanılmaya başlandığı 19. Yüzyıl ile günümüz içeriği arasında ciddi bir kopma gerçekleşerek adeta farklı anlamlar içeren bir hal alması sebebiyle bugün sosyal demokrasi kendi başına bir ideolojiyi belirtir duruma gelmiştir.⁸³

Kavramın 19. yüzyıl boyunca kullanıldığı dönem, Vladimir İlyiç Lenin'in içinde olduğu parti (Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi) dahil olmak üzere pek sok sosyalist devrimcinin 'sosyal demokrat' olarak tanımlanmasını mümkün kılmaktaysa da bugünkü kullanımı ile sosyal demokrasi kavramı aksine reformist bir sol çizgiyi ifade etmektedir.⁸⁴

Sosyal demokrasinin ideolojisi; kapitalist üretim tarzına radikal bir müdahale olmaksızın reform yoluyla bir yapılan ve içeriği döneme ve coğrafyaya göre değişebilecek siyasi/iktisadi düzenlemeler ile bu reformist süreç içinde bir dizi siyasi reformun kümülatif etkisiyle kapitalizmin doğurduğu sorunları dereceli olarak iyileştirebileceği düşüncesini içermektedir.

Bahsetmiş olduğumuz üzere, Almanya'da dönemin Şansölyesi Bismarck tarafından getirilen reformları bu durumun en başat ve aslında ilk örneği olarak görmemiz mümkündür, zira yine Alman siyasi yaşamında ortaya çıkan sosyal demokrat partiler bu çizginin farklı da olsa devamlılığını sağlamışlardır. Sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıklı olarak belirlenen melez bir politik gelenek olarak tanımlanmaktadır.⁸⁵ Bu bağlamda, sosyal demokrat proje, sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişimi olarak ifade

⁸³ Anthony Giddens, **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, 2000, s. 36.

⁸⁴ İsmail Cem, **Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Degildir?**, 9. Baskı, İstanbul, İis Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 6.

⁸⁵ Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.13.

edilmekle birlikte Perry Anderson'a göre, "*çağdaş sosyal demokrasi Batı Avrupa da doğmuş ve yayılma yeteneği anavatanı dışında oldukça sınırlı kalmıştır.*"⁸⁶

Sosyal demokrasinin, esas olarak Batı Avrupa'nın ileri sanayi toplumlarına özgü oluşu ve sosyalizm ve liberalizm arası bir politik nitelik göstermesi gibi boyutları, bütünlüklü bir sosyal demokrasinin temel unsurlarına da işaret eder. Bu nedenle sosyal demokrasiyi bir ideoloji olarak ele alırken, sosyal demokrasinin işçi sınıfı ile ilişkisi özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal demokrasi ve refah devleti aksıyla incelenmelidir.

Sosyal demokrasi, kapitalist üretim ilişkilerinin korunduğu bir ortamın kapitalizmin doğal mantığının devamlılığı içerisinde dönüştürülebileceğini savunmaktadır. Bu önerme aynı zamanda egemen kapitalin hâkimiyetinden görece özerk bazı kurumsal yapıların veya oluşabileceğini ve bu yapılar içerisinde kapitalist sınıfın çıkarlarına karşı bazı dönüşümlerin hayata geçirilebileceğini düşünmek anlamındadır. Bu argümanı mümkün kılan durum ise kapitalizmin 19. yüzyıldan bugüne ve özellikle de 20. yüzyılda 'burjuva demokrasisi' olarak adlandırılan halkın farklı kesimlerinin genel seçimler yoluyla parlamento gibi yapılarda temsil edildiği bir siyasi ağın birlikte var olabilmesidir. Yani burjuva demokrasisi içinde sivas partiler, parlamento, dernekler ve sendikalar gibi yapıların bulunması, kapitalizmin bu kurumlar aracılığıyla etkilenebileceği ve dahası dönüştürülebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır.⁸⁷ Böylece sosyal demokrasi; demokrasi kurumlarının varlığı ile birlikte toplumsal kesimde alt grup olarak nitelendirilen işçi sınıfı ya da emekçi dezavantajlı grupların baskı oluşturarak siyasi yaşama etkin katılım sağlayabileceği fikri çerçevesinde bu grupların devlet eliyle ihyasını sağlama görevini üstlenerek; devlet eliyle dezavantajlı grupların desteklenmesi fikrini sosyal devlete ilişkin kurumların geliştirilmesi yoluyla sağlamaya çalışmışlardır. Böylelikle bugün sosyal devlet ve sosyal demokrasi neredeyse aynı anlama gelecek şekilde birbiri yerine dahi kullanılmaya başlanmıştır.

Bunun sonucu olarak, liberal bireyci felsefenin egemen olduğu "kapitalist ekonomilere" yön verenler, toplum içinde gelir faklarının azaltacak ve Özellikle "orta

⁸⁶ Perry Anderson, **Avrupa Sosyal Demokrasisi Ölüm Döşğinde Mi?**, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.37.

⁸⁷ Willy Brandt, **Demokratik Sosyalizmin Geleceği**, Çev. Gönül Sezer, Sosyal Demokrat Yayınları, İstanbul, 1991, s. 157.

sınıf" denilen küçük esnaf, küçük çifti ve bürokrat gibi ara tabakaları güçlendirecek ve işçilere de de sömürgelemlerden gelen gelirlerin az da olsa bir bölümünü ayırarak işçilerin gelirlerini arttıracak uygulamalara yönelmesi söz konusu olmuştur. Bunda özellikle 1917 Rus Devrimi'nin endüstrisi gelişmiş Batı ülkelerindeki işçiler üzerinde yarattığı sorgulatma eğilimi ile düzen eleştirisi ile gelen devrimci eğilimlerin önüne geçilmesi isteği etkili olmuştur. Sosyal adalet kavramını öne sigaran bir yaklaşım ile sosyal devletin ortaya çıkışında temel amacın liberal bireyci ideolojinin temel özelliklerin koruyarak; bir yandan savaşın getirdiği yıkımın ve ekonomik kaygıların izlerini ortadan kaldırmak, öte yandan komünist partilerin yükselişini önleyerek toplumsal devinimi engellemek olmuştur.⁸⁸

Kelsen ise sosyal demokrasi kavramını reddetmekle birlikte bu reddi Marxist demokrasi anlayışı etrafında şekillendirmektedir. Ona göre Marksistler, sekli demokrasi ya da burjuva demokrasisi olarak nitelendirdikleri çoğunluk ilkesine dayanan demokrasiye karşı, sosyal demokrasiyi ya da işçi sınıfı demokrasisini, yani bireylere yalnızca kamusal alan yönetimine eşit olarak katılımlarını değil, aynı zamanda eşit miktarda servet verilmesini de güvence altına alan bir toplumsal örgütlenmeyi çıkarırsalar da demokrasinin iyiliği için bu tanım kategorik olarak reddedilmelidir. Kelsen'e göre demokratik ideolojide ilk sırayı alan eşitlik değil, özgürlük düşüncesidir ve eşitlik özgürlüğün içindedir. Tarihsel olarak, demokrasi için mücadele, yasama ve yürütme işlevlerine halkın katılımını elde etme yolunda, siyasi özgürlük için mücadeledir. Sosyal demokrasinin neden olduğu bu terminolojik yanlış sebebiyle, özgürlük düşüncesinin demokratik parolaya verdiği meşrulaştırma gücü ve tüm duygusal değer, belli bir siyasi diktatörlük sistemi çıkarına saptırılmıştır.⁸⁹

Sosyal demokrasinin, liberalizm ile sosyalizmin bir sentezi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. "Toplumsal adalet" kavramından etkilenen sosyal demokrasi "sosyal devlet" kavramını yaratmıştır. Toplumsal adaletin, dolayısıyla sosyal demokrasinin gerçekleşmesi açısından, çalışan sınıfların örgütlenme özgürlükleri büyük önem taşır. Temel olarak emek-sermaye, işçi-işveren dengesine ulaşabildiği ölçüde gerçeklik kazanır. Sermayedar sınıfların gücü ekonomiktir, emekçi sınıfların

⁸⁸ Rona Aybay, s.167 – 168.

⁸⁹ Hans Kelsen, **Demokrasi: Doğası ve Değeri**, Dost Yayınevi, Ocak 2019, s. 85-86.

gücü ise sayısaldır, çoklukla ilgilidir. Ama o çokluk, ancak örgütlendiği zaman, gerçek bir güç oluşturur.⁹⁰ Toplumda örgütlenme ve toplumsal kararları etkileme olanakları yaygınlaştıkça, kitlelerin her düzeydeki katılımı arttıkça, çoğulcu demokrasi gerçeklik kazanır; demokrasinin "sosyal" yönünün güçlendiği kabul edilir.

Bununla birlikte sosyal demokrasi anlayışı liberalizmin özgürlük ve eşitlik evrensel değerlerini yalnızca mülkiyet edinimi ile sınırlı tutmasını da eleştirir zira özel mülkiyet kurumunun ve piyasanın değişken ya da keyfi biçimde işlemesi, başta işçi sınıfı olmak üzere, nüfusun büyük bölümünün hak ve fırsatlarını ihlal etmektedir. Böylelikle sosyal demokrasinin özgürlük anlayışı siyasal alanda negatif özgürlükle bir perspektiften ibaret değildir; sosyal demokratik düşünce sosyal ve iktisadi bazı temel koşullar olmaksızın siyasal birliğin de mümkün olmayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla, eşitlik ve adaletten yoksun bir düzende bireysel özgürlükler sağlanamaz. Sosyal demokrasi, hem iktisadi kazanımların sivil özgürlükleri kısıtlayacak biçimde elde edilmesine hem de işçi sınıfı basta olmak üzere halkın iktisadi ve sosyal koşullarının iyileştirilmesinin önüne (liberal) negatif özgürlüklerin engel olarak konulmasına karşıdır. Negatif özgürlükler, toplumsal eşitsizliklerin belirgin biçimde var olduğu bir düzende yaratabilecekleri etki dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede sosyal demokrasi, sınıf çatışmasını uzlaşmaya dönüştürecek koşulların yaratıldığı bir düzeni hedefler.

C. Modern Demokrasinin Belirleyici Unsurları

Bir rejimin çoğulcu demokrasiler içerisinde değerlendirilebilmesi için taşınması gerekli unsurların tespitine yönelik günümüze değin çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da demokrasinin tanımlanmasında karşılaşılan güçlükler Bu bağlamda ele alınan ilkeler, demokrasinin sözcük anlamı ve ideal değerlerinin incelenmesini konu alan "normatif demokrasi" teorisi ile demokratik ülkeler olarak nitelenen ülkelerdeki uygulamalardan hareketle çeşitli gözlem ve verilere dayanan "ampirik demokrasi" teorilerinin sınırları çerçevesinde Sartori, Lipson, Touraine, Liphart, Diamond gibi çalışmacılar tarafından sistematize edilmiştir.⁹¹ Nitekim demokrasinin doğası gereği bir demokrasinin hangi unsurları taşınması gerektiğine ilişkin küresel bir

⁹⁰ Nihat Bulut, Sosyal Haklar, s. 145.

⁹¹ Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku Genel Kısım**, Seçkin Yayıncılık, Güncellenmiş 4. Baskı, s.512

kabul ya da norm belirlenmiş değildir. Esasen bu ilkelerin her ülkede birebir aynı kalıp ve içerikte olduğunu söylemek mümkün olmasa da bu unsurlar yer yer farklılıklar içermekle birlikte günümüzde liberal çoğulcu demokrasilerin genel kabul görmüş ilkeleri ana hatlarıyla aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Asgari Standartları ve Şekil Şartları

Demokrasinin asgari şartları olarak belirtilen kriterler, demokrasiyi çoğunluğun yönetiminden ya da sandıkla iş başına gelen görünüşte demokratik liderlerden ayıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kriterlerin ilki kuvvetler ayrılığı ilkesinin mevcudiyetidir zira bu kriterin olmaması halinde seçimleri yürütecek ayrı bir erkin olması ve adil bir seçimin olacağına olan inançtan bahsedilemez. Bu bağlamda diğer kriter ise seçimlerin belirlenmiş periyodik aralıklarla, seçmenlerin iradelerini yansıtmada herhangi bir şaibeye kapılmayacaklarına olan inançla katılacakları seçimlerin yapılmasıdır. Seçimlerde yarışan siyasi partilerin bulunması gerekmektedir, buna bağlı olarak muhalefette kalan partinin iktidar olma şansı olmalıdır.

Amerika'daki yönetimin unsurları üzerinden demokrasiyi anlamlandırma yoluna giden Tocqueville, demokrasiyi unsurları, temel ilkeleri belirli bir yönetim biçimi olarak ele almaz; bir toplumun siyasi ve sosyal yapısı olarak görür. Ona göre demokrasi, her şeyden önce, yaşama koşullarında eşitlik anlamına gelen sosyal bir olgudur. Siyasal alanda demokrasi halk egemenliği ve kişilerin kamu görevlerine katılmaları anlamına gelir. Ekonomi alanında ise, ulusal gelirin dağılımında yoksulların çıkarlarının korunması, işsizliğin azaltılması demektir.⁹²

Liberal demokrasinin en temel iki şartını siyasi iktidarın seçimlerle belirlenmesi ve seçilmişlerin güçlerinin sınırlandırılması olarak ortaya koyan Dahl; bunlardan bahsederken demokrasi yerine poliarsi terimini tercih etmektedir. Poliarsi kavramını kullanırken normatif demokrasi teorisine yakın bir çerçeve çizen Dahl, güçlü ve elit bir sınıfın siyasi iktidar üzerinde diğerlerinden etkili olduğu ancak hiçbir çıkar grubunun siyaset üzerinde tek başına bir üstünlüğünü bulunmadığından bahisle doğrudan demokrasinin olmadığı modern ve liberal demokrasilerdeki

⁹² İlhan F. Akın, **Devlet Doktrinleri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 161-165.

çoğulcu katılımı ifade eden bir yönetim şeklini işaret etmektedir.⁹³ Bu bağlamda iki ilkeyi ayrıntılı şekilde ele alarak terimin kapsamını seçimle gelen kamu görevlileri, serbest ve adil seçimler, kapsayıcı oy hakkı, aday olabilme hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, alternatif bilgi kanallarının varlığı ve özerk sivil toplumun var olması gerektiği ile genişletir. Serbest ve adil seçimlerden kasıt ise, öncelikle seçim sürecini yürüten otoriteler tarafından muhalefete yönelik ayrımcı bir muamele ve açık ya da zımni bir baskı bulunmaması, oy sayımı sürecinin şeffaf olması ve seçimlere girenler arasında mali kaynaklar ve kitle iletişim araçlarına ulaşım hususunda eşitsizlik bulunmamasıdır.

Modern demokrasi açısından serbest ve adil seçimler, bir toplumda nihai siyasi karara imza atacak olanların seçmen çoğunluğunun oyları ile belirlenmesini ve bu yöneticilerin halka hesap vermesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Zira buna bağlı olarak kamusal gücü kullananların gelecek seçimlerde kaybetme ihtimallerini göz önüne alarak bir otokontrol mekanizması içinde faaliyet yürütecekleri varsayılır. Elbette seçimlerin seçmen tercihlerini mükemmel bir biçimde yansıttıkları söylenemez ancak demokrasinin çoğunluğun yönetimi ya da yönetimde ağırlıklı olanın söz sahibi olması olarak düşünüldüğünde elimizde semen çoğunluğun iradesini ortaya koyabilecek daha iyi yöntem bulunmamaktadır.

Diğer bir hayati şart ise, iktidarın sınırlı olmasıdır zira iktidarın yozlaşacağı, mutlak iktidarın ise mutlaka yozlaşacağı liberalizmin temel savlarından biridir. İktidar sınırlandırmak, basta kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı bağımsızlığını hayata geçirmeye yönelik düzenlemelere ek olarak, başka bir dizi denge ve denetleme mekanizmasını da gerektirir. Seçimle gelmek demek, seçilenlere temel insan haklarını çiğneme yetkisi vermez. İktidarın sınırlı olduğunun baştan itibaren kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla temel hakların korunmadığı illiberal bir rejim, seçmen çoğunluğu tarafından desteklense dahi, modern liberal demokrasi standartlarını karşılayamaz.⁹⁴

Bütün demokrasiler, yurttaşların özgürce ve çoğunluğun yönetimi ilkesine uygun olarak siyasi kararları aldıkları sistemlerdir ancak çoğunluğun karar aldığı bir yönetimin demokratik olması beklenemez örneğin, nüfusun yüzde 51'inin, geriye

⁹³ Robert Dahl, **Who Governs? Democracy and Power in American City**, Yale University Press, İkinci Baskı, 2005, s. 208.

⁹⁴ Thomas Meyer, **Demokrasi Kuramı**, Phoenix Yayınları, Kasım 2015, 174 – 175.

kalan yüzde 49'u çoğunlukta olduğunu öne sürerek baskı altında tutması ya da kararlarını dayatması demokrasinin özü ile bağdaşmamaktadır. Günümüz Batı demokrasisinin en önemli özelliğinin, toplumda var olan farklı fikir ve düşüncelerin varlığını tanınması olduğu belirtilmektedir. Batı demokrasilerine bu nedenle “çoğulcu demokrasi” denilmektedir ve bu çoğulculuğun, siyasal liberalizmin özünü oluşturduğu kabul edilir.⁹⁵ Totaliter bir yönetimi engellemek amacıyla demokratik meşruiyete sahip yürütmeyi sınırlayan bu yönetimde iktidar olmuş çoğunluğun iradesinin mutlak ve sınırsız olmadığı fikri hakimdir.⁹⁶ Çoğunluğun iradesini sınırlandıran unsur azınlığın hak ve hürriyetleridir, kişiler ve topluluklar birbirleri ile ve siyasal iktidarla diyaloga girebilirler; seslerini duyurma olanaklarının mevcut olduğu kabul edilir.⁹⁷

Dahl'a göre, demokrasiyi mümkün ve sürdürülebilir kılan uygulamaların başında adil ve serbest seçim yapabilmek gelir. Bunun gerçekleşebilmesi için de herkesin fikrini özgürce ve korkmadan ifade edebilmesi gelmektedir. Bu yolla insanlar istek, dilek ve şikâyetlerini dillendirilebilecek, bunlara yanıt olabilecek öneriler oluşabilecek ve bu öneriler seçimler sırasında seçmen tercihinine dönüşebilecektir. Bu süreci toplumda daha genel ve sistemli olarak işleten ya da ilerleten basın ve medyadır. Onların da serbestçe, sansüre uğramadan, çekinmeksizin korkmadan fikir, olgu, görsel içeren her türlü enformasyonu derlemesi ve yayması beklenmelidir. Son yıllarda buna sosyal medya da eklenmiştir. Bu enformasyon kaynaklarının çeşitliliği ve farklı ideoloji ve sosyo-ekonomik çıkar ve değerleri temsil etmeleri, fikir çatışmasını da, ondan doğacak hakikatin kavranmasını da kolaylaştıracak. Zengin ve mümkünse etraflı ve tam enformasyonun mevcut olduğu ortamda, semen haberleri, istek, dilek ve şikâyetleri inceleyecek ve ondan sonra kendi fikrini ve oyunu oluşturarak seçimlere katılacak ve temsilcilerini seçecektir. Bu ortamda seçim kampanyaları, toplantı, miting, gösteri, bir içerikle yapıldığında, seçmen kendi görüşlerine destek olabilecek bu etkinliklerde yer alarak siyasal katılımında bulunacaktır. Aynı zamanda, yine bu etkinlikler sayesinde oy vereceği

⁹⁵ Münci Kapani, Kamu, s.169.

⁹⁶ Ece Göztepe, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2010, s.149.

⁹⁷ Nami Çağan, “Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, Sayı 1-4, s. 129-151, s.134.

siyasal parti adaylarını tanıyacak ve oyunun içeriğini belirleyecektir. Seçimlerden sonra da aynı süreç ve etkinliklerle hükümetin aldığı kararlara itirazını çekincesiz, özgürce ve barışçıl şekilde göstererek itiraz edebilecek, muhalefette bulunabilecektir.

Siyasal katılma, siyasal temsil ve muhalefetin son derece saygın olarak kabul edildiği, bunların özgürce ve çekincesiz olarak insanların yer almasıyla hayata geçebildiği siyasal sistemler çağdaş demokrasilerdir. Bu koşulların gerçekleşebilmesi için sadece anayasa ve yasalarda bu kurallara atıfta bulunulması yeterli değildir. Ayrıca bu kurallara uygun beklenti, tutum, inanç ve davranışlar da gereklidir.

Öncelikle, seçimlerin adil ve serbest olarak yapıldığı, oy verme hakkı olan tüm seçmenlerin oy vermekte zorlanmadıkları, tek seçmen, tek oy esasına göre oy kullanıldığı, mükerrer oy kullanılmadığı, oyların tertipli olarak toplandığı, kamuya açık olarak şüpheye yer vermeyecek biçimde sayıldığı saptanmalı ve kabul edilmelidir. Bu durumda, sayım ve seçim yasası kurallarına göre yapılan uygulamanın sonuçlarını kazanan ve kaybeden adayların kabullenmeleri demokrasinin en temel normu olarak kabul edilmelidir.⁹⁸

Downs, anayasacılığın da dahil olduğu tüm bu liberal demokrasi siyasal davranışların, piyasa ekonomisinin temel varsayımları ile açıklanabileceğini öne sürmektedir. Buna göre, tıpkı üreticilerin karlarını maksimize etmeye çalışmaları gibi, politikacılar da oylarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Rekabetçi bir piyasa ekonomisinde kar elde etmenin yolu, tüketicilerin ihtiyaçlarını tatmin eden mal ve hizmetler sunmaktan geçer. Benzer şekilde, siyasi piyasada da iktidarın yolu en fazla sayıda seçmenin tercihinine şayan olacak politikaları formüle etmekten geçmektedir. Bu nedenle, yarışmacı seçimler, siyasi partileri halkın çıkarını/tercihlerini takip etmeye zorlarlar.⁹⁹

Bu bağlamda Bobbio'ya göre liberal demokrasinin unsurları şunlardır:

İrk, din, ekonomik durum, cinsiyet gibi ayrımlar olmaksızın bütün vatandaşların düşüncelerini ifade etmek için oy ve seçme hakkı olması.

Bütün vatandaşların oylarının eşit olması.

Siyasal haklara sahip tüm vatandaşların kendi görüşlerinde oy kullanmak için özgür olması, siyasal düşüncelerin özgürce şekillenmesi ve siyasal örgütlenmelerin iktidar yarışında özgürce mücadele etmesi.

⁹⁸ Dahl, Demokrasi, s. 127.

⁹⁹ Anthony Downs, **An Economic Theory of Democracy**, Harper Collins Publishers, New York, 1957, s. 20.

Önceden belirlenmiş kurallar içinde seçim ve müzakerelerin yapılması. Çoğunluğun azınlık, azınlığın çoğunluk haline geçmesini önleyecek hiçbir karar almaması.¹⁰⁰

Heywood'un görüşünde ise "liberal demokrasi" kavramını açıklamaya yönelik tanımlarda netliğe ulaşılmadığını belirtmiştir. Bunun sebebi "iktisadi liberalizm ve politik liberalizm" sözcüklerinin anlamlarının kendi aralarında dönüşümlü biçimde uygulanmasıdır. Heywood bu demokrasi türünün belirleyici üç maddesini şu şekilde açıklamıştır:

Liberal demokrasi modelinin uygulanışında, hükümet ve sivil toplum ilişkisi net bir çizgidedir. Ekonomik açıdan toplumda uygulanan piyasa birleşmeleri, sivil toplum birlikleri, kişilerin kendileri için belirledikleri menfaatleri ve bu menfaatler doğrultusunda oluşan grupların iktidarın devamlılığında iç ve dış etkisinin olduğu görülmektedir. Birçok partinin çekişmeli olduğu seçim sürecinde karşıt görüşleri, politik yönelim ve partilerin zıt görüşleri dahi savunabilir olmasını sağlayan siyasi çoğulculuk ihtiyaç olarak benimsenmektedir. Temsili ve dolaylı demokrasiyi uygulayan; hükümetin siyasi otoritesi başta olmak üzere belirli zaman aralarında yapılan seçimlerin devam etmesi ile sürdürülebilir.¹⁰¹

Larry Diamond ise liberal demokraside zorunlu gördüğü unsurları şöyle sıralamaktadır:

Hükümetin faaliyetlerinde seçilenler tarafından aktif şekilde denetimi ve faaliyet konularının ayrıntılı şekilde irdelenebildiği; askeri komutanın seçilenlerden meydana geldiği, yürütme erkinin yasalar karşısında belirli alanlarda kısıtlandığı, fakat kısıtlamanın hükümetin kendi organları tarafından incelendiği, seçim neticelerinin şeffaf olabildiği ve birçok partiye oy verebilme hürriyetine erişebildiği, birden fazla partinin var olmasının sorun yaratmadığı kanuna uygun şekilde partilerin hareket ettiği ve yeni partilerin doğuşu ile birlikte seçimde aday olmalarının kısıtlanmadığı, toplum içindeki azınlık sınıfının toplumdan dil, din ve inanç biçimlerine saygı duyulan ve engellenmeyen; bireylerin kendi görüşlerini belirtmelerinde partilerin yanı sıra birden çok yöntem olduğu, kendi menfaat durumlarının ele alınabildiği, toplumda bireylerin oluşturduğu hareketlenme ve bazı vakıf kurumlarında bulunmasının engellenmediği, birden fazla bilgi dokümanlarına ulaşmanın mümkün olduğu, vatandaşların sosyal ve siyasi haklarının anayasa tarafından herkese aynı şekilde uygulandığı, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, hukuk devletinin öngördüğü şekilde bireylerin adaletsiz şekilde özgürlüğün kısıtlanmadığı bunlara ilişkin güvencelerin ise kanunlar ile belirlendiği iktidar şeklidir.¹⁰²

¹⁰⁰ Corina Yturbe, On Norberto Bobbio's Theory of Democracy, **Political Theory**, Sayı. 25, No. 6, Aralık 1997, ss. 377 - 400, s.382.

¹⁰¹ Andrew Heywood, **Siyaset**, Liberte Yayınları, İstanbul, 2006, s.138-140.

¹⁰² Larry Diomand, **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Çev. İhsan Sezal - Fatoş Dilber, 1995, Yetkin Yayınları, s.145-148.

Modern anlamda Batı demokrasileri içinse en kapsamlı ve nispeten tartışmalı demokratik süreç kriterleri Dahl tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre yazar demokrasi hakkında şu standartları getirmektedir:

Devlet politikası hakkındaki hükümet kararları üzerindeki kontrol etkisi anayasal olarak seçilmiş organlarda toplanmalıdır.

Seçilmiş organlar, baskının nispeten nadir olarak görüldüğü, sık yapılan ve dürüstçe idare edilen seçimlerle işbaşına gelmelidirler.

Pratik olarak bütün yetişkinler hükümetteki seçimle belirlenen organlara seçilebilme olanağına sahip olmalıdırlar.

Vatandaşların geniş tanımlanmış siyasi meselelerle ilgili ceza tehdidi olmaksızın kendilerini ifade edebilme olanakları olmalıdır.

Vatandaşların alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma imkânı olmalıdır, kamuoyunda alternatif haber kaynakları mevcut olmalı ve bunlar kanunlar tarafından korunmalıdır.

Vatandaşlar, aynı zamanda bağımsız siyasal partileri ve menfaat gruplarını içine alan nispeten bağımsız kuruluş ve organizasyonları şekillendirebilme hakkına sahip olmalıdır.”¹⁰³

2. Modern Demokrasinin Kurumları

Modern demokrasilere özgü olan kurumsal aygıtların çoğu cumhuriyetlerde ya da meşruti monarşilerde gelişmiştir. Bu demokrasi öncesi tedbirlerin pek çoğu, daha demokratik bir anayasa ve bazen de daha demokratik bir toplum yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda bu kurumlardan ilki bilinçli birey yani modern devletin yurttaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkin yurttaşların bu etkinliği kullanabilmesi için modern devletin eğitimiyle donanmış bireyler olması gerektiği varsayılmaktadır, buna göre yurttaşlık irade ve becerisinin yani sıra kurumsal bir bilincin de bilgisi de gerekir. Bu kurumsal bilgi, soyut ya da akademik nitelikte kavrayıcı bir bilgiden ziyade belirli amaçlar için ne türden güç ve araçların gerekli olduğuna yönelik bir pratik bilgidir.¹⁰⁴

Modern demokrasilerde gönüllü ve bireysel katılım cesaretlendirilir ama zorunlu değildir. Kişi, bir yurttaş gibi davranıp davranmamakta özgürdür; iste bu yüzden bu ayrımı gözeten bir sadakat türü söz konusudur. Bir ülkede sürekli olarak ikamet eden ve o ülkenin kanunlarına tabi olan hiçbir yetişkin diğerlerinin sahip olduğu siyasal haklardan mahrum edilemez. Bu haklar arasında özgür ve adil

¹⁰³ Robert A. Dahl, **Demokrasi Üzerine**, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2019, s.47 – 48.

¹⁰⁴ Sartori, Demokrasi Teorisi, s. 188 – 190.

seçimlerde seçilecek memurlar için oy kullanmak, seçimlerde aday olmak, bağımsız politik organizasyonlar oluşumunda görev almak bulunmaktadır. Bu bağlamda otokrasi ve demokrasi arasındaki farkı da görebiliriz: Otokrasiler edilgen itaat ve toplumsal hürmet üzerinde bir vatandaşlık bilinci geliştirilirken demokratik toplumun yurttaşının aktif bir katılımında bulunması beklenmektedir.¹⁰⁵

Demokrasilerde bağıllık talep edilen bir unsurdur ve halk rızası ile verildiğı varsayılan rasyonel seküler temellere dayanır. Demokrasilerde, uygulanan davranış doğrudan kamusal düzeni ya da devletin güvenliğini tehdit etmediğı sürece farklı görüşlere saygı mevcuttur. Demokrasi dışı rejimlerde ise bağıllık adeta dinsel bir görevdir, devlet ve yöneticileri ilahi bir düzenin parçası olarak görülür.¹⁰⁶

Demokrasilerde demokratik topluma özgülenmiş bir toplumsal yapı bulunmalıdır. Bu toplumsal yapıda, büyük bir orta sınıfın gerekliliğı tartışılmaktadır zira orta sınıfın büyüklüğü demokrasinin stabilitesi ile birlikte ölçülmektedir. Zenginliğin az kişinin elinde toplanması, demokratik süreci tehdit edebilir, aşırı yoksulluk mevcudiyetinde ise da insanlar var olan düzenin değışmesine yönelik bir irade kullanmaya yönelebilir. Ne var ki aşırı yoksulluk ya da zenginlik kavramı toplumların yapılarına özgü bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda otokrasiler, oldukça katmanlı sınıflara ya da kast denebilecek sistemlerine sahiptir.

Demokrasilerde, rejime özgü yönetim ve denetleme kurumları bulunmaktadır. Her birisi için ayrı seçilen, tartışmalarını kamuya açık olarak sürdüren ve raporlayan, çok partili bir sistemde işleyen parlamento, meclis, kongredir.

Siyasi katılımı sağlamak amacıyla farklı amaçlar ya da çıkarlar etrafında örgütlenmiş siyasi partilerin kuruluşuna ilişkin bir yapı bulunması demokrasinin temel kurumlarından, iktidarda bulunanlar bu partilerin faaliyetlerine ilişkin bir özgürlük alanını korumakla yükümlüdür. Bu husus kurumsal özerklik olarak nitelendirilmektedir. Demokratik politik kurumların etkin olarak çalışması için gerekli olanlar da dâhil olmak üzere, vatandaşların haklarını elde etmek ya da korumak için, göreceli olarak bağımsız kurumlar ya da organizasyonlar kurmaya hakları vardır. Bu kurumlar bağımsız siyasi partiler yanında çıkar grupları da olabilirler.

¹⁰⁵ Martin Canroy, **Devlet ve Siyaset Teorisi**, çev. Simten Coşar, Dipnot Yayınları, 2015, s. 97 – 99.

¹⁰⁶ Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DEVLET

I. SOSYAL DEVLET

A. Sosyal Devlet Kavramı ve Terminolojik Farklılıklar

Sosyal Devlet; tarih sahnesinde ortaya çıktığı yüzyıldan itibaren önem kazanmaya, üzerinde konuşulmaya, tartışılmaya başlanan bir kavram olarak önemini yitirmeksizin 21. yüzyılın hukuki, siyasi ve sosyo-ekonomik hayatını da şekillendiren başat bir kurum halini almıştır. Bu çerçevede sosyal devlete içkin unsurların tüm dünyada etkili olması birtakım dilsel ya da terminolojik farklılıkların ve böylece sosyal devleti açıklama çalışmalarında bazı kavramların birbiri yerine kullanılması gibi sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu terminolojik farklılıklar; sosyal devlet kavramının tarihsel çerçevesi ve kuramsal yapısına ilişkin bir inceleme yapılmadan önce doktrinde konuya ilişkin yapılmış tanım çalışmalarına yer verilmesini zaruri hale getirmektedir. Bu hususta; sosyal devlet tanımlarına yer verilmesi sonrası sosyal devlet yerine en çok kullanılan kavram olan refah devleti tanımları özel olarak incelenecektir.

1. Sosyal Devlet: Tanımları ve Refah Devleti Anlayışı

Sosyal devlete ilişkin açıklamalar ve tanım denemeleri yapılırken bu kavram çoğunlukla “refah devleti” ya da “sosyal refah devleti” terimleri ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu hususta birtakım görüşlere göre, kavramların esasen aynı olduğu ve çeviri kaymaları sebebiyle aynı kavram için farklı nitelermeler yapıldığı belirtilmişse de; ilgili kavramların karşıladıkları anlam yönünden farklı devlet modellerini işaret ettiklerine ilişkin karşıt düşünceler de mevcuttur. Nitekim çalışmamızda ele alacağımız çerçeve itibarıyla sosyal devlet kavramı, bahsettiğimiz ikinci görüşe uygun olarak refah devletine içkin unsurları barındırmayan ve oluşum süreci itibarıyla refah devleti kapsamından farklı sosyal ekonomik ve toplumsal nitelikleri haiz bir anlayış olarak incelenecektir.

Refah devleti “Etat providence”, Fransızcadaki ilk kez 1790’lı yıllarda devletin yetkilerinin genişlemesine karşı çıkan ancak aşırı radikal bireycilik kavramına da eleştirel bir bakışla yaklaşan liberal düşünürler tarafından kullanılmıştır. İngilizcede ise welfare state (refah devleti) 1940’tan itibaren; gerçekleştirilen reformlara ilişkin bir nitelendirme olarak ortaya çıkmıştır. Almandaki refah devletinin karşılığı olarak 1870’li yıllarda “Wohlfahrstaat” kavramı kullanılmışsa da bu kavram esasen bugünkü anlamından oldukça farklı bir düzlemi işaret etmektedir. 1880’e gelindiğinde ise Bismark’ın reformlarını nitelendirmek için sosyal devlet anlamına gelen “Sozialstaat” kavramı kullanılmıştır.¹⁰⁷ Almandaki Sozialstaat teriminin kullanılmasının diğer bir nedeni olarak Weimar Cumhuriyeti karşıtlarının; Weimar Anayasasının devlete çok fazla sorumluluk yükleyerek devleti güçsüzleştirdiğini ileri sürmeleri ve bu nedenle anayasayla öngörülen sisteme olumsuz ve alaycı bir yakıştırmayla Wohlfahrstaat (refah devleti) demeleri gösterilmektedir. Sozialstaat kavramının çevirisi olarak Türkçeye giren sosyal devlet ise Aybay’a göre yeterli değildir zira “toplumcu, toplumla ilgili, toplumsal” anlamlarını taşıyan sosyal kelimesi devletin yapısı ne olursa olsun zorunlu bir niteliği temsil etmektedir; her devlet yapısı itibarıyla toplumsaldır ve bu nedenle sosyal devlet yerine welfare state’in tam çevirisi olarak refah ya da gönenç devleti deyimini kullanmak uygun olacaktır.¹⁰⁸

Bu çerçevede Tanilli ve Soysal sosyal devleti refah devletinden farklı olarak ele alır ve benzer ifadelerle açıklarlar:

Sosyal devlet, genellikle, ‘yurttaşların sosyal durumlarıyla, refahıyla ilgilenen, onlara asgari bir yaşama düzeyi sağlamayı bilen devlet’ olarak tanımlanır. Ne var ki böyle bir tanım, Batı toplumlarının ‘refah devleti’ anlayışını yansıtır. ... Sosyal devlet ise sosyal sınıfların varlığını kabul eder. Sosyal devlet anayasa

¹⁰⁷ Pierre Rosanvallon, **Refah Devletinin Krizi**, çev.Burcu Şahinli, Dost Kitabevi Yayınları, Şubat 2004, s.119.

¹⁰⁸ Rona Aybay, **Genel Kamu Hukuku:18. – 20. Yüzyıllarda Devlet**, Der Yayınları, Genişletilmiş 3. Bası, İstanbul 2020, s.313.

yoluyla sosyal sınıflar arasında dengeyi sağlayacak olan sosyal adaletle ilgili hukuki ilkeleri koruyarak devlete yol gösterir. ¹⁰⁹

Huber sosyal devletin unsurlarını hukuk devleti ile karşılaştırmalı bir şekilde incelemektedir:

*Sosyal bakımdan bağımlı olan tabakaları, yaşayabilme, iş olanakları ve çalışma gücü tehditlerine karşı himayeyi üzerine aldığı içindir ki Devlet bir Sosyal Devlet'tir. Hukuk Devleti'nin nedeni toplumun Devlet'e karşı korunmasıdır; hâlbuki Sosyal Devlet'in nedeni toplumu Devlet aracı ile korumaktır. Hukuk Devleti Devlet müdahalesine karşı savaşıyor. Sosyal Devlet ise Devlet müdahalesini önerir. Devletin toplumsal ilişkilere biçimlendirir şekilde karışması aracına tedbir diyoruz. Hukuk Devleti, Devlet tedbirlerine karşı savaşıyor; ancak zaruret hallerinde, olağanüstü durumlarda veya polisçe gerekli görüldüğü takdirde müdahaleci tedbirleri kabul eder. Buna karşılık Sosyal Devlet, Devlet tedbirlerini sosyal biçimleme için olağan bir araç olarak talep eder. Bu anlamda Sosyal Devlet'e tedbirler Devleti denebilir.*¹¹⁰

Huber'in sosyal devleti tanımlarken kullandığı müdahaleci yani tedbir alan devlet kavramı Arsel tarafından devlete birtakım ödevler yüklenmesi olarak

¹⁰⁹ “Oysa Batı toplumlarındaki refah devleti anlayışı ile 1961 Anayasası'nın Türkiye için öngördüğü sosyal devlet anlayışını birbirine karıştırmamalı. Şöyle ki: Batı'da ‘refah devleti’ anlayışı yerleştiği zaman, o toplumlar iktisadi olarak kalkınmalarını gerçekleştirmiş bulunuyorlardı. Böyle bir toplumda, bütün sorun, zaten çoğalmış olan milli geliri daha iyi paylaşmaktan ibaretti. Ve bu, birtakım sosyal güvenlik önlemleri olarak mümkün olabilirdi. Nitekim olmaktadır da. Ama bütün Üçüncü Dünya, yani geri kalmış ülkeler gibi, kalkınmasını gerçekleştirememiş olan Türkiye’de, sosyal devlet, birtakım sosyal adalet ve güvenlik önlemleri olarak gerçekleştirilemez. Her geri kalmış toplumda olduğu gibi Türkiye’de de sosyal devlet ilkesinin gerçekleşmesi, hızlı kalkınmaya önem veren bir politika ile olur; böyle bir politika ise, iktisadi ve sosyal yapıda gerekli ‘temel değişiklikleri’ yapmakla gerçekleşebilir ancak. Bu gereği Anayasa da kabul ediyor: “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar” diyor. Böylece, Anayasa'nın sosyal devlet anlayışı, yalnız birtakım sosyal adalet ve sosyal güvenlik önlemlerini değil, “bütün engellerin kaldırılması”na varacak bir “düzen değişikliği”ni içermektedir.” Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, Say Yayınları 5. Basım, Ocak 1988, İstanbul, s.158-159.

Benzer şekilde Mümtaz Sosyal: “Sosyal devlet genellikle vatandaşların toplum içindeki durumlarıyla ilgilenen onlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı kendine ödev bilen devlet diye tanımlanır. Ama daha çok gelişmiş batı toplumlarının yirminci yüzyılda eriştikleri refah devleti anlayışını yansıtan bu tanımlama Türk toplumu gibi gelişmekte olan bir toplum için yeterli sayılamaz. Gelişmiş ülkelerin sosyal devlet anlayışı zaten yüksek olan toplam ulusal geliri daha iyi paylaşmaya dolayısıyla toplumun çeşitli kesimleri arasında gelir aktarımlarını gerçekleştirmeye yönelik. Oysa Türk toplumu gibi bir toplumda sosyal devlet ilkesinin gerçekleşmesi sosyal adalet içinde hızlı kalkınmanın sağlanmasına ve bu amaçla ekonomik yapıda gerekli temel değişikliklerin yapılmasına bağlı.” şeklinde ele alır. Mümtaz Sosyal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, Gözden Geçirilmiş On Birinci Baskı, 1997, s.58.

¹¹⁰ Ernst Rudolf Huber, “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, çev.Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı: 3, 1970, s.37. 27-51.

yorumlanmıştır, böylece bireyin devlet karşısındaki edilgen konumu yerini devlet ile karşılıklı ilişki öngören bir anlayışa bırakmıştır :

Sosyal devlet devrinin insanı bütün tehlikelere, tesadüflere ve güvensizliklere karşı korunmuş ... öte yandan sosyal devlet anlayışı devlete de birçok görev ve ödev yükleyen bir anlayışın ifadesidir. Böylece devlet ve kişi birbirlerine ... karşılıklı etki yapan unsurlar haline girmişlerdir... işte bu karşılıklı etki sistemi ile daha adil bir düzen daha iyi bir üretim önceliği sistemi ve ekonomik faaliyetlerin daha insani ve toplumcu bir yöne sürüklenmesi çareleri aramaktadır.¹¹¹

Göze ise sosyal devleti; unsurlarına ilişkin açık ve sistemli bir tanımlamayla devletin geçirdiği dönüşümü dikkate alarak açıklamaktadır:

Sosyal devlet liberal devletin yirminci yüzyılın ikinci yarısında kendi içinde gerçekleştirdiği bir aşamadır. Bu nedenle liberal devletin temel yapısı korunmakla birlikte bu yapıda gerekli ve zorunlu değişiklikler yapılmıştır. Şöyle ki sosyal devlet gerek siyasal ve sosyal ekonomik yapısı gerek hak ve özgürlük, eşitlik ve mülkiyet anlayışı ile liberal devletin temel niteliklerini korumuştur ancak ... ekonomik alandaki gelişmelerin zorunlu kıldığı kısıtlamaları ve devlet müdahalelerini ve planlı ekonomiyi öngörür.¹¹²

Tanör, sosyal devlete tarihsel bir tanım getirir, buna göre sosyal devlet; ekonomik, sosyal ve siyasi kısaca maddi nitelikli olayların sonucu olarak batı burjuvazisinin sanayileşme sonucunda gelişen işçi sınıfının bilinçlenmesi karşısında bazı ödümler vermek zorunda kalması ile belirmiştir; böylece burjuvazi bu ödümleri vererek siyasal iktidarı muhafaza edecektir. ¹¹³

Bu noktada değinmemiz gereken bir diğer husus refah devletini sosyal devletin ileri ve gelişmiş bir yapılanması olarak niteleyen görüş ile sosyal devleti refah devletinin bir türü olarak sınıflandıran ekoldür.

Luhmann'a göre refah devleti yeryüzünün ileri derecede sanayileşmiş bölgelerinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Sosyal devleti, sanayileşmenin doğurduğu aksi neticeleri sosyal yardım türü tedbirlerle telafi etmeye çalışan bir devlet olarak ele alan Luhmann; refah devletini de aynı bağlamda mütalaa etmenin yetersiz olacağını belirterek ferah kavramının sosyal yardım ve reformlardan çok daha geniş bir anlama geldiğini belirtmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ İlhan Arsel, Sosyal Devlet, **Ankara Hukuk Fakültesi Mezunları Derneği Birinci Genel Kurulu Çalışmaları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s.23.

¹¹² Ayferi Göze, **Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet**, Tıpkı 9. Bası, Şubat 2021, İstanbul Beta Yayınları, s.203 – 204.

¹¹³ Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978, s.106, Tanör bu açıklamaların devamında sosyal devleti kapitalizmin liberal türünden bir uzaklaşma olarak gördüğünü belirtir.

¹¹⁴ Niklas Luhmann, **Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi**, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5.

Refah devletleri sınıflandırmasıyla ilgili ilk çalışma 1958 yılında Wilensky ve Lebeaux tarafından “Kalıntı Refah Rejimi” ve “Kurumsal Refah Rejimi” adlandırılmasıyla ikili bir ayrıma dayalı olarak yapılmıştır. Kalıntı Refah Rejiminde refahın sağlanmasında başat rol aile ve piyasanındır; bu iki kurum başarısız olduğunda devletin bu rolü üstlenmesi esastır. Kurumsal Refah Rejimi anlayışı ise refahı sağlama görevinin modern devlette olduğunu belirtir.¹¹⁵

Titmuss tarafından yapılan üçlü ayrıma göre ise, refah devletleri Minimal (Piyasa İkametine Dayalı) Sosyal Refah Modeli, Endüstriyel Başarı Performans Modeli ve Kurumsal Yeniden Dağıtıcı Refah Modeli olarak karşımıza çıkar. Burada da sınıflandırma refah dağıtıcı kurumların aile, piyasa ve devlet olarak belirlenmesi yönünden yapılmıştır.¹¹⁶

Bu iki ayrımda da sosyal devlete ait özellikler bakımından bir özelleştirmeye gidilmemiş; refah devleti kavramı iktisadi ölçütlerin ağır bastığı ancak diğer değişkenlerin çoğu yerde hesaba katılmadığı bir bakışla ele alınmıştır.

Refah devletinin sınıflandırılması ve refah devleti rejimlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalardan günümüz koşullarını en iyi yansıttığı düşünülerek geniş çevrelerce kabul gören ayrım Esping – Andersen’e aittir. Esping - Andersen, devlet, emek piyasası ve aile arasındaki ilişkiyi temel alarak refah devletlerini üç gruba ayırır ve bu grupları, Liberal, Sosyal Demokrat ve Muhafazakar rejim olarak isimlendirir; Esping-Andersen rejimler arasındaki temel nüansların, ideolojik zemin farklılıkları kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Bu sınıflandırmayı yaparken nüfus içindeki güvenceli çalışan kapsamı, kamuca istihdam edilme oranları, kamu ve özel sektör emekli aylıklarının miktarı, sağlık, eğitim ve barınma temel hizmetlerin nispi harcamaları gibi değişkenleri dikkate alır. Liberal rejim olarak adlandırılan yapı Amerika Birleşik Devletleri örneğinde görüldüğü üzere; minimal kamu müdahalesi bulunan, devletin rolünün piyasa işlemlerinin düzenlenmesi ve piyasayı destekleyerek özel refahı sübvans eden modeli işaret eder.¹¹⁷ Böylece liberalizm devletin bireysel tercihlere müdahale ederek serbest piyasa işleyişinin bozulmaması

¹¹⁵ Nagihan Özkanca Andıç, **Sosyal Refah Devletinde Regülasyonlar: Nordic Ülkeler ve Türkiye Örneği**, Paradigma Akademi Yayınları, Haziran 2021, s.22.

¹¹⁶ Christopher Pierson, Contemporary Challenges to Welfare State Development, **Political Studies**, Sayı: XLVI, s.778.

¹¹⁷ Gosta Esping – Andersen, **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Cambridge Policy Press, 1990, s. 67-70.

gerektiğini savunurlar. “Sosyal devlet anlayışı devletin toplumsal refah ve denetimi sağlamak için sosyal ve ekonomik alana müdahale etmesi anlamına gelmekte... ancak bunun merkeziyetçi bir yapı ve kurumsal düzenlemelerle gerçekleştirilmesi 19. ve 20. Yüzyıldaki gelişmelerin ürünü olmuştur.”¹¹⁸

2. Sosyal Devletin Tarihsel Gelişimi

Sosyal devlete ilişkin farklı yaklaşımları anlayabilmek için öncelikle bu kavramın ortaya çıkışında etkili olan toplumsal, siyasal ve ekonomik yani maddi temelleri incelememiz gerekmektedir. Zira tanım çalışmalarında gördüğümüz üzere sosyal devlet; kendini doğuran koşullar dikkate alınmaksızın kavranabilecek nitelikte değildir. Nitekim sosyal devlete bakılan ideolojik pencereler ne kadar farklı olursa olsun kavramın ortaya çıkışına ortam hazırlayan tarihsel basamaklar tüm bu bakış açılarından bağımsız olarak ilerlemiştir.

Doktrinde sosyal devletin 15. Yüzyıl dolaylarında ortaya çıktığını belirten görüşler bulunmakla birlikte¹¹⁹ günümüz anlamındaki sosyal devlet kavramı için Aydınlanma sonrası ve Sanayi Devrimi dönemi itibariyle yaşanan gelişmelerin ele alınması gerekmektedir.

Sosyal devleti anlamlandırmak için öncelikle bugünün modern devletine ulaşım aşamalarını dikkate almamız önem arz etmektedir. Doktrinde, devletin siyasal iktidar ile olan yakın ilişkisine atıf yapılarak kullanılan “Devlet, siyasi iktidarın kurumsallaşmış nihai şeklidir.” tanımı bazı yönlerden eksik olsa da devletin kavranışına ilişkin bir başlangıç noktası olabilecek niteliktedir. Bu durum aynı zamanda demokrasi ile sosyal devlet ilişkine bakışımızı da etkileyecek bir ilişkiyi

¹¹⁸ Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısacasında Refah Devleti**, Ebabel Yayınları, Ankara, 2006, s.2.

¹¹⁹ Bu görüşün en önemli dayanağı Ortaçağda Kara Veba salgınıyla birlikte genel sağlığın tehlikeye girmesinin sonucu olarak devletin önleyici bir faaliyet göstermesi gereği üzerine alınan tedbirlerdir. İlerleyen süreçte İngiltere’de 15. Yüzyılda yoksul olarak adlandırılan ve iyi bir Hristiyanın yardım etmekle yükümlü olduğuna inanılan geniş kitlenin toplum hayatında düzenlenmesi için monark eliyle birtakım kaidelerin getirilmesi sürecidir. Ancak Hristiyanlığın protestan yorumu sonrası yeni bir rasyonalite ve sistematik bakış açısının yerleşmesiyle nispeten seküler bir forma kavuşan bu yardım eylemi artık protestan ahlak içinde hayır amaçlı yardım/iyilik gösterisinden, toplumsal bir eyleme dönüşmüştü. Böylece yoksullara yardım faaliyeti, salt bir ahlaki yükümlülükten çıkarak kamusal bir fiil olarak I. Elizabeth döneminde yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Derek Fraser, **The Evolution of the British Welfare State**, 1976, Macmillan Publishing, London, s.299 – 302.

oluşturur. Siyasal iktidarın nihai şekline ulaşmasından önceki görünüş şekilleri aynı zamanda modern ulus devletinin nihai şekli olarak incelediğimiz Avrupa devletlerinin gelişim aşamalarının da izlenebilmesini sağlar.

a. Modern Ulus Devletinin Tarihsel Gelişimi

M.S. 476'da, merkezi bir güç olan Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü sonrasında görülen istilalar ve akınlar Avrupa'nın maddi ve kurumsal görünümünde ciddi bozulmalara neden olmuştur. İstila ve akınlar sebebiyle ulaşım ve iletişim ağlarının bozulması, ekonomik süreçlerin ticaret dışına kayması ve faaliyetlerin kapalı bir kırsal ekonomik düzene indirgenmesine yol açmış; oluşan bu durumda yerel çerçeveyi aşan bir yönetim oluşturmak mümkün olmamış ve parçalı bir siyasi yapı olan Feodalite ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'ın sonlarına kadar etkisini gösterecek olan bu yönetim tipi, belli bir toprak parçasını elinde bulunduranların yani ekonomik iktidarın kamu yetkisine de sahip olduğu bir düzende Avrupa'da üretim ve yönetim biçiminin temel görünümü olarak ilerlemiştir.¹²⁰ Sürekli tekrarlanan istila ve yerleşme hareketleri sebebiyle güvencesiz kalan köylüler; korunaklı topraklara sahip olan soylu sınıfın ve Kilisenin koruması altına girerek serf haline gelmişlerdir zira köylünün hayatta kalmak için korunması, toprak sahibinin ise üretimin devamlılığını sağlaması gerekmektedir. İki taraf arasında devam eden iktisadî ilişkiler, bireysel bağımlılıklar ortaya çıkarmış, mülkiyet hakkı toprak üzerinde yaşayan insanlara egemen olma hakkını da beraberinde getirmiştir. Kendi toprağı üzerindeki iktidarını yaşatmakta olan Orta Çağ'ın hâkim sınıfı olarak nitelendirebileceğimiz aristokrasi, senyör konumunun kendine verdiği hak ile yargılama yapmakta, karar vermekte ve infaz hakkını kullanmaktaydı. Bu noktada feodal beylerin siyasi iktidar mekanizmasında ekonomik avantajlı yönünü açıkça görmemiz mümkündür.¹²¹

Feodal beyler ve kilisenin araziler üzerindeki hâkimiyetleri onlara ekonomik bir refah sağlamaktaydı. Bu ekonomik refah sayesinde kendilerini ve topraklarını koruyabilecek imkanları olan senyörler, aynı zamanda zor kullanma potansiyellerini hayata geçirebilmekteydi. Feodal ortam, merkezi yönetim mekanizmasının

¹²⁰ Mehmet Tefik Erdem, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler**, Der. Tefik Erdem, Lotus Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37.

¹²¹ Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, Onikilevha Yayınları, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, s. 260.

finansmanının vergiler aracılığıyla hazineden sağlanması olasılığını ortadan kaldırmıştır. Siyasal iktidarın parçalandığı bu dönemde teoride kralın iktidarı hiçbir zaman ortadan kaldırılmamıştır. Hükümranlık hakları fiili parçalanmaya ve senyörlük tarafından kullanılmış olmalarına karşın halen kralda toplanmış kabul edilir. Kralın gücü bir yandan ekonomik bir yandan kendi mülkü üzerindeki siyasal iktidarı elinde bulunduran senyörler; diğer yandan ruhani gücüne eklediği ekonomik güçle iktidardan pay isteyen kilise tarafından sınırlandırılmaktadır.¹²² Krala bağlı ve vergiye dayanan merkezi bir ordunun bulunmaması ile kralın teoride güçsüz pratikte ise etkisiz olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Feodalizmin çok merkezli ve çoğulcu iktidar yapısının doğal sonucu olarak ortaya çıkan değişiklikler bölünmemiş toplumsal düzene hükmeden tek bir (mutlakiyetçi) merkeze doğru kaymanın başlangıcını oluşturmuştur.¹²³ Haçlı Seferleri ile başlayan süreçte aristokrasinin ve kilisenin güç kaybetmesi ile kralların güçlenmesi, lord topraklarının güvenli alan olmaktan çıkmasıyla serf nüfusun da farklı arayışlara yönelmesini; kralların yetkisi altındaki kentlere göç nedeniyle ise toprağa dayalı üretim ilişkisinin para ekonomisi lehine değişimini de beraberinde getirmiştir.¹²⁴

Ortaçağ'da feodal yönetimin yapısını oluşturan doğal ekonominin, giderek büyüyen para ekonomisi sektörü karşısında zayıflaması; savaşçı soyluların büyük kısmı için yıkım öte yandan bu bölgenin kralı ya da prensi için önemli bir kazanım anlamına geliyordu. Bir bölgede dolaşıma daha fazla para girdikçe, fiyatlar aynı ölçüde yükseldi. Kazançları aynı ölçüde artmayan tüm tabakalar, sabit gelirlili tüm gruplar, özellikle de mülklerinden sabit rantlar tahsil eden feodal beyler (gelirlerin azalması yönünden kilise arazilerini ve ruhban sınıfını da bu tabakaya eklemek mümkündür), bundan zarara uğradı; gelirleri yeni kazanç fırsatlarına uygun bir şekilde büyüyen toplumsal mevkiler ise fayda sağladılar.¹²⁵ Buna, burjuvazinin belirli grupları ile özellikle de kral, yani merkezi egemen, dahildi çünkü o da vergi aygıtı üzerinden, büyüyen zenginlikten pay alıyordu; egemenlik bölgesindeki tüm kazançların bir bölümünü kendine çekebiliyordu ve bunun sonucunda, para

¹²² Otto Gierke, "Orta Çağda Siyasal Kurumlar Devlet ve Hukuk", çev. Olgun Akbulut, **Devlet Kuramı**, der.Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 132.

¹²³ M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.180.

¹²⁴ Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s.56.

¹²⁵ Talas, Ekonomik, s. 58.

dolaşımının artmasıyla gelirleri çoğaldı. Feodal yönetimin ayak uyduramadığı bu değişimler karşısında gittikçe daha büyük bir gelir, merkezi egemenlerin emrine girdi. Bu, krallık ya da prenslik kurumunun zaman içerisinde mutlakiyet ya da sınırsız egemenlik niteliğini kazandığı zeminin önkoşullarından biridir¹²⁶. Feodalitenin zayıflaması nedeniyle ekonomik zarar gören kilisenin bir yandan dünyevileşen iktidar anlayışı ile kısıtlanabilmesi merkezileşme sürecindeki siyasal iktidarın lehine etki etmiştir. Vergilendirmenin sağlanabileceği koşullar aynı zamanda verginin rasyonelleştirmesini ve gelirlerin toplanmasını merkezileştirilmesini gerektiriyordu, bu da merkezi ve yerel memuriyeti daha öncekinden çok daha üst seviyede koordine eden bir hiyerarşik idare sistemi kurulmasına yardımcı oldu. Memur olarak nitelendirilebilecek kişiler merkezileşme fikri öncesi ancak mali kaynakların kullanım verimliliği hakkında araştırma yapmaları ve ıslahat fikirleri ile birlikte rapor etmek ve geri dönmek üzere vilayetlere gönderiliyorlardı. Ancak yönetimin büyük coğrafyalara yayılmasıyla vilayetlerde kalarak, düzenli olarak rapor gönderen ve doğrudan tahta karşı sorumlu etkin yerleşik idareciler olmuşlardır¹²⁷. Merkezilik işlevinin kontrol ettiği mali fırsatlarla orantılı olarak mutlak yönetimin elindeki askeri fırsatların da büyümesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Verginin rasyonelleştirilmesi ile önu açılan genel yasal düzenleme fikri ise rütbeleri dışta tutmadan halkın tümüne kişilerden bağımsız biçimde uygulanması için tasarlanmış yasaların yürürlüğe konulması sürecini başlatmıştır.¹²⁸ Bu durum hükümdarın yeni kanun yapabileceği ve uygulayabileceği bir düzenle ilişkili olarak genelleşmiş güç aygıtının önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve kendisine bağlı askeri güç bulundurabilecek konumda olan siyasal iktidar, koyduğu kanunları uygulayabilecek bir yaptırım kudretine de sahip olmuştur. Bu kanunların oluşturacağı hukuk düzeni ise tekelleşen şiddet ile kopmaz bir bağ oluşturacaktır.¹²⁹

Geniş bir alana hükmetme isteği ile burjuva sınıfının güvenli bir alanda ticaret yapma talebi, toplumsal asayişin sağlanması düşüncesine de yol açtı. Bu aynı zamanda iktidarın korunmak istemesine de bağlıydı; silahlanmış soyluların sayısının azlığı kralın egemenliğinin güvencesi anlamına geliyordu. Devlet açısından halkın

¹²⁶ Elias, Norbert. **Uygarlık Süreci**, Cilt 2, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 19-20

¹²⁷ Giddens, Anthony. **Ulus Devlet ve Şiddet**, Kalkedon Yayınları, Türkçe 2. Basım, Şubat 2008, s. 134

¹²⁸ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 2001, s.163.

¹²⁹ Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, s.26.

içinde kişiler arası şiddet eylemleri memurlar için daha çok iş demektir. Devlet aygıtının işlerliğinin gösterilmesi gerekliliği yaptırım tehdidinin somutlaştırılmasını da gerektiriyordu.¹³⁰ Bu anlayış mutlakiyet döneminde eyleme geçirilmeye başlandı ve modern devletin her türlü iktidarı tavizsizce elinde toplamasına kadar devam etti.

Mutlakiyetçi yönetim, devleti ortaya çıkaracak otoritenin tek yerde yoğunlaşmasını sağlayarak modern devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kralın şahsında somutlaşan merkezileşme, modern devlete geçişte önemli bir sıçrama noktasını oluşturmuştur ve merkezi bir siyasal iktidarın oluşmasını sağlayan kral devlet görevini tamamlamıştır. Ancak bu sırada iktidar da dünyevileştirilmiştir yani yönetim hakkının “Tanrı”danlığı sona ermiştir ve dünyevileşen iktidar gücünü kral üzerinde meşrulaştırmıştır. İktidara rıza gösterilmesini sağlayacak olan meşruiyet inancının oluşması için yeni bir zemin gerekmektedir¹³¹. Bu aşamadan sonra geliştirilen kuramlarla egemenlik ulusa dayandırılmış, ulus devletin terminolojisi ile konuşursak, devlet hukuki ayrıcalıklardan sıyrılmış soyut bir bütün olarak ulusa tabi kılınmış ulus ise ortak bir yasaya göre yönetilen ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bireyler topluluğu olarak tanımlanmıştır¹³².

Ulus kurgusu üzerinden devam eden devlet, uluslaştırma aracılığıyla kendi ulusunu yaratmaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra devletin tarihsel ilerleyişi devlet ve birey ilişkisinin kurulması üzerinden şekillenmiştir. Ulus devletin ekonomik yapısı, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, girişim özgürlüğü ve ticaret yapma özgürlüğü üzerine kuruludur ve kapitalist özellik gösterir. Şiddet tekeli elinde bulduran devlet, bu tekeli uygulayacak mekanizmalarını ve ilerlemesini sağlayacak kurallar bütünü sistemleştirmiş, hukuk yolu ile kişilerin kişilerle ve devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesi sağlanmıştır. Hukuk artık çok eski zamanlarda ortaya çıkmış, geleneklere dayalı yasal kuralların ya da geleneksel ayrıcalık ve bağışıklıkların ya da “Doğa”nın buyruğuna dayanan ve devletin de uygulamada yaptırım gücünü kullanarak pekiştirdiği hukuk ilkelerinin ifadesi olarak algılanmamaktadır. Ulus devletin hukuku bir çıkarılmış yasalar bütünüdür; pozitif hukuktur, istenmiş, yapılmış, egemenliği kullanan devletin kendisince çoğu

¹³⁰ Michel Foucault. **Hapishanenin Doğuşu**, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Temmuz 1992, s. 19.

¹³¹ “Kurumsallaşmış siyasi iktidar ulus devlet yapısı içinde örgütlendikten sonra kendisine bu çerçeveyi kapsayacak bir meşruiyet temeli oluşturmuştur. Bu meşruiyet kaynağı olan kurgu ise ulustur.” Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, 12 Levha Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, Mayıs 2013, s. 54

¹³² Gianfranco Poggi **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2.Baskı, İstanbul, Ekim 2012, s. 123

kez açık, belgelenmiş ve genellikle yeni kararlarla geçerli kılınmıştır¹³³. Devlet, sahip olduğu iktidarı, sahip olduğu şiddet tekeliyle “hukuk” üzerinden kurar ve kullanır. Bu açıdan hukuk, siyasal iktidarın toplum üzerindeki kontrol ve denetiminin temel aracıdır. Daha basit bir anlatımla, devlet, şiddeti tekeline almak için kendisi dışında şiddet kullanımını koyduğu hukuk kurallarıyla yasaklar. Öte yandan hukuka gücünü veren de şiddettir. Hukukun cebriliği, sahip olduğu yaptırım araçları ile zorla uygulanabilmesi anlamına gelir. Böylelikle, hukuk yasaya saygı duyulmasını ve ona uyulmasını sağlar.¹³⁴ Böylece ortaya çıkan hukuk devleti kavramı, liberal ekonominin devleti başta mülkiyet kavramı olmak üzere belli kurallarla bağlayarak devlet üzerinde piyasayı serbest bırakması yönünde bir baskı oluşturması sonucunu da doğurmuş olacaktır.

Marx ve Engels devleti sınıflara dayalı ekonomi-politik ağ üzerinden, üretim ilişkilerinin şekillendirdiği bir üstyapı kurumu olarak ortaya koyar. Buna göre devlet, toplumun artık önüne geçilmez uzlaşmaz karşıtlıklara bölündüğünün itirafı olarak, ekonomik çıkarlara sahip sınıfların birbirleriyle karşıtlık ve çelişkiler bütünü olan mücadelesini düzen sınırları içinde tutmak üzere kendisini dayatan bir yapıdır. Ancak devletin düzeni kural olarak en güçlü sınıftan yanadır; ekonomik bakımdan egemen olan ve bu egemenliği sayesinde siyasal bakımdan da egemen durum durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. Böylece ardıllarının şiddet tekeline sahip siyasal iktidar formülünden ayrı olarak Marx ve Engels, siyasal iktidarın zaten *ekonomik iktidar ilişkilerinin* bir sonucu olduğunu ve devlet aygıtının var oluş amacının her türlü baskı aracını kullanarak “düzeni” sağlamaktan ibaret kabul edilmesi gerektiğini belirtirler.¹³⁵

Devletin “meşru şiddet tekeli” kavramı ise Max Weber’e atıfla kullanılır. *Meslek Olarak Siyaset* yazısında, modern devleti belirleyen temel özelliğin devletin ne yaptığı ya da somut örgütlenme biçimi değil; belirli bir bölgede meşru fiziksel şiddet kullanma tekelinin kendisi için mevcudiyetini başarıyla iddia etmesi olduğunu ifade eden Weber, “*Sürekli işlemler yapan yaptırımcı bir siyasal örgüt, düzeninin uygulanmasında, idari personeli fizik güç ve şiddetin meşru kullanımı tekeli*

¹³³ Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınları, 4. Basım, Nisan 1988, s. 46.

¹³⁴ Etienne Balibar, **Şiddet ve Medenilik**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s. 22

¹³⁵ Friedrich Engels ve Karl Marx. **Devlet ve Hukuk Üzerine**, May Yayınları, 1. Basım, Ocak 1977, s. 61.

haklarını başarıyla elinde tuttukça 'devlet' olarak anılacaktır. ... Modern devlet, kurumlaşmış bir özelliği olan bir egemenlik kurmaya yönelik topluluktur: Bu topluluk yasal kaba kuvveti bir ülkenin sınırları içinde egemenlik kurma aracı olarak tekelleştirmeye çalışır ve bu amaçla yönetimle ilgili maddi olanakları elinde toplar.” diye devam etmektedir. Bu tezden anlaşılması gereken iki önemli nokta bulunmaktadır: İlki devlet fenomeninin toplumsal iktidar ve şiddet ilişkilerinin kurumsallaşmasının belli bir tezahürü olduğu, ikincisiyse toplumsal failerin bir “sözleşme” aracılığıyla şiddeti, menfaatleri doğrultusunda hususi bir merciye devrettiklerine ilişkin Hobbesçu bir düşüncenin yeniden inşası¹³⁶.

Giddens, devleti “*Diğer ulus-devletler kompleksi içerisinde varolan ulus-devlet işaretlenmiş hudutları (sınırları) olan bir bölge üzerinde bir idari tekel sürdüren, hükmü kanun ve iç ve dış şiddet araçlarının kontrolü ile onaylanan bir kurumsal hükümet şekilleri dizisidir.*¹³⁷” şeklinde tanımlar. Giddens’a göre, şiddet araçlarının tekel altına alınması modern devlete özgü bir eylemdir. Düzenli orduların kurulması, bölgesel olmayan merkezi savunmaların önem kazanması, sınırların kesin olarak belirlenmiş olması, yurttaşların içte ve dışta güvenliğinin sağlanması, askeri güç ve şiddet unsurlarının tek elde toplanması ile ulus devleti geleneksel devletten ayrılmaktadır. Münci Kapani ise “*Devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur.*”¹³⁸ tanımını kullanır.

b. Devletin ve Toplumun Sınırları İçinde İktidar, Otorite ve Güç Kavramları

Çalışmamızın konusu itibariyle savunduğumuz görüş doğrultusunda; zikredilen kavramların incelenmesi, özellikle günümüz demokrasi ve iktidar ilişkisinde sosyal devletin rolünün anlamlandırılması açısından önem arz etmektedir.

İktidar, otoriter ve güç, çoğunlukla birbiri yerine kullanılan ve anlamca iç içe geçmiş kabul edilen ancak devlet ve toplum dinamiklerini anlamlandırabilmek için

¹³⁶ Güney Çeğin ve Ahmet Özcan, “*Politik Şiddetin Kavranışına Dair Bir Soruşturma*” Nesneye Yüzleşmek Nesneyi Kurmak, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2014, s. 151.

¹³⁷ Giddens. *Ulus Devlet*, s. 165

¹³⁸ Kapani, *Politika Bilimi*, s. 35.

belli bir düzleme oturtulması gereken kavramlardır. Bu nedenle kavramların tanımlarını yapmaya çalışırken yine karşılaştırmalı bir yol izlenmesi gerekir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde iktidar, güç, otorite ilişkileri konu bağlamında incelenmeye çalışılacağından bu kısımda tanım denemelerine yer verilecektir.

İktidar ve güç kavramları Türkçe karşılıkları bakımından karıştırılmaya müsait olsa da İngilizce’de belirgin bir ayırım görülür. Hannah Arendt iktidardan bahsederken power, güçten bahsederken force ve kuvvetten bahsederken strength kelimelerini kullanır. Arendt iktidar kavramını şiddet üzerinden açıklayarak her iktidarın temelinde öyle ya da böyle bir şiddet bulunduğunu ve kuvvet yoluyla iktidarın sağlandığını savunarak tanımlamalarını bu sav üzerinde şekillendirir ve tarihte aynı yöndeki görüşleri bir araya toplar. *İktidar başkalarını benim tercih ettiğim biçimde eylemeye mecbur etmekten ibarettir* tanımıyla başlayarak Jouvenel’in açıklamalarını aktarır: “*İktidar, bir yönetim aracıdır deniliyor. Yönetime gelince, o da varlığını ‘tahakküm içgüdüsüne’ borçluymuş. ... Kumanda etmek ve itaat etmek: bu ilişki olmaksızın iktidardan söz edilemez bu ilişki varsa başka bir özelliğe gerek yoktur. İktidarın olmazsa olmazı: işte bu esas, kumanda etmektir.*”¹³⁹ İktidar genel ve geniş anlamda “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” olarak tanımlanabilir. Bir kimse, başka kimseleri kendi istediği yönde davranmaya sevk edebildiği takdirde onlar üzerinde bir iktidara sahip bulunuyor demektir; böylece sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilmesi imkânıdır.¹⁴⁰ Uzun zaman olumsuzlanarak kullanılan iktidar kavramının özellikle Foucault etkisiyle yapıcı bir anlam kazandığı söylenebilir.

Duverger iktidar ilişkilerinin temeline eşitsizlik durumunu koymaktadır. Toplumsal yapıya değinerek bu yapının ilk ögesinin eşitsizlik olduğunu ve bunun önder ya da şeflerle grup üyeleri arasındaki bireysel eşitsizlik ve sınıflar ya da kastlar arasındaki toplumsal eşitsizlik üzere birbirinden farklı biçimde ve iki türden olduğunu söyler ve kavramları hiyerarşi otorite iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirir. Zorlama ve yaptırım korkusunu iktidar tanımlarının temeline konulmasını reddederek iktidar ilişkisindeki zor kullanımını altın ve para ilişkisine

¹³⁹ Hannah Arendt. **Şiddet Üzerine**, Çev.Bülent Peker İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1997, İstanbul, s. 43

¹⁴⁰ Münici Kapani. **Politika Bilimi**, s. 46

benzetir: para her daim dolaşımdadır ancak külçe altına, yalnızca buhran zamanlarında başvurulur¹⁴¹. Tüm bu açıklamalardan sonra Duverger iktidarı, kullanıldığı toplumun, normlarına, inançlarına ve değerlerine uygun şekilde oluşan bir etki (ya da güç) biçimi olarak tanımlar. İktidarın varlığı ona sahip olan kişinin emir vermek ve kendisine boyun eğilmesini talep etmek hakkına sahip olmasına bağlıdır:

İktidarın temelinde yatan olgu ise, toplumdaki tüm grupların, açık ya da kapalı şekilde, şeflerin, hükümetlerin, yöneticilerin (resmî sıfatın şu ya da bu olması önemsizdir!) varlığını kabullenmiş ve onları, diğer grupların üyelerine, «o» olmasaydı yapmayacakları bir şeyi yaptırmak üzere emir verme hakkıyla donatmış olmalarıdır. O halde iktidar meşru olan bir etki (ya da güç)dir; diğer etki biçimleri bu özelliği taşımazlar.¹⁴²

Arendt'in yapmış olduğu ayrıma da doğrultusunda, iktidar için power ve güç için force olmak üzere kavramların farklılaştırılması ile güç ve iktidarın farklı kavramlar olduğu çalışmada kabul edilecektir. Ancak güç kavramının çoğunlukla iktidar sözcüğü ile aynı zeminde kullanıldığı yadsınmamaktadır. Bu bağlamda Giddens güç kavramını açıklarken Lukes ve Weber'in otorite tiplerinden yola çıkarak örnek verir ve bu tipler üzerinden bir değerlendirme yapar. Yetke kavramı üzerinden¹⁴³ yapılan tanımlamada gücün Weber'den yola çıkarak bir insanın ya da birçok insanın, bir emir eylemde kendi istençlerini, eyleme katılmakta olan başkalarının direnişi bulursa dahi gerçekleştirme imkânı yani başkaları istemese dahi belirlenen yolda ilerlemeyle ilgili olduğu söylenebilir¹⁴⁴. Ancak görüleceği üzere bu kavramların doğrudan iktidarı ele aldığı anlaşılmaktadır.

Bu doğrultuda iktidar ve güç kavramlarının iç içe olduğu kabul edilmelidir ancak iktidar salt güçten oluşmamaktadır; bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği olarak anlamlandırılan güç kavramı, tek başına ele alınması gereken bir potansiyeldir. Ancak bu potansiyel başka bir iradeyle karşılaşınca bu gücün kullanılması ya da kullanılmaması durumunda iktidar ilişkisinden bahsetmemiz mümkün olur. Bu ilişkide gücün kullanımı halinde ortaya

¹⁴¹ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Cev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, Mart 1982, s. 182.

¹⁴² Duverger, **Siyaset**, s. 183.

¹⁴³ TDK Güncel Türkçe Sözlükteki karşılığı “Yeterliğine herkesi inandırarak bir kimsenin kendisine sağladığı itaat ve güven, otorite, sulda, velayet.”olan bu sözcük “authority”nin anlamı bakımından en güncel karşılığını oluşturur. <https://sozluk.gov.tr/>, E.T: 24.04.2023

¹⁴⁴ Anthony Giddens. **Sosyoloji**, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, Eylül 2012, s. 893.

çıkacak/çıkan sonucun ya da sürecin doğru, haklı, meşru olduğu inancına olan sahiplikse otorite olarak kabul edilebilir¹⁴⁵.

Esasen burada şiddet ve iktidar ilişkisinde Arendt'in bakışına yaklaşırız zira Arendt iktidar ve şiddetin birbirinin karşıtı olduğunu söyler; birinin mutlak hakimiyetini kurduğu yerde diğeri barınmaz ve şiddet, iktidarın tehlikeye girdiği anda ortaya çıkar¹⁴⁶.

İktidarı, etkisinin kaynağı yönünden ele aldığımızda ise farklılaştırılmış iktidar tipleriyle karşılaşmamız mümkündür. Tüm iktidar tiplerini toplumsal iktidar üst başlığı altında inceleyebiliriz zira "toplumsal" iktidar ilişkileri içinde bu farklılaşmaların tümüne rastlamamız mümkündür. Böylece karşımıza üç iktidar tipi çıkar: ekonomik iktidar, ideolojik iktidar ve siyasal iktidar. İktidar biçimlerini, etken etken özne ve edilgen özne olarak nitelendirilen grupların olanaklarına gönderme yapılarak belirlenmiş olan bu sınıflandırmada¹⁴⁷, ekonomik iktidar, ender ya da ender sayılan belli mallara sahip olma avantajından faydalanarak bu mallara sahip olmayan diğer insanları yönlendirme yetisi olarak tanımlanabilir. Bu iktidar ilişkisinde az bulunan mala sahip olmayan tarafın davranışı çoğunlukla emek icra etme olarak ortaya çıkar ve davranışın oluşumunu etkileyense mala ulaşma arzusudur. Ekonomik iktidarın devamlılığı, mal ve sermayeye sahip olmayan tarafın harcanan emeğe karşın mala hiç ulaşamaması ya da az ulaşması ile sağlanabilir. İdeolojik iktidar, belli bir yapıdaki düşüncelerin belli bir yetkeye sahip kişilerce formüle edilerek ortak noktalar oluşturulmasıyla insanların davranışları üzerinde etkili hale gelmesidir. Bu ilişkide davranışın etkilenmesinin sebebi kuramsal hale getirilen fikirlerdir. Siyasal iktidar ise fiziksel şiddet uygulama araçlarına ve gerektiğinde bunları kullanabilme olanaklarına sahip olmayı temel alır.¹⁴⁸

İktidar ve zorlama ilişkisi açısından burada Bertrand Russell'in örneğini tartışmaya açabiliriz. Birey üzerindeki etki alanlarından yola çıkarak bir tipoloji oluşturan Russell bunları; beden üzerinde doğrudan doğruya bir güç uygulayarak

¹⁴⁵ Engin Topuzkanamış, "Hukuk ve İktidar Üzerine Bir Taslak", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2018, s. 409-428, s. 413.

¹⁴⁶ Arendt, s. 62.

¹⁴⁷ Gianfranco Poggi bu sınıflandırmada Bobbio'dan yararlanır ancak açıklamalarda ideolojik iktidar yerine kuralcı iktidar demeyi tercih eder. Çalışmada ideolojik iktidar olarak kullanılmıştır. Gianfranco Poggi, **Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği**, Çev. Aysun Babacan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Kasım 2014, s. 5.

¹⁴⁸ Poggi, Devlet, s. 5.

(örneğin, hapsederek, öldürerek), ikinci olarak kandırma ve belli bir yöne sevk etme aracı olarak ödül ya da ceza vererek (örneğin, iş vermek veya işsiz bırakmak) ve son olarak fikirlerini etkileyerek (en geniş anlamıyla propaganda) olmak üzere üçe ayırır.

Belinden bağlanan iple bağırtılarak geminin ambarına indirilen domuzun bedenine doğrudan bir fiziksel güç uygulanıyor demektir. Diğer yandan atasözündeki gibi, burnunun ucuna sallandırılan havucun ardı sıra giden eşeği böyle yapmakta kendi çıkarı bulunduğu aklını yatırmak suretiyle bizim istediğimiz gibi hareket etmeye yönelmiş oluyoruz. Bu iki örnek arasında ise ödüller ve cezalar yoluyla birtakım alışkanlıklar kazandırılmış olup bu yoldan istenileni yerine getiren hayvanlar bulunmaktadır; ayrıca, daha başka bir yönden, kösemeleri zorla sürüklenerek iskeleden geçirilince bütün sürünün onun ardı sıra isteye dileye gitmesi örneğindeki gibi, gemiye binmeye kandırılan koyunlar da buna eklenebilir.¹⁴⁹

İktidar kavramının güç ile sıkı bir ilişkisi olduğu yadsınamaz durumdaysa da iktidar, varlığını ispat etmek ve isteklerini gerçekleştirmek için güç kullanımını bir tehdit olarak ortaya çıkarmak zorunda kalmadan kendine itaatini sağladığı insanlara ihtiyaç duymaktadır¹⁵⁰. Nitekim bu doğrultuda Duverger dar bir çerçevede ele aldığı tanımla iktidarın “kullanıldığı toplumun kural, inanç ve değerlerine uygun şekilde oluşmuş bir güç ya da etki biçimi olarak” “meşru bir etki” ile sürdüğünü belirtmektedir.¹⁵¹ Meşru etki kavramı esasen günümüz modern ulus devletinde rasyonel akıl çerçevesinde sürdürülen iktidarın dayandığı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır zira modern yurttaşın meşruiyet rızası, devletin elinde bulundurduğu gücü insan hakları ile sınırlanmış bir çerçevede kullandığına olan inancı sayesinde devamlılık arz etmektedir. Böylece Duverger’in yaklaşımı iktidar kavramını modern ulus devlet açısından sağlam ve sürekli bir zemine oturtması anlamında isabetli görülmektedir.¹⁵²

c. Devletin “Modernliği”ne İlişkin Unsurlar ve İktidar Türleri

Bugün devlet olarak adlandırdığımız yapıya baktığımızda, 19. yüzyıl ulus devleti olarak adlandırılan kurumdan büyük ölçüde farklılaşmış bir yapı görürüz. Temel unsurlarının yerli yerinde durduğu devlet yapısı, esasen bu temel unsurların

¹⁴⁹ Bertrand Russell, **İktidar**, Cem Yayınevi, Birinci Baskı, 1990, s. 36

¹⁵⁰ Adolf E Berle, **İktidar**, çev. Nejat Muallimoğlu, Tur Yayınları, İstanbul 1979, s.15.

¹⁵¹ Maurice Duverger, *Siyaset*, s.225.

¹⁵² Nihat Bulut, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s.20.

dallanıp budaklanmasıyla modern nitelik kazanır. Bir kurumsal yapı olarak devletin “modernliği”nin bir anlamda hem devletin bireyle/toplumla kurduğu ilişki biçiminde, hem de bireyin/toplumun devlet ile kurduğu ilişki biçiminde yattığını söyleyebiliriz. Yapısal karmaşıklığı, etkinliklerinin geniş alanlara yayılmış olması ve sürekliliğine karşın modern devlet, belli kurallarca biçimlenen özellikleri ve kavramsal çerçevesiyle kurumsal bir profil çizilmeye¹⁵³ elverişlidir.

Öncelikle modern devlet, kendiliğinden büyüyen gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapıdır, bilinçli olarak inşa edilmiştir. Devlet artık toplumla özdeş değildir, işlevsel bir belirliliği vardır; devletin kendisi resmi, karmaşık bir örgüt olarak yapılanmıştır. Siyasal bağlamda modern dönemin toplumsal şartları, geleneksel toplumsal örgütlenmelerini ortadan kaldırmış, akıl ve özgür birey ekseninde örgütlenme ortaya çıkmıştır. Devletler siyasal ve ekonomik alanlarda merkeziyetçilik, kültürel alanda standartlaşma yolunda bir süreç izlemişler ve bu karmaşık örgüt, ulus devletin ortaya çıkardığı ulus yapısı ile kendisine yurttaşlıkla bağlı kişiler ile vatandaşlık temelinde hukuksal eşitlik, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak hakimiyet ve sınırları içerisinde şiddet kullanımını tekelleriyle karakterize olmuştur ¹⁵⁴.

Modern devlete giden yolda modernite; ilk olarak kendini doğadan kopuş olarak gösterir. İnsan doğayı hızla kontrol altına almaya yaşadığı çevreyi kendine uydurmaya başlamıştır. *Mary Shelley'nin Frankenstein'i* ya da diğer ismiyle *Modern Prometheus'u* bu sürecin vücut bulmuş halidir; ancak Shelley bu süreci bir felaket olarak resmetmiştir: doğanın yasalarına karşı gelen cüretkâr insan ve ortaya çıkan garabet. Modernitenin biçimlendirme gayesi ya da kabiliyeti doğrudan modern devletin yapısına da sirayet etmiştir; modern devlet de kişileri değiştirmeye daha yönetilebilir kılmaya çalışan bir yol izlemiştir.

Giddens'in şematik aktarımında modern ulus devlet (modernliğin kurumsal boyutlarıyla paralel şekilde); şiddet araçlarının kullanımı ve denetimini tekeline alma, kendi denetimi altında bulunan bireyler hakkında yaptırım ve bilgi sahibi olma, endüstri ve kapitalizmin gelişimini denetleme ve merkezden etkileme yetkilerine sahiptir. Ancak bu yapıda; şiddet araçlarını elinde toplamış olan modern devlet,

¹⁵³ Max Weber. **Meslek Olarak Siyaset**, Chiviyazıları Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2016, s. 27.

¹⁵⁴ Poggi. *Modern Devlet*, s. 116.

geleneksel mekanizmaların çok üstünde bir gözetim ve denetim sistemi kurarak toplum üzerinde bir kontrol sağlama gayesi içindedir¹⁵⁵.

Modern devletin belirli bir toprak üzerinde yaşayan ve aynı ulusa mensup insanları, bu ortaklıkları üzerinden “yurttaş” olarak kabul etmesi, onun bir diğer özelliğidir. Yurttaşlık, topluluk içinde bireylere haklar ve görevler, özgürlükler ve sınırlamalar, güçler ve sorumluluklar veren bir statü sağlar.¹⁵⁶ Bu hak ve statüler aynı zamanda yurttaşın devletin mekanizmaları tarafından şekillenmesinin de önünü açar, örneğin eğitim hakkı devletin belirlediği müfredat doğrultusunda ve devletin kurumları aracılığıyla kullanılır. Akıl ve özgür birey ekseninde örgütlenme ile birey üzerindeki devlet müdahalesinin minimize edilmesi iddiasındaki modern devletin çıkmazı olarak görülebilecek bu durumun, modernizmin kurumsal özellikleri dikkate alındığında devlet ve aygıtlarıyla oldukça tutarlı bir ilişkisi olduğu görülecektir. Nitekim tüm bunlarla beraber modern devletin klasik yönetim ve itaat beklentisinden çok daha fazlasını hedeflediğini görmek mümkündür.

Bahsedilen tüm bu süreçte, devlet günümüzdeki yapısını kazanana değin geri dönülemez ve devrim niteliğinde pek çok değişim yaşanmıştır. Bu değişimlerin çoğu geleneksel toplumun ve devletin kökten farklılaşmasıyla sonuçlanmıştır ve şu anda var olan devletin organizasyonu ile Ortaçağ’da devlet olarak adlandırılan kurumun karşılaştırılması dahi mümkün değildir.

Geleneksel devlet personalardan oluşmaktaydı, statüler değiştirilebilir değildi ve içinde doğulan sınıfa şükretmekten ve sınıfı kabullenmekten başka yapılacak bir şey bulunmuyordu. Modernlik ise bireyi her türlü dini, etnik, sınıfsal bağlardan ayrı olarak tanımlayarak kendi varlığını, hayat tarzını, yönetimini belirleyen bir birey yaratma iddiasındadır¹⁵⁷. Ancak burada önemli olan ayrım “yaratım” sürecinin nasıl gerçekleştiğidir, yukarıda bahsettiğimiz uyumsuzluk burada da karşımıza çıkar; liberal devlet kişi hayatına müdahale etmez bu bir yere kadar doğrudur zira modern devlet tek tek kişilerle uğraşmaz. Modern devlet devamlılığını sağlayabilecek bir toplum yaratma gayesindedir; bu toplum modern devlette kabul edilebilir olan her biri görünüşte biricik ancak devletin tornasından geçerek uygarlaşmış bireyler

¹⁵⁵ Engin Topuzkanamış. **Hukuk ve Disiplin Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, Aralık 2014, s. 28.

¹⁵⁶ Topuzkanamış. **Hukuk ve Disiplin**, s. 36.

¹⁵⁷ Pierre Bourdieu. **Devlet Üzerine College de France Dersleri**, Çev. Aslı Sümer, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 22

bütünüdür. Dolayısıyla geleneksel iktidar biçimlerinde görülen zorlama davranışı artık burada iradi bir rıza kazandırma sürecine dönüşür. Modern birey haklarının farkındadır devletle bir yere kadar baş edebilecek mekanizmalara sahip olduğu kabul edilir zira devlet de meşruiyetini buradan alır; bireyler serbest rıza ve iradeleriyle siyasal iktidarı kabul ederler¹⁵⁸. Bu noktada rıza formülü ve meşruiyetin, modern devletin ulus ve yurttaş gibi simgeleştirdiği kavramlar olarak düşünülebileceği kanaatini ortaya koymak gerekmektedir; ulus devletin terminolojik ve işlevsel olarak dayandığı kavramlar bireylere devletin kendilerini yönetmeye hakkı olduğu inancını da sağlamaktadır.¹⁵⁹ Ancak devletin sınıflı yapısı ya da sınıflar arası bir denge kurma mekanizması gereği düzenleme yetkisi diğer bir yandan da devletin gerekli gördüğü donanımına sahip yurttaşı yetiştirmesi sürecinden ayrı okunması bu hususun eksik irdelenmesi sonucunu doğurabilecektir. Bu noktada geleneksel devlet yapısının alenen yaptığı gruplar arası ayırım ve sınır belirleme yöntemleri modern topluma uyarlanamayacak denli hantaldır. Böylece modern devletin kendi yapısı içinde yeni yöntemlere ihtiyacı olacaktır.¹⁶⁰ Böylece sosyal devlet ve demokrasi ilişkisi içinde önem arz eden iktidar türleri söz konusu olduğunda modern devlete ilişkin değerlendirmeler anlam kazanacaktır. Nitekim bu noktada sınıflar arası ayırımı reddetmeyen Bauman'ın modernite incelemesi özellikle sosyal devlet kavrayışı açısından önem arz etmektedir:

Modernite koşullarında ayırım, modern bir sınır inşa etme yöntemi gerektiriyordu. Bu yöntem, eğitimsel ve uygarlaştırıcı etkenlerin, farkları ortadan kaldırma konusundaki sözde sonsuz etkilerine karşı direnç onu nötralize edebilecek, pedagoji ve kendini geliştirmenin "varamayacağı" bir alan yaratabilecek, yetiştirme ve kültür verme potansiyelinin aşamayacağı bir sınır çizgisi çekebilecek bir yöntem olmalıydı (karma başarıyla da olsa -emekçi sınıflar ve kadınlar gibi hep alt konumda kalması istenen tüm gruplara hırsla uygulanmış bir yöntem)¹⁶¹.

Marx ve Engels iktidarı, sürekli olarak sınıf mücadelesine atıf yaparak ele alır; siyasal olansa bu mücadele sırasında bilinçlenerek kimlik kazanan grupların karşıtlığından doğar. Weber'in daha önce bahsedilen bir toplumsal ilişki içerisinde direnişlere karşı kendi isteğine uygun hareket edilmesi olarak belirtilmiş olan güç

¹⁵⁸ John Keane. **Şiddetin Uzun Yüzyılı**, Çev. Bülent Peker, Dost Kitabevi, 1. Baskı, Aralık 1998, s. 69.

¹⁵⁹ Charles Tilly. **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, s. 102.

¹⁶⁰ Tilly, Sermaye, 106.

¹⁶¹ Zygmunt Bauman. **Modernite ve Holocaust**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, s. 87.

tanımıyla beraber iktidar ilişkisi bu yönüyle tahakküme dönüşür. Bu bağlamda devlet, biraz da olumsuz bir senaryoyla, öteki tahakküm gruplaşmaları arasındaki bir tür olarak ortaya çıkar.¹⁶²

Belirtmeye çalıştığımız üzere iktidar ilişkisi tanım denemeleri ne kadar farklı olursa olsun özünde kuvvet ve rıza kavramlarını barındırmakta; bu kavramlar tüm iktidar türleri açısından ortaklık göstermektedir. Duverger, iktidar türlerinin ayırımına soğuk bakmaktaysa da bu ayırımların yapılmasına ilişkin kriterlerin varlığını reddetmemektedir. Nitekim doktrinde iktidara ilişkin ayırımların benimsendiği görüş baskın olmakla birlikte¹⁶³ çalışmamızda da bu ayırımlar esas alınarak inceleme yapılmıştır.

Modern devletin ortaya çıkmasında ve siyasal iktidarın dönüşümünde iktidara ilişkin meşruiyet arayışı, siyasal gücün bir kavramla bağlantısını gerekli kılmaktadır. Bu bağlantı, meşruiyetin kendiliğinden olamayacağını kabulüyle belirli ilkelerin meşruiyetle ilintilendirilmesini gerektirmektedir nitekim iradesini başkaları üzerinde kullanma gücünün kişilerden bağımsız hale gelmesi bu gücün soyut bir dayanakla desteklenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁴ Böylece günümüz devletin ortaya çıkmasında ilk adım olan siyasal iktidarın kurumsallaşmış bir hal kazanması meşruiyete yönelik tartışmaların da düşünülmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Rawls siyasal iktidarın evriminde öncelikle kutsal bir iktidardan bahsederek bu kutsallaşmış iktidarın devletin rasyonel temellere oturtulması aşamasında kurumsallaşmış bir siyasal iktidar haline geldiğini belirtmektedir. Böylece kurumsallaşmış siyasal iktidar tipi olan devlet, hem yönetenlerin hem egemenliği altındaki kişilerin bedensel varlıklarından bağımsızlaştırarak düşünülecektir.¹⁶⁵

Modern devletin meşruiyet anlayışını ise Akal'ın iktidar tanımı üzerinden görmek mümkündür. Akal iktidarı devlete ilişkin tartışmalarla birlikte ele alarak en az iki taraflı bir ilişki yumağı içinde düşünülmesi gereken bir ilişki yumağı olarak açıklamaktadır, buradaki ilişki keyfiliğe değil kurullandırılmış bir değiş tokuş anlaşmasına dayanmaktadır. Bu değiş tokuşta dezavantajlı konumda olan tarafın rızası söz konusuysa ortada bir iktidar ilişkisi bulunmaktadır aksi halde ise bir kaba

¹⁶² Marc Abeles. **Devletin Antropolojisi**, Kesit Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 1998, s. 89

¹⁶³ Duverger, *Siyaset*, s.132.

¹⁶⁴ Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, 9. Basım, Dost Kitabevi, Ankara, 2019, s. 72.

¹⁶⁵ John Rawls, **Bir Adalet Teorisi**, Phoenix Yayınevi, 2021, s.86.

güçten bahsedilmelidir.¹⁶⁶ Bu doğrultuda siyasal iktidarın bir diğer tanımında bu iktidar tipi yasayla uyum içinde ve yasa adına kullanılan güç olarak ele alınmaktadır. Kanuna dayanan kurumsallaşmış bir kuvvet olarak anlaşılabilir bu tanım esasen iktidarı yönetilenlerin de onayına bağlamaktadır zira gücün keyfiliği ya da kabalığı aşılarak bir otorite olarak yasanın kabul edildiği iktidardan bahsedilmektedir.¹⁶⁷

Siyasal iktidar ilişkisi yönetim ağının bulunduğu her toplumda bulunmakla birlikte bu mevcudiyet farklı tipolojilerde ortaya çıkar. Ancak devlet olarak ele aldığımız siyasal iktidar diğer iktidar tiplerinden oldukça farklı olarak açıkça çizilmiş sınırları belirli bir toprak parçasında aynı idareye tabi olan bir ulusun üzerinde iktidar sahibidir. Bu sahiplik kurumsallaşmış bir yapıya ve güçlü bir bürokrasiye ihtiyaç duyarak bu ihtiyaçları doğrultusunda gelişen kurumlar aracılığıyla iktidarını kullanır.¹⁶⁸

Sosyal devlet ilkesi ile doğrudan ilintili olarak incelenmesi gereken bir diğer iktidar tipi olarak ekonomik iktidarı ele almamız gerekmektedir zira sosyal devlet çerçevesinde getirilmiş araçların doğrudan ekonomik iktidara yönelik bir düzenleme politikasını gözeterek ilerlediği yadsınamaz. Bu doğrultuda Russell ekonomik iktidarı türemiş bir iktidar tipi olarak görmektedir, ekonomik ilişkilerin temelini ilk olarak mal üzerindeki bir sahiplik iddiası ve kaba güç ile kurulduğunu belirten Russell bu ilişkinin kurulması tamamlandıktan sonra sürdürülmesinde yasalarla mümkün kılınmış bir güç ile sürdürülebileceğini belirtir. Bu çerçevede devlet aygıtları, malın mübadelesinin yasaya uygun olarak yapılması için müdahil olur. Ancak bir devlet içindeki ekonomik iktidarın, devlet iktidarını kullanan yapı olarak belirttiği hükümetin kuvvetine bağlı bulunduğundan bahisle hukuktan ve kamuoyundan doğmuş olan bu hükümetin etkilenebileceğini kabul etmektedir. Zira ekonomik iktidar belli sınırlarla çevrili bir alanı da olsa bu alan dahilinde ekonomik iradesini bir etki mekanizması olarak kullanabilecek konumdadır.¹⁶⁹

Ekonomik iktidarın bir diğer tanımında ise bu iktidarın diğer insanlarla onların arzu ettikleri veya ihtiyaç duydukları kaynak, eşya, mal arasında durabilen ve

¹⁶⁶ Cemal Bali Akal, Devlet Yasa ve Hakimiyet, İstanbul Üniversitesi Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı, İstanbul, 1999, s.41-42

¹⁶⁷ Esat Çam, **Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar ve İktisadi İktidar**, İÜHF Yayınları, 1966, s.8.

¹⁶⁸ Giddens, Ulus Devlet ve Şiddet, s.51-52.

¹⁶⁹ Russell, İktidar, s.129.

arzu edilen/ihtiyaç sahipliği bulunan şeye erişimde söz sahibi olan kişi ya da kurumların elindeki güç olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁰

Çam ise ekonomik iktidarı tanımlamak için maddi ve gayrimaddi faktör ayrımı yapılması gereğini savunmaktadır; bu bağlamda maddi faktörler iktidarın gücünü belirleyen organizasyon kuvveti, kaynak ve sayısal değerlerden oluşmaktadır. Gayrimaddi faktörler ise bilinç ve birliktir, tüm bunlar ortak düşünüldüğünde ise ekonomik iktidar “belli bir zaman ve yerde ekonomiye yön veren hâkim kuvvetler” olarak karşımıza çıkar.¹⁷¹ Böylece daha geniş ve anlamlı bir çerçevede ekonomik iktidar “*belli bir zaman ve yerde ekonomiye yön veren ve meşruiyetini egemen ekonomik anlayış ve yasalardan alan hakim kuvvet*”¹⁷² olarak tanımlanabilir. Ekonomik iktidarın devletin dönüşümüne içkin gelişimi ise ekonomik sistemlere paralel bir ilerleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişim ilerleyen başlıklarda tarihsel ve ideolojik sıralamalar ile ele alınmaya çalışılacaktır.

d. Sosyal Devletin Gelişiminde Toplumsal ve Ekonomik Dinamiklerin Değişim Süreci

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız üzere modern ulus devletine geçiş sürecinde sosyal ve siyasal devinimler büyük rol oynayarak devlet kavramının değişen sosyoekonomik ve siyasal yapıya uyumlu hale gelmesinde birbirlerini besleyen itici güç şeklinde hareket etmiştir. Bugün sosyal devlet olarak adlandırdığımız kurumsal yapı ise öncelikle mutlak krallıklar karşısında bireyin varlığının kabul edilmesi süreci ile ilerlemeye başlamışsa da salt bireysel hakların sıradan yurttaşın devlet karşısındaki konumunun güvenceye alınması ve insan onuruna yakışan bir hayat standardına ulaşma gayesi hususlarında yetersiz kaldığı tarihsel süreçle birlikte anlaşılmıştır. Feodal ilişkiler ağı çerçevesinde toprağa ve lorda bağlı serflerin ekonomik ve siyasal yapıyla birlikte değişen bu nispeten basit bağları yerini tarım kapitalizmi sistemine bırakırken bu yeni ekonomik düzenin gittikçe karmaşıklaşan kurum ve kavramları, ilişkilerin yeni doğasına uygun büyük bir değişim çağını beraberinde getirmiştir.

¹⁷⁰ Berle, s.119.

¹⁷¹ Çam, İktidar s.66.

¹⁷² Bulut, İktidar İlişkisi, s.31.

Modern anlamda sosyal devletlerin doğuşuna ilişkin farklı görüşler ortaya konulmuşsa da bugün bu tartışmalar içinde dört farklı görüş öne çıkmaktadır: İlk görüşe göre sosyal devlet sanayi toplumunun bir ürünüdür. İkinci görüş piyasa başarısızlıklarının sosyal devleti ortaya çıkardığına ilişkindir. Üçüncü görüşte modernleşme çağıyla sosyal devletin gerekleri kaçınılmaz olduğu savunulmaktadır ve son olarak dördüncü görüş Marksist teorinin kabul sonucu sosyal devletlerin ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁷³

(1) Kapitalizmin Yayılması ve Aydınlanma Öncesi Gelişmeler

Charles Tilly, bugünkü devletlerin oluşumunda temel etken olan gelişmelerin başlangıç noktası olarak 1492 yılını almaktadır zira ona göre Avrupa, 1492'den itibaren eşi görülmedik bir sanayileşme, kentleşme, proleterleşme ve nüfus artışı patlaması yaşamıştır.¹⁷⁴ Kapitalist ekonominin ve serbest ticaretin gelişmesi için gereken merkezi bir otorite ihtiyacı mutlak krallıkların güçlenmesine zemin hazırlarken dönemin düşünürleri iktidarın meşruiyetinin Tanrısal zeminden uzaklaştırılması ve devlet kavramının kişilerden bağımsız bir zemine oturtulması yönünde fikir ortaya koymaya başlamıştır.

15. yüzyılın sonlarından 16. Yüzyılın ilk yıllarına kadar süren¹⁷⁵ Rönesansla, Ortaçağ düşünce sisteminden uzaklaşılması ile çeşitli alanlarda yapılan keşif ve icatlarla birlikte bu süre zarfında papalık ordusunun Fransa Kralı Philippe Le Bel karşısında yenilgiye uğraması bu iki iktidar tipi arasında siyasi iktidarın galip gelmesiyle sonuçlanacaktır. Bu yüzyıllarda kıta Avrupasında, ilk olarak Fransa ve İspanya'da kurulan merkezi monarşiler Avrupa'daki diğer ülkeler için de emsal teşkil edecektir. Fransa'da 16. Louis'nin birleştirme politikasının kazandığı başarı sonrası İspanya'da, Aragon ve Kastilya krallıklarının birleşmesi ile monarşi devrinin

¹⁷³ Christopher Pierson, **Beyond the Welfare State**, Pennsylvania State University Press, 1991, s. 14-15.

¹⁷⁴ Charles Tilly, *Avrupada Devrimler*, Alfa Yayınları, 1. Basım, 2016, s.47.

¹⁷⁵ Mehmet Tevfik Özcan'a göre, ticaretin yaygınlaşması ile başlayarak kapitalizmin gelişmesini de ele alan modernleşme sosyal sonuçları bakımından üç ana safhada toplanabilir: Ticaretin Ortaçağ ekonomisini değişikliğe uğrattığı erken modern dönem, ikinci olarak kapitalist toplumun tipik özelliklerinin belirgin şekilde Sanayi Devrimiyle açığa vurulduğu yüksek modernlik ve son olarak kapitalizmin tekelci bir aşamaya ulaşmasıyla gelişen toplumsal bir formasyon olarak kitle toplumu. Mehmet Tevfik Özcan, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*, s.49.

başladığı söylenebilir.¹⁷⁶ Buna karşılık İtalya'da henüz böyle bir birliğin sağlanamamış olması, bu birliğin sağlanması amacı için aracı haklı kılan düşünür Machiavelli'nin fikirlerine ilham vermiştir. Tüm siyasal olguların, "iktidarın kazanılması ya da korunması"yla ilişkili olarak anlamlandırılması gerektiğine inanan düşünür, siyasal iktidardan bahsederken meşruiyet temelini Tanrısal bir araca başvurmaksızın ele alarak iktidarın gücünden bahsetmiştir¹⁷⁷. Machiavelli, toplumsal siyasal incelemelerini Tanrı ve dünya arasındaki ilişkiden bağımsız ele alarak esasen yeni düzenin ihtiyacı olan iktidar kavramının başat bir noktasını oluşturmuştur.¹⁷⁸

Devletin kişilerden arındırılarak soyut bir anlam kazandırılması sürecine devamla bugün modern devlet teorisinin temel ilkesi olarak kabul edilen, devletin kendi yetki alanı içinde hukukun en üstün ve tek kaynağı olmasına ilişkin sav ise Les Six Livres de la Republique adlı eserinde Fransız siyaset felsefecisi Jean Bodin tarafından ileri sürülmüştür ve Bodin Böylece kendinden önceki düşünürlerin aksine ilk kez egemenlik ilkesini somut olarak tanımlayarak dünyevi bir meşruiyet zeminine oturtmuştur.¹⁷⁹

Machiavelli, yapıtlarında siyaset alanını Prens'in iktidarı biçiminde formüle etmişse de iktidarı egemenlik erki şeklinde kavramlaştırma işlemini gerçekleştiren Bodin'in modern devlet kuramının gereksinim temel düşünsel kategoriye ortaya koyduğu söylenebilir zira Orta Çağ düşüncesiyle paralel kralın kutsal yönetme hakkı kabulünü yadsıyan Bodin, monarşiyi felsefi hukuksal temeller üzerine oturarak din dışı bir anlam kazandırmıştır.¹⁸⁰ Bodin'e göre, egemenlik mutlak, devredilemez, süreklidir, bölünemez. Ancak Bodin, Machiavelli'den farklı olarak, egemenin erkinin

¹⁷⁶ Ateş Uslu, **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi**, Cilt 2, Yordam Kitap, 1. Basım, 2021, s.131.

¹⁷⁷ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, Tıpkı 18. Basım, 2020, s.123 – 127.

¹⁷⁸ Orta Çağ'da kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki çizgi silikleşmiştir. Vassal, senyör gibi yöneticilerin genel olarak güvenlik ve vergilendirme görevi mevcutken, köylülerin ise tarım, yol yapımı ve bakımı gibi yükümlükleri vardır. Ortak ihtiyaçlar için gerekli olan değirmen, fırın gibi yerlerin mülkü yöneticiye aittir, yönetici bunların kullanımı için bir vergi alır. Hizmetler özel çıkarları aşan bir kamu yararı adına değil yöneticilerin şahsi çıkarları için yürütülür. Orta Çağ'da Roma hukuku kökenli "utilitas publica"nın beylik ve krallık rejimine uydurulmasıyla kamu hizmeti kavramı belirtileri ortaya çıkmakla birlikte, Fransa'da kamu hizmeti kavramının tam anlamıyla kullanılmaya başlanması 16. Yüzyılı bulmuştur. Onur Karahanoğulları, Kamu Hizmeti (Kavram ve Hukuksal Rejim), İnternet Paylaşımı, 2004, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/kamuhizmeti.pdf>, (Erişim Tarihi: 01. 05. 2023). s. 103-105.

¹⁷⁹ Serkan Ekiz, "Jean Bodin'in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, 2020, s. 633-691.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, 1. Basım, 2011, s. 402.

mutlak olduğunu belirtirken bu mutlaklığın sınırsızlık olarak anlaşılması gerektiğini belirterek kralın Tanrısal ve doğal yasalarla bağlı olduğunu ve doğal olarak aileye ait olan mülkiyet hakkının egemenliğin erk alanının dışında bulunduğunu ve mülkiyete sahibinin onayı olmaksızın dokunma hakkının mevcut olmadığını söylemektedir. Nitekim mülkiyetin bu sınırlayıcı çerçevesi liberalizmin devlete çizdiği sınırlarla uyumaktadır.

İnsanların doğuştan gelen hakları olduğu fikri, Aydınlanma Çağının itici güçlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır zira özgürlük, eşitlik ve insanların doğuştan itibaren hak sahibi oldukları düşüncesi aynı zamanda devlet karşısında bireylerin salt insan olmaları hasebiyle değer sahibi oldukları fikrini de kapsamaktaydı. Bu fikirlerle birlikte İngiltere'nin 1600'lü yıllardaki sosyal yapısı bugün liberalizmin kurucu babaları olarak nitelendirilen düşünürlerin argümanlarını da şekillendirecek seyirde ilerlemekteydi. 1215 tarihli Magna Carta belgesinden itibaren aristokrasi ile kral arasında hassas bir denge tutturmaya çalışan İngiltere'nin siyasi tarihi bu denge çabası sonucu Avrupa'da benzeri olmayan bir yapının şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Magna Carta'nın 12. maddesi, verginin herkesçe onaylanmadan yani Krallığın ortak kararı olmaksızın alınamayacağını belirtiyordu. Uygulamada bu, dolaylı da olsa başpiskopos, rahip, kont ve büyük baronlardan oluşan soylular meclisi yani temsil yetkisini haiz bir kurum olmaksızın vergilendirme yapılamayacağı anlamına gelmekteydi.¹⁸¹ Böylece bu kurumun oluşumu parlamentoya giden yolu açmış oldu. İngiltere, 1600'lü yıllarda birleşmiş olarak nitelendirilebilecek bir devlet haline gelmiştir; merkezi bir iktidarın yerleşmesi ile ulusal ya da bir hukuk sisteminin, ulusal temsili bir organın ve siyasal iktidara bağlı bir ulusal kilisenin ortaya çıktığı görülmektedir. İngiltere'deki bu özgün gelişmenin siyasal açıdan uzlaştırıcı kabul edilmiş formülü ise Crown in Parliament uygulaması olarak kendini göstermiştir.¹⁸² Bu anayasal ilkeye göre, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası adlı iki meclisten oluşan Parlamento ile kral ülkeyi yönetme iradesinde ortak hareket etmekteydi. Ancak bu hassas denge hanedan değişikliği sonucu taç giyen yeni kralın monarşiyi güçlendirme politikası sebebiyle bozularak Parlamento yanlıları ile monarşi taraftarları arasındaki bir iç savaşa evrilmişti. 1688 İngiliz Devrimi'ne evrilecek bu iç savaşın gölgesinde Hobbes'un fikirleri toplumsal

¹⁸¹ Sevtap Metin, **Magna Carta ve Sened-i İttifak'tan Bugüne**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 136.

¹⁸² Ağaoğulları, Kral Devletten, s.103.

sözleşmeci bir teorisyen olarak doğal hukuk ekseninde ortaya çıkmış; kendisi gibi toplumsal sözleşmeci teorisyenler olarak anılan Locke ve Rousseau'yla birlikte liberal hukuk kuramının şekillenmesini sağlamışlardır.

Hobbes'un insan doğası anlayışı, tıpkı Machiavelli gibi, güç hırsı olan bencil insan tasavvurudur. Machiavelli'nin düşüncelerinin siyasal realizme ilham vermesine benzer şekilde, Hobbes'a göre bu bireyler, kendi sonsuz güç ve mülk edinme hırslarının yarattığı güvenlik sorununu aşmak için, tek tek egemenliklerini devrederek mutlak egemenliğe sahip bir egemen yaratırlar. Locke ise Tanrı vergisi ve bu nedenle devredilemez gördüğü yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının güvencesi olan ama bunları tehlikeye düşüremeyecek bir devlet resmetmektedir. Siyasal liberalizmin kurucusu olarak görülen Locke, kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı için gereken özgürlük ortamının sağlanabilmesi için sınırlı iktidar yanında özel mülkiyet ve kişisel çıkarları temel alarak mülkiyet hakkının doğa durumunda varolan mülkiyet hakkının korunmasının devletin temel görevi olduğunu savunmuştur.¹⁸³ Locke'un düşüncesinde siyasal meşruiyetin sağlanması hususunda önemle vurguladığı kavram "rıza"dır.

Toplum sözleşmesine ilişkin teoriler, siyasal yapının kaynağının tanrısal ya da doğal bir düzen değil insan iradesinin ürünü olduğunu belirterek bu kurumların yapay birer oluşum olması nedeniyle ayrıcalıklı sınıfların varlığını reddederek eşitler arası sözleşme fikrini ortaya koymuştur.¹⁸⁴

(2) Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi Etkisinde Gelişmeler

Sosyal Devletin altın çağı olarak nitelendirebileceğimiz aşamalar 2. Dünya Savaşı sonrası ilerlemiş olsa da esasen Dünyadaki sosyal devlet ile özdeşleştirebileceğimiz reformlar, sosyal politika ekseninde ilk olarak devrimlerin sosyal ve ekonomik yapıda geri dönülmez değişimlere neden olduğu Avrupa ülkelerinde kurumsallaşmaya başlamıştır.

19. yüzyıldan itibaren, kapitalist devlet anlayışını kökten değiştirecek şekilde başlayan süreç üretim, dağıtım ve paylaşım ilişkilerinin piyasa üzerinden yapılandırıldığı liberal yaklaşıma itirazlar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Esasen sınıf

¹⁸³ Güriz, s.196.

¹⁸⁴ Louis Althousser, **Politika ve Tarih**, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 13-14.

temelli bu hareketin, bir süre sonra dünya genelinde sosyalist bir iktidar kurmaya yönelebileceği endişesi, siyasal iktidar tarafından 1880'lerden itibaren sosyal devletin temellerini atan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁵ 19. yüzyıl Batı toplumlarında, devletin kontrolü altında olmaksızın kendi çıkarmış olduğu yasalara göre işleyen piyasa ekonomisi, sanayileşmeyi önemli ölçüde gerçekleştirmesine rağmen gelir adaletsizliği, servet eşitsizliği gibi ağır sosyal sorunlar görülmeye başlanması ile jandarma devlet anlayışının terk edilmesi bir zorunluluk halini almıştır. Bu gereksinimden hareketle sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen bir anlayışın zorunlu hale geldiği tartışılmaktadır.¹⁸⁶ Bu nedenle Sosyal devletin öngörmüş olduğu sistem, liberal devlet sistemine ait olan siyasal yapıları koruyan ancak kendiliğinden ilerlediği kabul edilen yapılara belirli oranda müdahaleyi öngörerek Liberal devlette geçerli olan ekonomik işleyişte sınırsızlık kavramının terkini gerektirmektedir.¹⁸⁷ Böylece bugünkü anlamıyla sosyal devletin ortaya çıkışına dair incelemeler Sanayi Devrimi sonrası dönüşümlerle paralel ilerlemektedir. Toprağa dayalı ağın zayıflaması ile üretim alanında yaşanan gelişmeler sanayi alanında devrime yol açtı. Bu devrimin anavatanı olarak İngiltere'yi işaret etmek mümkündür. İngiltere'de kralın yetkilerinin lordlar yararına kısıtlanması ile kademeli olarak mal güvencesinin sağlanması ve köylü nüfusu mülksüzleştirme politikası bir yandan kullanılabilir insan emeğini ortaya çıkarmış öte yandan üretimin topraktan ayrılarak sanayileşmesinin önünü açmıştır.

Birinci Sanayi Devrimi olarak adlandırılan dönem, buhar makinesinin 18. yüzyıl sonunda İngiltere'de sanayi üretiminde kol gücü ikamesi olarak kullanılmasıyla başlamıştı. Devrim, buhar makinesinin demir ve deniz yollarında uygulamaya girmesiyle birlikte 19. yüzyılın ortasında dünya pazarının oluşmasını sağladı. İngiltere bunlara öncülük etmekle kalmayıp aynı zamanda bu yeni keşifleri sanayide uygulayarak sanayi devrimiyle yapımı olanaklı hale gelen yeni nesil araçları üretme imkanına da sahip oldu.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Agnes Flora ve James Alber, "Modernization, Democratization and the Development of Welfare States" in **Western Europe and America**, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J., Transaction, London, 1990, s.27.

¹⁸⁶ Özbudun, 140.

¹⁸⁷ Göze, Sosyal Devlet Sistemi, s.36

¹⁸⁸ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, 7. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, s.6

Fransa'da ise 1780'lerin sonunda mali bir çöküş yaşanmaktaydı; bu sorunlara hükümet tarafından bulunan çözüm ise vergilerin arttırılmasıydı. İmtiyazlı sınıflar olarak görülen olan ruhban sınıfı ve aristokrasinin vergi muafiyeti ise vergi yükünü burjuvazinin üstlenmesine neden olmakta; mülksüz sınıf mensupları ise devamlı bir yoksulluk hali içinde bulunmaktaydı. Bu mali sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin tartışılması amacıyla meclisin toplanmasına karar verilmişse de meclisin yapısı iki ayrıcalıklı tabaka olan aristokrasi ve ruhban sınıfı lehine çoğunlukta; yaklaşık 200.000 kişiyle toplam nüfus olan yaklaşık 26 milyonun yüzde 0.8'ini oluşturuyordu. Meclis, aristokrasinin, ruhbanın ve bunların dışında kalan üçüncü tabakanın temsil edildiği üç kanattan oluşuyor ve her kanadın birer oy yetkisi vardı, dolayısıyla nüfusun yüzde 0.8'ini temsil eden kişilerin oylamadaki ağırlığı ise üçte ikiydi.¹⁸⁹

Aydınlanma Çağının ortalarında bulunan Fransa'da düşünürler, mali kriz ve üretim ilişkilerine ilişkin sorunların yanı sıra Parlatentonun durumu ve kralın iktidarı hakkında eserler ortaya koymaktaydı. Toplumsal iktisadi eşitsizliklerin görünürlüğünün arttığı bu dönemde, Fransız İhtilali'nin basamakları çeşitli çalışmalarla belirlenmekteydi. Bu çalışmalar arasında, fikirleri büyük ölçüde devrimle beraber anılacak Rousseau'nun yapıtları da bulunmaktaydı. Nitekim Rousseau, Eşitsizlik Üzerine Söylev'in ikinci bölümünde, bir parça toprağı himayesine altına almış ve benim diyebilen ve ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk insanın medeni toplumun tarihini başlattığını söyleyerek mülk kavramının ortaya çıkışıyla doğal durumun son bulduğunu savunmaktadır.¹⁹⁰ En güçlü olanların daha fazla mal edinmesiyle, eşitsizliğin artması ve zenginlerin gasp, yoksulların hırsızlık yoluyla mal ihtiraslarına yenik düştüğünü belirten Rousseau; toplumun bu duruma gelmesinden sonra toplumda sürekli bir savaş halinin devam edeceğinden bahseder. Böylece Hobbes'un doğa halinde gerçekleşen çatışma ortamı Rousseau tarafından tarihsel ve sınıfsal bir bakışla ele alınmıştır. Rousseau eşitsizlik argümanını aynı zamanda toplumsal sözleşmeyi var eden irade için de kullanarak sözleşmenin eşitler arası değil eşitsizliklerle dolu bir toplumda var edildiğini belirtmiştir. Rousseau'nun eşitlik ve mülkiyet eleştirisi ise dönemin ruhu tarafından benimsenecektir.

¹⁸⁹ Uslu, Siyasal Düşünceler Cilt 3, s.418.

¹⁹⁰ JJ. Rousseau, Eşitsizlik Üzerine Söylev, s.69.

Genel olarak, İngiltere'den daha sonra başlamış olan Fransız sanayi devrimi, daha ağır bir ilerleme ile gelişmekteydi zira İngiltere'nin emperyal sömürge gücü nedeniyle hammadde üzerindeki hakimiyeti sanayi maddelerinin de dünya pazarındaki egemenliğini pekiştirmekteydi. Almanya'da ise devletin yapısının parçalı oluşu gereği İngiltere ve Fransa'dan nispeten daha köklü olan toprak bağları buradaki sanayi devriminin gelişimini yavaşlatmış etmenlerdir. Almanya'da, sanayi devriminin 1850'de başladığı kabul edilmekle birlikte sanayi devriminin geç başlamış oluşu, dezavantajları yanında Alman sanayisine, daha ileri bilim ve teknik uygulamalarla kazanç sağlama olanağını da sağlamış; Almanya sanayisi, kendinden daha eski kapitalist ülkelerden daha ileri bir noktaya gelmiştir. Ağır sanayinin gelişmesinin sonucu olarak iş yükü artışı Almanya'da işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi gereğine ilişkin seslerin yükselmesine neden olarak bu seslerin toplumsal bir devinime neden olmaması için hükümetin bir dizi önlem alması gereği ortaya atılmıştır.¹⁹¹ Dönemin şansölyesi Otto von Bismarck'ın amacının işçileri devlete bağlı hale getirerek tamamen devlet kontrolünde bir çalışma hayatı kurmak olduğu dillendirilse de¹⁹² 1880'erde zorunlu kıldığı sosyal güvenlik rejiminin, modern refah devletinin ve sosyal hakların pozitif hukuka girişinin öncüllerinden olduğu kabul edilmektedir. Bismarck döneminde kabul edilen yasal çerçeve ile sosyal sigorta uygulamaları, sosyal politikanın kurumsallaşmasına yönelik önemli bir kurumsallaşma adımını oluşturmuştur¹⁹³. Bu yasal çerçevenin zemini 1883 yılında kabul edilen hastalık sigortası, 1884 yılında kabul edilen iş kazası ve 1889 yılında kabul edilen engellilik ve yaşlılık sigortaları temelli yasal düzenlemelerdir. Kanuni koruma altına alınan bu sigorta uygulamaları ile sosyal sigorta anlayışının tüm dünyada yaygınlaşmasının temeli atılmıştır.¹⁹⁴ Bismarck tarafından 1883'te uygulamaya konulan 'Sosyal Sigorta Programı', sosyal devlet uygulamalarının başlangıcı sayılsa da bunlar yalnızca günlük pratikler olarak kalmış; kullandığımız kavramsal anlamıyla bir sosyal devlet anlayışı henüz oluşmamıştır.

Sanayi Devrimi sonrası hızlı bir endüstrileşme sürecine giren ve böylece toprağa dayalı üretimin değişmesiyle yoksulluk kavramının farklı bir boyut

¹⁹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Kral Devletten, s. 84.

¹⁹² David Garland, **The Welfare State: Very Short Introduction**, s. 50.

¹⁹³ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009): "Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, S.42.

¹⁹⁴ Kazgan, Krizler, s. 45.

kazandığı İngiltere’de, günümüz anlamıyla sosyal devlet politikalarının kullanılması bu yoksulluk sorunu ile mücadele kapsamında ortaya çıkmıştır ve mücadele tarihinin oldukça eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Yoksul Yasaları olarak adlandırılan düzenlemelerin 14. Yüzyıldan itibaren yapılmaya başlandığı bilinmekle beraber 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ile liberalizmin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlamaya yönelik adımlar atıldığını görmekteyiz.¹⁹⁵

Sosyal hak kavramının henüz oluşmadığı bir anlayışın devamı olarak yoksulluğun bireysel bir sonuç olduğu ve hayırsever zenginlerin kendi rızalarıyla yapacakları yardımın öne çıkarılması gerekliliği bu yasanın dayanaklarını oluşturmaktaydı. Yasayla beraber düşkün yani çalışamayacak durumda olan kişilere yapılan yardımların yerel yetkililerin belirleyeceği kriterleri sağlamaları durumunda devam edeceği ancak çalışma gücü bulunan kişilerin fabrika sahalarına gönderilmeleri usulünün benimsendiği söylenebilir. Yoksulluğun iyileştirilmesinde herhangi bir fayda sağlamayan aksine muhalif seslerin yükselmesine neden olan bu yasa 1900’lerle beraber reform sürecine girmiştir.¹⁹⁶

B. Sosyal Devlet İlkesi ve Sosyal Haklar

1. Sosyal Hak Kavramının Ortaya Çıkışı

Fransız İhtilali, birey etrafında şekillenmiştir; liberalizm her insanın eşit ve özgür doğduğunu; bu eşitlik ve özgürlüğe tehdit olarak nitelendirdikleri devletin ise bireyin haklarıyla sınırlanması gerektiği ekseninde bir söylem geliştirmiştir. Nitekim ihtilalin sloganı olan “Liberté, égalité, fraternité” (Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) belirtilen değerlerin birey açısından değerlendirilmesini içermekteydi. Bu bağlamda Locke’un doğa durumu teorisinin doğrudan etkisini görmek mümkündür zira Locke birevin tabiat halinden devletli yaşama geçerken sahip olmaya devam ettiği yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının öneminden bahisle devleti bu haklara müdahale etmemekle yükümlü kılmıştır. Ancak, insan haklarının ortaya çıkışının tüm evrelerinde olduğu gibi birey merkezli kazanımların salt kuramsal çerçevede ele

¹⁹⁵ Mehmet Tefik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, Tekin Yayınevi, 2017, s.83

¹⁹⁶ İlgili oturumlardaki tartışmalar için http://hansard.millbanksystems.com/commons/1834/may/09/amendment-of-the-poor-laws-england#s3v0023p0_18340509_hoc_36, E.T: 12.05.2022.

alınması eksik olacaktır zira sürecin toplumsal boyutlarına bakıldığında bu mücadelelerin tümü, ileride insan haklarına dönüşecek olan birtakım talepleri içerisinde barındırmaktadır. Buradaki talep ise eşitliktir: Ekonomik yönden güçlenen ve elde ettiği bu gücü siyasal alana da taşımak isteyen burjuvazi ile ekonomik gücünü kaybetmiş ancak siyasal gücünü isteyen aristokrasi arasındaki mücadelenin burjuvazi lehine sonuçlanmasıyla kuşak haklar olarak adlandırılan haklar kazanılmıştır.¹⁹⁷

Birinci kuşak haklar, klasik liberal özgürlük anlayışının iki özüne dayanmaktaydı: özgürlük halihazırda var olan bir değerdir ve hak ve özgürlükler doğaları gereği devlete karşı olma niteliğini taşır.¹⁹⁸ Klasik haklar olarak da isimlendirilen birinci kuşak haklar, kişi özgürlükleri ile siyasal hakları içermektedir,

Jellinek'in sınıflandırmasındaki negatif ve aktif statü haklarını karşılamaktadır. Negatif statü hakları bireye öncelikle devletin müdahale etmesi yasak olan bir özel bir alan tanıırken aktif statü hakları bireyin devletin yönetim mekanizmalarına ve işleyişine müdahil olma haklarını içermektedir.

Birinci kuşak hakları bireyi, Liberalizm anlayışına ve burjuva sınıfının çıkarlarına uygun olacak şekilde “soyut birey” anlayışı ile ele alır. Bu anlamda birey adeta gerçeklikten ve içinde bulunduğu toplumdan azade olarak kurgulanan özerk, soyutlanmış bir nitelik taşır. Bireyin soyutlanmasının ise bireyin standartlaştırılması gereğidir, bu kabulün sonucu olarak tüm bireyler toplumsal statüleri veya sahip oldukları/olmadıkları olanaklar ne olursa olsun salt insan oldukları için, aynı standartları gözeten haklara sahiptir. Bu standartlaştırma ile kişilerin gereksinimleri yadsınarak hangi toplumsal statüde olursa olsun toplumun tüm üyelerine kuramsal olarak eşit özgürlük olanakları sağlanmış olur.¹⁹⁹

Birinci kuşak hakların keskin sınırlara sahip eşitlik ve özgürlük anlayışları bazı eleştirilerle karşılaşmıştır. Bunların başında eşitlik ve özgürlüğün maddi anlamdaki karşılıklarının ne olduğuna dair sorular gelmektedir. Nitekim burjuvazinin, hem aristokratik feodal ayrıcalıklı kesimi bertaraf etmek hem de eşitlikten yoksun halk kitlelerini kendi mücadelesine dahil edebilmek için eşitlik

¹⁹⁷ Bülent Algan, **Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.35.

¹⁹⁸ Tanör, Sosyal Haklar, s.47.

¹⁹⁹ Algan, s.38.

ilkesini ön plana çıkardığına dair düşünceler bulunmaktadır. Nitekim kazanımlara bakıldığında soyluların ayrıcalıklarının kaldırılması aristokratik mirasın yok edilmesi gibi hukuki düzenlemeler ekonomik ve sosyal güç sahibi burjuvazi için hukuki bir eşitlik sağlamaktaydı. Bu yeni hakların kazanımları ile burjuvazi kendini ve servetini ayrıcalıklı tabakaya ve devlete karşı korumuş oluyordu. Burjuvazinin bu kazanımları yanında eşitlik ilkesi emekçi kesim için teorik bir düzlemde kalmaktaydı zira örneğin sınırlı oy sistemi işletildiğinden bu sınıf hukuki eşitliğe dahi sahip değildi.²⁰⁰

Bu eleştirilerle birlikte belirtmemiz gerekir ki insanın doğuştan gelen haklarının olduğu fikriyle beraber düşünülmesi gereken bir diğer husus, insanın salt insan olması hasebiyle bir değere sahip olduğu anlayışının gelişmesi olmuştur. Sosyal devletin ortaya çıkışı ve devamında da temel argüman olarak göreceğimiz kişilerin yaşamını insani standartlarda idame ettirebilmesi gereği esasen insanın değeriyle bağlantılıdır. Bu noktada insan onuru (haysiyeti) kavramının dönüşümü de sosyal devleti öne çıkaran gelişmelerden biri olmuştur zira öncesinde insana ilişkin düşünceler Tanrıdanlık ve hayırseverlik kapsamında ortaya konurken devletin ve egemenliğin rasyonelleşmesi bu kavramın hukuki olarak ele alınması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

İktidarın sınırlandırılması fikri klasik anayasacılık anlayışının ortaya çıkması ve ilk anayasaların düzenlenmesinde etkin olmuştur zira klasik anayasacılık, devlet iktidarını çeşitli denge fren mekanizmalarıyla çevrelemeyi amaçlar. Bu bağlamda geleneksel anayasacılığın amacı tam da ilk kuşak hakların çizdiği alanla örtüşür şekilde insan hayatının özerk ve dokunulmaz alanlarının müdahalesine engel olmaktan ibaret görülmektedir.²⁰¹ Klasik anayasacılığın temel kaygısı siyasal iktidarın kuruluş ve işleyiş şemasının keyfi iktidar kullanımını en aza indirecek şekilde kurgulanmasıdır.²⁰² Bu anayasacılık anlayışının en temel örneği 1787 ABD Anayasasıdır nitekim; İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanan kolonilerin biraraya gelmesiyle kurulan devletin anayasasında temel amaç bireyi ve onun mülkiyetini koruyarak devletin müdahalesini önlemektir.

²⁰⁰ 1789 Fransız Devrimini burjuva devrimi olarak nitelendiren görüşler devrimin sonuçlarının hakların öznelere ve filli kullanımları bağlamında sınıfsal bir yapıyla okunabileceğini belirtmektedir. Tanör, Sosyal Haklar, s.65.

²⁰¹ Serkan Yolcu, Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Seçkin Yayıncılık, 1. Bası, Ankara, 2018, s.30.

²⁰² Ergun Özbudun, **Anayasacılık ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.6.

Birinci kuşak hakların çıkışında etkin olan maddi güç aristokrasi ve burjuvazi mücadelesiye, ikinci kuşak hak olarak nitelendirilen ekonomik ve sosyal hakların itici etkeni ise sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan işçi sınıfı ile mevcut güç olan burjuvazinin çatışmasıdır. Bu çatışmalarda emekçi sınıfın esas mücadelesini, karar alma mekanizmalarını etkileyebilmek için siyasi hakların edinilmesi çabası oluşturmaktaydı, bu mücadelenin ilk hedefiyse seçme, seçilme ve siyasi örgütlenme haklarının elde edilmesiydi.

Ekonomik, sosyal ve kültürel ikinci kuşak haklar bütünsel çerçeveden bakıldığında birinci kuşak hakların eksik kaldığı noktaları tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Bireylerin özgürlüğünün sadece kuramsal düzlemde kalmaması için devlete birtakım sorumluluklar ve görevler yükleyen bu yeni anlayış, birinci kuşak haklardaki standart yurttaş profilini maddi sebeplerle karşılayamayan bireyler için de haklardan yararlanma imkânı tanımaktaydı. İkinci kuşak hakların geneli, bireylerin bu haklardan yararlanabilmesi için devletin pozitif edimlerde bulunmasını zorunlu kılan haklar olmaları sebebiyle devlete karşı bir dava edilebilirlik yolunu açmış olmaktadır. Böylece bu haklar, bireye yalnızca dokunulmaz, özel bir alan yaratmakla yetinmeyerek ona devletten birtakım taleplerde bulunma hakkını vermektedir.²⁰³

Sosyal hakları doğuran bu siyasal ekonomik ve toplumsal etmenler ile ikinci kuşak hakların tabiatı, kaçınılmaz olarak anayasacılık anlayışına da sirayet etmiştir. Sanayi devriminin yarattığı düzenle birlikte insana yakışan bir hayat sürmenin imkânsız hale gelmesi sonucu ortaya çıkan dinamikler, anayasaların sadece bireyin özgürlük alanını korumak için devlete sınır çizmesinin yeterli olmadığını ortaya koyarak bu hak ve özgürlüklerin ideal şekilde kullanımı ve sosyal adalet çerçevesinde devletin eşitsizliklere belirli alanlarda müdahalesini öngörmüştür. Nitekim sosyal devlet ilkesi olarak anılan ilke, ikinci kuşak hakların devletten talep edilebilirliği gereği anayasalarda ekonomik hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir sistemin kurulmasıyla ilgilidir.²⁰⁴

²⁰³ Göze, Siyasal Sistemler, s. 210.

²⁰⁴ Tarık Zafer Sunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 4. Bası, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1980, s.207.

2. Sosyal Devlet Kavramının Anayasal Bir İlke Haline Gelmesi Süreci

Sanayi devrimi ile birlikte makineli üretim aşamasına giren kapitalist üretim ilişkileri, doğası gereği birtakım çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Hâkim olan çatışma ise işçi sınıfı ile burjuvazi ya da mülk sahibi sanayi işletmeleri arasında ilerlemiştir.

Sanayi gelişmeleri açısından diğer ülkelerden ileri bir konumda olan İngiltere’de bu çatışmaların uzlaşmazlığı daha erken ortaya çıkmıştır. Parlatentonun varlığının sağlanması ve siyasal alandaki kazanımlar ile İngiltere’de liberalize edilme yolunda gelişme sağlamış bir siyasal sistem kurulabilmiştir. Nitekim 19. yüzyıl sonrası ekonomik temelli çatışmalar doğrultusunda İngiltere’de işçi kesiminin bir sınıf bilinci kazanması söz konusu olmuştur. Bu sırada İngiltere’de endüstri döneminin yarattığı haksız siyasal yapıya karşı ilk protesto hareketi olarak görülen Çartist Hareket ortaya çıkmıştır.²⁰⁵ Dönemin ekonomik bunalımıyla birlikte servetin haksız dağılımının arttığı dönemde, parlamentoda eski ve yeni mülk sahipleri karşısında temsiliyeti olmayan endüstri işçileri genel oy hakkı ve siyasal isteklerinin bulunduğu bir belge kaleme almışlardır. Bu belgede geneli seçim yasalarıyla ilgili olan talepler arasında gizli oyun uygulanması, parlamento üyelerine maaş verilmesi, seçim çevrelerinin birbiriyle eşit hale getirilerek nüfusa ilişkin adilane düzenlemeler yapılması ile parlamento seçimlerinin her yıl yapılması bulunmaktaydı.²⁰⁶ Bu bildiriye hazırlayanlar temelde sosyalist inanca sahipse de destek verenler arasında mevcut düzenlemeler mülk sahibi sınıf ile çatışma halinde bulunan burjuvazinin aleyhinde olduğundan işveren temsilcileri de bulunmaktaydı. Nitekim bu hareket 1847’de parlamento temsilci yerleştirmeyi başarmış; Fransa’da devam eden devrim tehlikesinin İngiltere’yi tehdit etmesi ile sürdürülen çalışmalar ve grev dalgasının da etkisiyle 1847’de parlamento, işgününün 10 saat olarak kabulü hakkında bir yasa çıkarmak zorunda kalmıştır.²⁰⁷ Devletin iş barışı yararına ilk

²⁰⁵ Marxist düşünürlerin “Burjuva Devrimleri Çağı”, olarak da nitelendirdiği 1789 sonrası farklı ülkelerde gerçekleşen ihtilaller doğrudan siyasal iktidar ve karar alma mekanizmalarını etkileyerek demokratik katılıma ilişkin ilerlemelere yol açmıştır. Çartist Hareket bu anlamda önem taşımaktadır Güriz, Sosyal, s.113

²⁰⁶ Uslu, Siyasal Düşünceler, Cilt III, s. 235.

²⁰⁷ Jürgen Kocka - Allan Mitchell, **19. Yy Avrupasında Burjuva Toplumu**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2015, S.312.

düzenlemelerinden biri olarak kabul edilen bu yasa sonrası siyasal etki mekanizması olarak hareket eden ve işçilerden oluşan baskı gruplarının etkinliği devam etmiştir.

19. yüzyılda, işçi örgütlenmelerinin iktisadi ve siyasal amaçları doğrultusunda temel baskı yöntemleri mitingler ve grevler olarak karşımıza çıkmaktadır; ücretlerin artması, işgününün kısaltılması, işçi lojmanlarında insani koşulları barındıran talepleri hükümetin siyasetini bu doğrultuda değiştirme gayesiyle sendika ve işçi birliklerinde örgütlenme bulunmaktaydı.²⁰⁸ İşçi hareketlerinin bu yoğun dönemiyle birlikte Avrupa 1848-1849 devrimleri olarak adlandırılan sürece girmiştir. Bu devrimlerin çıkışını ateşleyen güç temelde sınıf mücadelesi ise de Fransız İhtilalinde olduğu gibi farklı grupların temsiliyeti doğrultusunda ortak bir amaca hizmet etmeyen ve her ülkede farklı bir düşünce etrafına şekillenen devrimler ortaya çıkmıştır. Fransa'da 1848-1849 devrimi, Fransız İhtilali sonrası tekrar şekillenen feodal aristokrasi yapısının ortadan kaldırılması amacını taşımaktayken Almanya ve İtalya'da devrimin başlıca hedefi ülkenin parçalanmış durumuna son vererek ulusal bir devlet kurmak olmuştur.

Fransa'da 1848 yılında iki aşamalı bir halk devrimi yaşanmıştır, ilk devrimin temsil ettiği kitle doğrudan halk sınıfı yani köylü ve emekçi kesim olduğundan bu devrim sonrası kurulan geçici hükümette de bu kitleye ait temsilcilerinin yer alması, 1848 Anayasasının içeriğini belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur. Geçici hükümetin ilk önceliği Avrupa'da o zamana değil görülmemiş bir genel oy hakkının halka verilmesiydi ancak aynı zamanda halkın çalışma ve yaşama koşullarına ilişkin düzenlemeler de gündemde yer almaktaydı. Bu bağlamda çalışma ve yaşam şartlarına ilişkin görevli kılınan bir komisyon aracılığıyla yaşam koşullarını iyileştirilmesini amaçlayan geçici hükümet vasıtasıyla halka, kooperatif tipi üretim ve bu üretim sonucu ucuz ürün sağlanması, işçilerin yoğunlukta olduğu mahallelerde çocuklar için gündüz bakımevlerinin açılması ve düşük gelirli yurttaşlar için temizlik standartları gözetilerek hazırlanan evlerin yapımı gibi projelerin sunulması öncelikli hale gelmiştir. Aynı komisyon, işçi ile işveren arasındaki anlaşmazlıklar için de adil bir kurallar bütünü oluşturmaya çalışmıştır. Bu gelişmeler, devletin sosyal sınıflar arası çatışmaların düzenlenmesi ve nispeten ortadan kaldırılmasında aktif rol alarak

²⁰⁸ Adnan Güriz, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 190.

düzenleyici ve pozitif ayırım gözeten bir tutum alması fikrini kuvvetlendirmiştir. Ülkede hareketlerin ve iç karışıklıkların devam etmesi nedeniyle uzun ömürlü olamamış olan bu komisyon çalışmalarına uzun süre devam edememiş olsa da 1848 Fransız Anayasasının hazırlanmasında ve anayasada güvence altına alınan sosyal hakların düzenlenmesinde etkili olmuştur.²⁰⁹

Sosyal hakların konu edilmesi bakımından sosyal devlete ilişkin unsurların anayasal düzeyde kendini gösterdiği ilk siyasal belge olan 1848 Anayasası işçi hareketlerinin etkilerini yansıtmış olduğundan, bu anayasa ile devlete her vatandaşın refahını arttırma görevi verilmiş, toplumun kimsesiz çocuklara geçim imkanından yoksun sakatlara ve yaşlılara yardım edeceği güvence altına alınmış, parasız ilk öğrenim, meslek eğitimi ve işçi işveren ilişkilerinde eşitlik sağlanması hususları yazılı olarak korunmuştur.²¹⁰ Ancak Göze'ye göre, bu anayasada devletin edimleri sayılmışsa da devletten bu edimlerin yerine getirilmesinin istenmesi mümkün kılınmamış olduğundan bugünkü anlamda bir sosyal devlet kurumu yapılanmasından söz edilemez.²¹¹

Nitekim sosyal devlet ilkesi aslında sosyal hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıyla gerçekleştirilebilmektedir zira sosyal devletin kurum ve araçlarının işlerliği ile devlet politikasındaki yeri, anayasal korunmaya alınmış sosyal ve ekonomik hakların mevcudiyeti ile sağlanmaktadır.

20. yüzyılda çoğu ülkenin Anayasasına giren bu hakların en önemlileri ise şunlardır: Çalışma hakkı, öğrenim hakkı, beslenme hakkı, konut hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çalışma şartlarının iyileştirilmesine ilişkin önlemler (8 saatlik iş günü, dinlenme hakkı, ücretli tatil hakkı, işyerlerinin sağlıklı çalışmaya uygun hale getirilmesini isteme hakkı, çalışmak şartlarında eşitlik, kadın ve erkek işçiler arasında ücret eşitliğinin sağlanmasını isteme hakkı vd.), çocukların çalıştırılması yasağı, angarya yasağı, sendikal haklar, grev ve toplu sözleşme yapma hakkı, yönetime katılma hakkı.²¹²

Sosyal haklara ilişkin bu ilk anayasal kazanım sonrası uzun bir süre herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. 1. Dünya Savaşı sonlarından itibaren girilen yeni

²⁰⁹ Oğuz Topak, **Refah Devleti ve Kapitalizm**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2012, s.50.

²¹⁰ Talas, Toplumsal Politika, s.210.

²¹¹ Göze, Sosyal Devlet, s.137

²¹² Tanör, Sosyal Devlet, s. 68.

anayasal hareket dalgası sürecinde ise ilk olarak 1917 Meksika Anayasasında devletin sosyal sorumlulukları sıralanarak devlet bu sorumluluklar bakımından doğrudan yükümlü kılınmıştır. Devletin yükümlülükleri olarak sosyal güvenlik teşkilatlanmasının kurulması, çocuk ve gençlerin maddi manevi refahının sağlanması ve güçsüz yurttaşların bakımının devlete ait olduğunun güvence altına alınması sayılmıştır.²¹³ Meksika Anayasasının bir diğer önemli özelliği tıpkı sosyal hak kavramının ortaya çıkışındaki mücadelelere benzer bir köylü hareketinin sonucunda kaleme alınarak belirli bir sınıf bilinciyle hareket edilmesidir.²¹⁴ Bu bağlamda özellikle azami çalışma saatlerinin düzenlenmesi, asgari ücret ve grev hakkı gibi iş hukuku uygulamaları günümüz standartlarına benzer şekilde ele alınarak anayasaya yansıtılmıştır.

Ekim Devrimi sonrası hazırlanan 1918 Sovyet Anayasası başlangıç metni olarak Emekçilerin ve Sömürülen Halkların Hakları Bildirgesini kullanmıştır. Bu bildirme esasen iktidarın ve yönetimdeki rollerin dağıtımını içeren bir manifesto niteliğindedir. Toprağın ve üretim araçlarının dağıtımına ilişkin devletin ilkelerinin yazılı olduğu bu bildirme ve anayasasının ilk iki bölümünde, tüm iktidarın Sovyetlere verildiği ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ilga edildiği açıklanarak devlete halkın refahı için pozitif edimler yüklenmiştir.

İlk sosyal anayasa olarak kabul edebileceğimiz 1919 tarihli Weimar Anayasası oldukça kapsamlı bir güvenceler bütünü sıralayarak çalışma ve konut hakkının korunması, asgari ücret belirlenmesi ve temel iş güvenceleri konularında iktisadi ve sosyal teminatlar ile eğitimde fırsat eşitliği, ailelerin desteklenmesi, dezavantajlı grupların hukuken eşit kılınması taleplerinin karşılanmasını sağlayacak bir yapı öngörmüştür.²¹⁵ Bu anayasa devlete “herkes için insanlığa yaraşır bir yaşam tarzı sağlama” görevi yükleyerek devletin sosyal fraksiyonunu açıkça yansıtan ilk anayasa olarak karşımıza çıkmaktadır.

²¹³ Kapani, Politika Bilimi, s.57.

²¹⁴ Yolcu, s.38.

²¹⁵ Özbudun, Anayasa, s.127.

3. Sosyal Devletin Güçlenmesi ve Sosyal Devlet Uygulamalarının Farklı Ülkelerdeki Gelişimi

1930 Büyük Buhran ve sonrasında yaşanan II. Dünya Savaşı ile dünyadaki genel değişikliklerin sirayet ettiği anlayışın bir yansıması olarak William Beveridge tarafından hazırlanan 1942 tarihli Sosyal Sigorta ve ilgili Hizmetler (Social Insurance) ve 1944 tarihli Özgür bir Toplumda Tam İstihdam (Full Employment in a Free Society) Raporları (kısaca Beveridge Raporu) devletin değişen rolüne ilişkin sonuçlar ortaya koyması bakımından önemlidir.

Nitekim bu dönemde yapılan çalışmalarda yoğunluklu olarak ele alınan fikrin, kapitalist üretim ilişkileri içinde sosyal haklar temelli bir yurttaşlık oluşturulabileceği olduğunu görmekteyiz.²¹⁶ İngiltere sosyal hakları için dönüm noktası olan Beveridge Raporu etkisi ve sosyal reform gündemiyle gidilen seçim, Raporun gerektirdiği düzenlemeleri hayata geçirmeyi vaat eden İşçi Partisinin zaferi ile sonuçlandı. Sosyal hakların kurumsallaşma sürecini başlatacak bu seçim sonrası 1945 Aile Yardımı Yasası, zorunlu prim esasına dayanan 1946 Ulusal Sigorta Yasası gibi önemli kanunlar kabul edildi. Dünyada ilk defa yalnızca vatandaşlığı esas alan²¹⁷ bir sağlık sisteminin kurulmasını öngören NHS (National Health Service) isimli sağlık sisteminin 1948 yılında yasalaşmasıyla birlikte; vatandaşların herhangi bir ödeme yapmaksızın ambulans, acil servis, ameliyat, hastane yatışı, genel muayene ve göz muayenesi, ilaç alımı gibi hizmetlere erişimine olanak sağlandı. 1948 yılında kabul edilen Ulusal Yardım Yasası ile sigorta kapsamı dışında kalan kimseler için yapılacak yardımların esasları belirlendi; buna göre, yerel yönetimlere muhtaç durumdaki yurttaşları tespit ederek durumlarının gereği doğrultusunda nakdi yardım veya barınma desteği sağlanması; engelli ve hasta olan kişilerin refahı için gereken tedbirlerin alınması gibi toplumsal görev ve yetkiler verildi.²¹⁸ Ancak burada önemle belirtilmeli ki Beveridge'in belirlediği esaslar çerçevesinde alınan tüm bu önlemler destekleyici özelliktedir; refahın ana kaynağı toplumdaki istihdamın devamlılığının

²¹⁶ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiyede Sosyal Politikalar**, İletişim Yayınları, 2008, s.49.

²¹⁷ Ruth Thorlby, **International Health Care System Profiles England**, <https://www.commonwealthfund.org/international-health-policy-center/countries/england#:~:text=All%20English%20residents%20are%20automatically,funded%20primarily%20through%20general%20taxation.>

²¹⁸ Serdar Yay, **Çağdaş İktisadi Düşünceler Perspektifinden Sosyal Refah Devleti**, Astana Yayınları, Ankara, 2020, s.64 - 65.

sağlanmasıdır. Böylece ikinci rapora adını veren tam istihdam kavramı; işçinin iş seçme ve reddetme özgürlüğüne dayanan ve işçinin iş araması durumunda her zaman açık bir iş pozisyonun bulunabileceği bir sistemi niteler. Bu nedenle devletin genel politikasının istihdamın sağlanmasını önceleyen bir doğrultuda ilerlemesi halinde bir refah devletinden bahsedilebilir.²¹⁹

Liberal idealler temelinde kurulmuş olan Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Buhrana kadar sıkı bir bırakınız yapınlar politikası izlemişse de Büyük Buhran ve sonrasında yaşanan büyük ekonomik ve sosyal çöküş, devleti; bu çöküşün sonuçlarını iyileştirmeye yönelik önlemler alma yoluna itmiştir. Nitekim Büyük Buhranın bu travmatik etkisiyle; 1932 yılında Demokrat başkan adayı olan Roosevelt adaylık konuşmasında Amerikan halkı için New Deal'i tanıtmış ve New Deal'i kısaca “ ...ülkemin tüm sınıfları, grupları ve bölümleri için devlet otoritesinin organize bir kendi kendine yardım biçimi olarak kullanılması”²²⁰ olarak tanımlamıştır. Roosevelt'in başkan seçilmesi sonrası ilk döneminden itibaren hayata geçirilmeye başlayan New Deal olarak adlandırılan politikası özellikle yerel ekonomiyi detekleme amaçlı tarım, sulama, konut desteği, iş, sanayi ve finans alanlarında devlet yardımı ve düzenlemesi öngörmüştür. Bu doğrultuda İş İlerleme İdaresi (WPA) ve Sivil Koruma Birlikleri (CCC) isimli iki devlet kurumu hayata geçirilmiş olsa da 1935 yılına kadar New Deal, tarımsal kalkınma ve istihdama yönelik güçlendirmeye odaklanmıştır. Büyük Buhran sonrasında ise bu politika ile temelde iş ve işçi sorunları ile nüfusu yoğunlaşan kentlerin yarattığı sorunlarla ilgilenilmiştir. Belirtilmelidir ki New Deal'in sosyal devlet pratikleriyle yakinen ilgili olan programlarının başında olarak 1935 – 1939 yılları arasında çıkartılan Sosyal Güvenlik Kanunu gelmektedir, bu kanun ile malul durumda bulunan ya da engelli yurttaşlara güvence sağlamaya yönelik adımlar atılmış, özellikle fiziksel olarak ağır seyreden iş kollarında asgari ücret ve azami çalışma süreleri belirlenmiştir. Bu iyileştirmelerin devamında ise Sosyal Güvenlik Kanunu kapsamına çalışmayan eşler ve çocuklar dahil edilerek sosyal güvenlik programının salt çalışan nüfusu kapsayan sınırları genişletilmiştir. New Deal sonrası süreçte ise özellikle çocuk yardımı, çocuk

²¹⁹ Esin Örucü, **Sosyal Refah Devletinde Bir Kamu Hizmeti Konut**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972, s.12.

²²⁰ John E. Hansan, *The New Deal: Part II*, VCU Libraries Social Welfare History Project, <https://socialwelfare.library.vcu.edu/eras/great-depression/the-new-deal-part-ii/>, E.T: 10.05.2023.

ve gençlere yönelik okul yemeği programı gibi belirli konularda faaliyet gösteren yardım programlarının 1960'larla birlikte temel politika halini aldığını görmekteyiz. 1964'te Başkan Lyndon Johnson'ın "Yoksulluğa Karşı Savaş" kampanyasını ilan etmesiyle başlayan destekleyici sosyal programları açılarak yaygınlaştırılmış ve özellikle dezavantajlı kesimlerin hayatlarını belirli bir standardın üzerinde devam ettirmesine yönelik başarılı sonuçlar elde edilmiştir.²²¹ 1960'ların ortasından 1970'lerin başına kadar, dünyadaki refah dalgasının büyük etkisiyle sosyal harcamaların payının yükseltilmesi sonucu, sosyal sigortanın kapsamını genişleten pek çok önemli yasayı kabul etti. Sosyal sigortanın bir yansıması olarak yaşlılar için sağlık sigortası düzenlemesini içeren Medicare ve yoksullar için tıbbi bir kamu yardım programı olan Medicaid'in kabul edilmesi ile; 1960 öncesinde diğer yaş gruplarının üç katı yoksulluk oranına sahip olan ileri yaştaki yurttaşların, 1970'lerin sonlarında diğer gelir ve yaş grubundaki Amerikalılarla gelir ve yaşam standardı bağlamında eşitlendiği görülmüştür.²²²

Sosyal devletin kavramsal olarak anlaşılması için esasen ortaya çıkışına ilişkin şartların incelenmesi gerekmektedir böylece tarihsel çerçeve içinde; özellikle Sovyetler Birliği etkisiyle, kapitalist toplumlarda emekçi sınıfın mücadelesi sonucu ortaya çıkan bir uzlaşma olarak çerçevelemek mümkündür zira Sovyetler Birliğinin kuruluşunda etken olan dramatik bir sınıfsal devrim tehlikesi Batı'da oluşan devlet tipinin kapitalizm, ekonomi ve demokrasiden oluşan siyasal temellerinde değişim yaratmadan sosyal güvenliğin tesis edilmesi, hayat standartlarının yükseltilmesi, işsizliğin engellenmesi ve refahın yaygınlaştırılması olarak formülize edilmesinde en önemli etken olmuştur.²²³ Sovyetler Birliğinin izlediği politikaya karşı liberal anlayışa sahip devletler, sosyal harcamalarla sosyal refah devleti anlayışının yaygınlaştırılması halinde, komünizmin etkinliğini büyük ölçüde yitireceğini düşünerek hareket etmişler; bu hareket siyasi olarak karşılık bulduğundan sol siyasetçilerin toplumun dezavantajlı kesimleri için refah kavramına vurgu yaparak eşitlik hayalini ateşlemesi ile sosyal devletin olgunlaşması adeta bir ivme

²²¹ Garland, The Welfare State, s.82.

²²² Michael B. Katz, "The American Welfare State", **History in Focus**, Sayı 14, 2008, <https://archives.history.ac.uk/history-in-focus/welfare/articles/katzm.html>, E.T: 15.05.2022.

²²³ A.Tarık Gümüş, **Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.160.

kazanmıştır.²²⁴Bu kapsamda sosyal devlet anlayışı ile bağdaşan politikaların siyasi partilerin programlarına girmesi sonucunu doğurmasıyla bu yöndeki toplumsal eğilim siyasal alanda temsiliyet imkanına sahip olmuştur.

Yerel olarak ilerlenmiş olan bu aşamalar, 2. Dünya Savaşı sonrası kitlesel bir boyut kazanmıştır zira savaş sonrası dünyanın esas gündemi artık uygulanacak yeni ekonomi-politiğin belirlenmesi olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında özellikle Avrupa’da nüfusun tehlikeli oranda azalması ve ekonomik tahribatın ciddi boyutu nedeniyle; Ulus Devletler yeni bir model arayışına girmişti. Esasen “*savaşta yıkılan ekonomilerin yeniden inşası*”²²⁵nın, doktrinde bazı yazarlar tarafından kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilen 1950-1970 yıllarındaki itici güç olduğunu söylemek de mümkündür zira teknik ilerlemelerle coğrafi açıdan zor bölgelere ulaşım imkanı ile el değmemiş pazarların ortaya çıkma ve silah teknolojisinin kullanılabilceği farklı endüstrilerin oluşma şansı bu itki gücünü oluşturan temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşının sona ermesinden önce toplanan ve adını düzenlendiği şehirden alan Bretton Woods konferansında, savaş sonrası finansal düzenin şekillenmesine ilişkin kabul edilen temel ilkeler, sosyal devletin altın çağı olarak refere edilen dönemin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Konferansta kabul edilen ilkeler; 1930 Büyük Buhranını hazırlayan sebeplere de bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. II. Dünya Savaşı öncesi ulusal ekonomiler; Buhran’ın millî gelir ve istihdam üzerinde yarattığı sınırlayıcı etkiyle baş edebilmek ve dünyanın genelinde daralan piyasalardaki mevcut paylarını koruyabilmek için “komşuyu fakirleştirme” adı verilen politika ekseninde; yüksek gümrük tarifeleri, gümrükte miktar kısıtlamaları ve ülke parasının korunması gibi tedbirler etrafında şekillenmişti.²²⁶ Aynı konferansta; sabit kur düzenine işlerlik kazandırmak amacıyla IMF (International Money Fon) ve ülkelere uzun döneme yayılan kalkınma kredileri vermek amaçlı Dünya Bankası (World Bank)’nın kurulmasıyla Dünya yeni bir ekonomi çağına girmişti. Bununla birlikte, Bretton Woods’ta kabul edilen anlaşma savaş sonrası dönemde yorum farklılıkları ile uygulanmaya başlanmıştır. Bretton Woods’ta İngiltere’nin baş müzakerecisi olan Keynes’in adıyla anılan politikalar;

²²⁴ Noam, Chomsky, **Halkın Sirtından Kazanç**, çev. Deniz Hakyemez ve Barış Zeren, Om Yayınevi, İstanbul, 2000, s.56.

²²⁵ Oya Köymen, **Sermaye Birikirken**, 3. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.181.

²²⁶ M.Hilmi Özkaya, “IMF’nin Değişen Rolü: Bretton Woods’tan Günümüze”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt:2,Sayı:2, 2009, s.103.

Avrupa’da devletin, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme ve sosyal harcamalar yoluyla vatandaşın refahını sağlama rolünü öne çıkardı²²⁷. Keynesçi politikalar gevşek de olsa ABD’de dahi uygulanmaya başlandı ancak bu politikaların uygulanışı “*refah devleti politikalarıyla uyumlu daha gevşek daha az disipline bir liberal çok taraflı sistem*”²²⁸ şeklindeydi.

Nitekim Huber endüstrileşme sonrası sosyal hukuk devletine ilişkin liberal endişeleri hesaba katarak yaptığı tanımda; endüstri çağı olarak nitelenen dönemde artık temel değerler olarak saymamız gereken yaşama hakkının korunması, istihdam edilme hakkı ve çalışma hakkının güvenliğinin devlet tarafından ihlal edilmediğini belirterek sosyal devletin amacının toplumu devlet aracılığı ile korumak olduğunu savunmaktadır.²²⁹

Tüm bu süreç esasen refah devleti konseptinin liberal bir uluslararası düzen ile birlikte gelişeceği ve her anlamda kalkınmanın sağlanacağına dair bir önkabul temelinde ilerlemektedir.²³⁰ 1950 – 1970 yılları arasında²³¹ Avrupa’da sosyal devlet anlayışı oldukça güçlenmişti, vatandaşların refah seviyesini artıracak önlemler devlet eliyle alınmaya devam ederken devletin denetiminde bulunan ya da büyük ölçüde devlet destekli kurumların sayısı da artmıştı. Ancak 1970’lere gelindiğinde, dünyaya hâkim olan refah dalgasını sarsan gelişmeler yaşanmaya başladı. Doktrinde devam eden, bu dönemin yanıltıcı bir refah dalgası olduğu, refahın yalnızca belirli kitleler açısından sağlandığı ve bu dönemde sağlanan sosyal ve ekonomik hakların esasen işçi sınıfı hareketlerinin alevlenmesini önlemek adına güvence altına alındığına yönelik tartışmalar²³² bir yana; Bretton Woods’un sağladığı olumlu politik ve

²²⁷ Oya Köymen, s.181.

²²⁸ John A. Hall ve John Ikenberry, **Devlet**, çev. İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2005,s.89.

²²⁹ Ernst Rudolf Huber, “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti Ve Sosyal Devlet”, çev.Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı: 3, 1970, s.37. 27-51

²³⁰ Elbette bu uluslararası kalkınma düzeninde Latin Amerika ya da Afrika kıtasında sömürge ya da yarı sömürge olarak kalmaya devam eden devletlerin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim çalışmanın kapsamı gereği bu doğrultuda İngiltere ve bazı yönleriyle Amerika Birleşik Devletlerine değinileceğini belirtmemiz gerekir.

²³¹ Refah devletinin güçlendirilmesi için çıkartılan ve çalışmanın ilerleyen aşamasında incelenecek bazı kanunların tarihi 1948 yılı öncesine uzansa da ortalama bir değer olarak bu tarih belirtilmiştir.

²³² Asbjørn Wahl, **Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü**, çev: Haldun Ünal, Baran Öztürk, h2O Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 47.

ekonomik ortam yerini tekrar refahın ulusun yalnızca belli bir kitlesine aktarılması²³³ politikasına bıraktı. 1971 yılında ABD'nin doların altına çevrilebilirliğine son verdiğini ve ithalat vergilerinin yüzde 10 oranında artırıldığını açıklaması ile başlayan süreç ABD Başkanı Nixon'un yatırımın desteklenmesi için vergi ve kredi kolaylığı sağlanacağı ve sosyal harcamaların azaltılacağına ilişkin kararlarıyla devam etti.²³⁴ Devam eden yıllarda Birinci (1973-1974) ve İkinci (1979 – 1980) Petrol Krizlerinin yaşanması, ABD'nin Vietnam Savaşı sırasında ciddi miktarda dış borcu bulunmasına karşın para basmaya devam etmesi, dalgalı kur rejimine dönüş ve Avrupa ülkelerinin bu krize karşı ABD ile paralel önlemler almaya başlaması Birinci Bretton Woods'un çökmesine neden olarak Keynesçi iktisadın yerini neoliberal seslere bırakmasının önünü açan gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. Sosyal Devlete İlişkin Yaklaşımlar

1. İktisadi Terimler ile Klasik Ekonomi Politik ve Markist Teoride Kapitalist Üretim Biçimine İlişkin Kavramlar

İktisadi düşünceler tarihinin Klasik düşünce, Marksist düşünce, Neo-Klasik iktisadi görüş ve Keynesyen iktisadi görüş olmak üzere dört ana akımdan oluştuğu söylenebilir.²³⁵ Bu akimlerin her biri içinde buldukları dönemin koşullarıyla şekillenerek değişime uğratılmışlardır. Ancak her dönemde ortaya çıkan sorulara cevap olarak ortaya atılan savlarla birlikte bu soruların değişmesine karşın temelde çözüme kavuşturulmak istenen sorun zamanla yeniden aynı kuramsal düzlem içinde çatışarak yeniden ortaya çıkabilmektedir.

İktisadi düşünceler tarihinin 16. Yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan merkantilist düşünce ile başladığı söylenebilir. Devletlerin zenginliğini elindeki maden miktarına bağlayan, dış ticaretin önemine vurgu yapan ve bir sosyal sınıfın elindeki servet birikimini olumlu bir gelişme olarak gören merkantilist düşünce yanlısı yazarlar devlet adamlarına sermaye birikimini artıracak iktisat politikalarını önererek devletin ekonomi politikasında yön verici haline gelmeye başlamıştır.²³⁶

²³³ Köymen, s. 185.

²³⁴ Köymen, s. 184.

²³⁵ William Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2001, s.37.

²³⁶ Sallan Gül, s. 187.

Örnek olarak Smith 1776'da yazdığı Milletlerin Zenginliği ve Ricardo 1817 de yayımlanan Ekonomi Politîğın ve Vergilendirmenin İlkeleri kitaplarında; bir ülkede üretimin ve sermayenin nasıl arttırılacağı sorunlarına odaklanmışlardır. Devletin, sermayedarların faaliyetini kısıtlamamasını telkin ettikleri bu görüş sonrasında liberalizm adını alacaktır.²³⁷ Klasik ekonomi politik; 1776'da Adam Smith'in Ulusların Zenginliğinin yayımlanması ile 1848'de John Stuart Mill'in Ekonomi Politîğın İlkeleri'nin yayımlanması arasında geçen yıllarda şekil alarak, büyük ticaret tekelleri ve imtiyazlı şirketleriyle Avrupa tüccar kapitalizminin en sonunda yerini sanayi kapitalizmine bıraktığı dönemi de okumuştur.

Klasik ekonomi politik, arka planda Amerikan ve Fransız devrimlerinin yer aldığı bir dönemde ancak kendi devrimini diğer ülkelerden daha önce yaşamış olan İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetçilik, insan hakları ve kamu maliyesi gibi yeni düşüncelerin yayılmasına paralel ilerleyen sanayi devrimi aynı zamanda modern toplumun üç büyük sınıfın olan kapitalistler, işçiler ve toprak sahiplerini keskin hatlarla ortaya koymaktaydı.

Klasik ekonomi politik, ideoloji alanında merkantilizmin önüne geçmeyi amaçlamıştır, Ulusal zenginliği madeni parayla özdeşleştirme eğiliminde olan erken dönem merkantilizmi, paranın yurtdışına çıkmasını engellemek üzere ithalat kontrollerini savunmaktaydı. Sonraki dönemde gelişen incelikli merkantilizmse, dış ticaret fazlası oluşturup ülkeye düzenli para girişini sağlamak için dış ticaret hacmiyle oynanması taraftarıydı.²³⁸

Merkantilistlere göre değer, mübadele alanında arz, ve talep tarafından belirlenmekteydi, para tipik olarak üretilen bir meta (altın ve gümüş) olduğu için teorinin para analizi açısından da derin sonuçları oldu ancak kapitalizmin sanayi tipinde yayılması sonrası yerini bıraktığı yeni eleştirel ekonomi okullarıyla birlikte farklı ekonomi politik anlayışları ortaya çıkmıştır.²³⁹

Karl Marx ve Fredrich Engels tarafından kuramsal olarak temellendirilen materyalizm düşüncesi etrafında toplumun ilişkiler ağını ekonomi politik çerçevesinde anlamlandırmaya çalışan ve Marxism olarak adlandırılan düşünce sistemi ise; devlet, iktidar, hukuk, sosyal bağlar, topluma dair farklı kavramları üretim, emek, mübadele usulleri, sermaye gibi multidisipliner bir bakışla ele almaya

²³⁷ Cem Somel, **Mikroiktisada Giriş**, Yordam Yayıncılık, 2014, s.20.

²³⁸ Oktay Türel, **Küresel İktisadi Tarihçe**, Yordam Kitap, 2021, s.50

²³⁹ Makoto İtoh, **Para ve Finansın Ekonomi Politîği**, çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 2008. S. 23.

çalışarak günümüz liberal ekonomik sistem ve modern devlete dair kapsamlı bir inceleme ve eleştiriye tabi tutmuştur. Devlete ilişkin bakışta iki baskın ekol olarak görebileceğimiz bu sistemler doğaları gereği Marksist düşüncede getirilen tanımlarla bağlantılı olarak incelenmektedir.

Marxism ilk olarak kapitalist bir topluma ilişkin kavramları ortaya koyma gayesi içindedir. Buna göre kapitalist toplumda, ücretli emek, egemen durumdadır. Bu durum kapitalist üretim biçiminin özellikleri ile açıklanmaktadır buna göre, az sayıda kapital sahibi, toprağı, üretim alet ve araçlarını elinde bulundurur diğer yandan üretim araçlarına sahip olmayan halk kitlesi ise kendi beden güçlerini kullanarak sınırlı sayıdaki mevcut kapitalden yararlanmaya çalışmaktadır. Üretim ilişkileri olarak nitelendirilen ilişki ise üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma biçimlerini, toplumsal sınıf ve toplulukların üretimdeki yerlerini, bu sınıf grupların birbirlerine göre durumlarını ve üretilen ürünlerin paylaşılması biçimlerini içerir.²⁴⁰

Kapitalist üretim ilişkileri, üretim araçlarının kapitalist özel mülkiyetine dayanmaktadır. Bu mülkiyet biçimi, diğer özel mülkiyet biçimlerinden özellikle küçük işletme olarak tabir edebileceğimiz sahibi tarafından kontrol edilen özel mülkiyetten, istihdam edilen işçilerin gücünün kullanım ve yararlanılması bakımından farklıdır. Mülkiyet biçimi, sınıfın üretim sistemindeki statüsünü belirler böylece kapitalizmde işçiler, işçilerin emek gücüne ve ürünlerine sahip olan kapitalistlerin kontrolü altında çalışarak onlar için üretmektedir. Ürünün dağıtımını ise, kapitalist ve işçi ayrımının belirlenmesini sağlar: Kapitalistler, kişisel ihtiyaçlarını karşılamak ve üretimi genişletmek için yeterli kar elde ederken işçiler genellikle yalnızca günlük geçimlerini sağlayabilecek kadar kazanırlar.²⁴¹

Marxisme göre kapitalist üretim biçimini feodal ilişki açısından farklı kılan noktalar bulunmaktadır. İlk olarak işçi, kendi çalışma yeteneğini istediği şekilde kullanabilmek için özgür durum içinde bulunmalıdır zira emeğin kölelikle kullanıldığı sistemde kölelerin kendi emek güçlerini satmaları mümkün değildir. Bir diğer unsur ise emek gücünü satan işçinin üretim araçlarından ve hayatını idame ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu mallardan yoksun olmalıdır böylece bu ihtiyaçlarına ulaşabilmek için kapital sahibinin işverenliğinde çalışma zorunluluğu

²⁴⁰ Karl Marx, **Kapital, Cilt I**, Yordam Yayınları, s. 26 – 58.

²⁴¹ Karl Marx, **Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı**, Sol Yayınları, 2000, s. 7.

ortaya çıkacaktır.²⁴² Böylece kapitalizmin, teorik olarak serbest ancak geçim ve üretim araçlarından yoksun olduğundan kendi emek gücünü satmak zorunda olan insanların ortaya çıkışı ile doğduğu söylenmektedir, bu sistemin bir diğer özelliği ise mübadele araçlarının ve ürün servetlerinin bir grubun elinde toplanması gereğidir.

Sermaye kavramı ise çeşitli görünümlere sahiptir. Burjuvazinin kapitalist düzeninde; para, makine ve ürünler sermaye olabildiğinden sermayenin öncelikle bir değer anlamına geldiği belirtilmelidir ancak sermaye olarak adlandırılması için birtakım unsurları sağlaması gerekir nitekim kapital, değerini artırdığı yani bir değer artışı sağladığı zaman sermaye halini almaktadır. Bu noktada kapitalist üretimin amacı, artı değerini yeni bir artı değer sağlayan sermayeye dönüşümünü sağlayabilmek olacaktır. Buna göre kapitalist üretimde hedef, en az giderle en yüksek artı değeri elde etmektir.²⁴³

Bu düşünce sistemine göre, kapitalizmin temel çelişkisi, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz sınıf çatışmasıyla açıklanır. İki ana üretim faktörü, yani kapitalistlerin elinde yoğunlaşan üretim araçları ile hiçbir üretim aracına sahip olmayan ve yalnızca emek gücü bulunan doğrudan üreticiler arasındaki fark ise mülkiyettir. Aşırı üretimle birlikte ürün yığılmasının sebep olduğu krizlerde geçim araçlarından mahrum kalan proletarya ile burjuvazi aynı şekilde köylü ile toprak sahipleri arasındaki sınıf karşıtlıklarının keskinleşmesine neden olduğundan kriz dönemleri, geniş halk kitlelerini harekete geçirme ve sınıf mücadelesini yoğunlaştırma gücüne sahiptir.²⁴⁴

Buna göre her sınıflı toplumun sınıf ve tabakaları arasında, toplumsal karşıtlığı birinci derecede ifade eden temel sınıflar ayırt edilir. Bunlar dönemlerine göre, köleler ile köle sahipleri; toprak sahipleri ile serfler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist sistemde ise bu temel sınıflar burjuva ile proleterya'dır. Marxist tanıma göre burjuvazi, *üretim araçlarına sahip olan ve ücretli işçileri sömürmek için bu üretim araçlarından yararlanan* bir sınıftır. Ancak kapitalizmin doğası gereği burjuva sınıfı türdeş bir sınıf değildir. Kapitalizmin üst katmanı olarak adlandırılan kesim kapitalist dünyanın siyasetine ve ekonomisine egemen olan

²⁴² Hakan Mihçı, **Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat**, Nota Bene Yayınları, 1. Baskı, 2015, s.53 – 57.

²⁴³ Marx, **Kapital**, Cilt II, s. 118 – 122.

²⁴⁴ Adnan Güriz, **Kapitalist İdeoloji**, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, 2010, s. 126.

tekelci burjuvazi olarak nitelendirilir; küçük burjuvazi olarak adlandırılan kesim ise kapitalistler ile işçiler arasında ara katman konumundadır, küçük işletme sahiplerinin büyük bir kısmı ise bahsedilen tekelci şirketlerin bağımlılığı altındadır. Proletarya ise, üretim araçlarından ve az bulunan mallardan yoksun ve bu yüzden de emek gücünü kapital sahibine satmak zorunda olan ücretli işçiler sınıfıdır.²⁴⁵

Sanayi devrimiyle birlikte sonucunda kapitalizmin, tarım kapitalizmi sisteminden makineli üretim aşamasına girdiği kabul edilmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin toprağa olan bağıın kopmaya başlamasıyla modernize bir üretim şemasıyla ilerlemesi bu yeni dönemin sınıfları olan proletarya ile burjuvazi arasındaki çatışmanın da yeni çağın temel çatışma unsuru halini almasına yol açmıştır. Sanayi kapitalizmi üretim ilişkilerinin yerleşmesi tüm ülkelerde homojen bir zaman çizgisinde ilerlemediğinden, feodal bağların yarattığı tabakalar arasındaki siyasi ve ekonomik çatışmalar 19. Yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Marxist düşünceye göre ise yeni üretim ilişkilerinin ateşlediği bu dönemin başlıca çizgisi, burjuvazinin siyasi iktidarda yer edinme gayesidir nitekim Marx'a göre ekonomik iktidar siyasi iktidara bir kez hâkim olduktan sonra, iktisadi ve siyasi bakımdan hâkim sınıf halini alacaktır.²⁴⁶

Liberal devlet olarak adlandırılan devlet türünde siyasi iktidar kavramının yanında ekonomik iktidarı da tartışan Marxist görüş bu anlamda ekonomik iktidarın devlet içindeki yerinin tahlili konusunda önemli görüşler dile getirmektedir. Nitekim ilerleyen bölümlerde sosyal devlete ilişkin yaklaşımlarda bu kavramlara atıf yapılacaktır.

2. Liberalizm ve Sosyal Devlet

Tarihsel olarak bakıldığında Aydınlanma sonrası devletin ortaya çıkışı liberal temeller üzerinde konumlanmış; bu sebeple yeni dönemin devlet yapısı ekonomik liberalizmin ilkeleri üzerine kurulmuştur.

Devlete karşı bireysel özgürlüğü güvenceye kavuşturma iddiasıyla ortaya çıkan liberal teori, kapitalizmin felsefi alanda doğrulanması ve siyasi alanda da yaşatılması çabası olarak ele alınabilir. Liberal felsefede devletin temeli esasen

²⁴⁵ Marx, Kapital, Cilt I, s. 210 – 213.

²⁴⁶ Martin Carnoy, **Devlet ve Siyaset Teorisi**, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2015, s. 189.

toplum sözleşmesine dayandırılırken devleti ve iktidarı sınırlamak, kurallara bağlamak amaçlanır. Bu doğrultuda; Sanayi Devrimi sonrası laissez faire anlayışının olumsuz sonuçlarıyla birlikte devletin sosyal görevlerinin olduğuna dair anlayışın yerleşmesi öncesi siyasal liberalizm ve ekonomik liberalizmin ayrılması söz konusu olmamıştır. Liberal modelde; devlet, piyasa ve sivil toplum olmak üzere üç farklı etkinlik alanı mevcuttur.²⁴⁷

Liberalizmde temel ilke, insanların, doğuştan sahip olduğu bazı temel haklarının bulunması ve bunları istediği gibi özgürce kullanabilmesidir. Doğal haklar doktrini olarak adlandırılan bu ilkeyi benimseyen liberalizm düşüncesinde, insanların sahip olduğu; yaşama, özgürlük, mülkiyet gibi hakların sınırlandırılıp kaldırılamayacağı, yöneticilerin haklarının mutlak ve sınırsız olamayacağı gibi düşünceler desteklenmektedir.²⁴⁸ Dolayısıyla liberal anlayışı benimseyen Klasik liberalizmde devletin, sadece toplumsal güvenliği ve düzeni sağlayacak ve koruyacak bir “jandarma” olduğu kabulü bulunmaktadır.

Liberal düşünürler devletin; adalet, is güvenlik ve savunma hizmetlerini üstlenmesini, bunun dışında kalan diğer kamusal, yarı kamusal ve özel mal ve hizmetlerin üretiminin piyasa ekonomisine bırakılmasını savunmaktadırlar. Liberalizmin bu devlet anlayış Gece Bekçisi Devleti, Koruyucu Devlet, Jandarma Devlet, Tarafsız Devlet gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

Özellikle 19. Yüzyıla gelindiğinde bir yanda feodalizmin çözülmesi ve endüstri devriminin yol açtığı sonuçlar, diğer yanda da mutlakiyetçi krallık rejimi sonrası tepkiler, her alanda özgürlük düşüncesini yeni ve idealize edilmiş bir unsur olarak toplum hayatına sokmuştu. Bu yüzyılda “bireysel özgürlükler”e ilişkin fikirler en üst seviyesine ulaşmış, yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise devlet politikaları, laissez-faire’e modern bir devletin neredeyse ayrılmaz bir parçası olması gereği şeklinde savunulmaya başlanmıştı.²⁴⁹

Liberaler, kuralların hâkimiyetinin, yani hukuk devletinin gerekliliğinin üzerinde uzlaşmaktadırlar. Onlar için önemli olan, yönetimin aristokrasi, monarşi veya demokrasi olması değil, yönetimin sınırlı olması yani bireysel özgürlüklerin garanti altına alınmasıdır.

²⁴⁷ Pierre Dardot, **Bitmeyen Neoliberalizm**, Sel Yayınları, 1. Basım, 2022, s.50.

²⁴⁸ Coşkun Can Aktan, **Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet**, s.21.

²⁴⁹ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2021, İstanbul, s.169.

Liberalizmin sosyal devlete bakışı kendi içerisindeki türlerine göre farklılıklar arz etmektedir. İlk dönem liberalizm anlayışı, sonrasında yukarıda bahsetmiş olduğumuz Keynesyen ilkeleri benimseyen sosyal liberalizm olarak adlandırılabilir. Bu anlayış ve neoliberalizmin kendi içlerinde farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. İlk olarak klasik liberalizmde devletin piyasaya müdahalesi reddedilmekte ‘Minimum devlet- maksimum piyasa’ anlayışı ile hareket edilmektedir. Bireycilik, özgürlük ve piyasa ekonomisi ilkeleri klasik liberalizmin temel ilkelerini oluşturmaktadır. Özgürlüklerin arttığı bu devlet anlayışında üretici ve tüketici arasında fayda-maliyet eksenli karşılıklı ilişkiler mevcuttur ve bırakınız yapınlar anlayışı çerçevesinde piyasanın görünmez elinin her şeyi düzenleyeceği inancı hakimdir.²⁵⁰ Sosyal devlet, hedefine ulaşmak için sosyal adaleti sağlamayı amaçlar ve bunun için devletin sosyal ve ekonomik yaşama müdahalesini gerekli görür. Bu bakımdan liberal felsefeye dayanan, devletin ekonomik hayata müdahalesini zararlı gören ve devletin işlevini düzen ve adaletten ibaret kabul eden “jandarma devlet”ten oldukça farklıdır.²⁵¹ Liberalizm devletin jandarma niteliğini öne çıkarmış; kamu gücünü, kamu düzenini sağlama işleviyle sınırlandırmıştır. Bu nedenle liberalizmin etkin olduğu bu dönemde devletin faaliyet alanı güvenlik ve bireylerin yürütemedikleri veya yürütmek istemedikleri faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Ancak bu inancın insan onurunu hiçe sayan sonuçlarıyla birlikte emeğin sermaye karşısındaki güçsüzlüğü ve devletin müdahale etmekten kaçınması işçi sınıfı aleyhine ücretlerin ve çalışma koşullarının evrilmesine sebep olmuştur.²⁵² Klasik liberalizmin devlete ve özeldede sosyal devlete bakışı negatiftir. 19. Yüzyılda ekonomik liberalizmin etkisi sayesinde sanayileşme bakımından oldukça yol kat eden Batılı ülkelerde, zamanla sanayileşmenin gelir ve eşitsizlikleri yaratmak ve sınıf çatışmalarını artırmak etkisiyle birlikte Liberal düzen, klasik hakları güvence altına alma ve devleti hukuk ile sınırlama bakımından başarılı olsa da biriken ekonomik adaletsizlik sermaye sahiplerinin lehine işleyerek işçi kesimin koşullarının yaşanamaz hale gelmesine yol açmıştır. Bu durumun doğrudan insan hayatına yönelen bir tehdit haline gelmesiyle birlikte bireyin mutlak özgürlüğüne odaklanan

²⁵⁰ Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler, s.180.

²⁵¹ Nihat Bulut, “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 2, 2003, s. 174

²⁵² Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt, **The New Public Service**, Expand Edition, M.E. Sharpe, New York,2007, s. 67.

ve toplumsal eşitsizlikler açısından herhangi bir konum almayan klasik liberal görüşe getirilen eleştiriler, sosyal devlet anlayışının temelini oluşturmuştur.²⁵³

Bu bağlamda liberalizmin iki yüzü olduğu belirtilmektedir ve bu iki yüz birbiriyle bağdaşma bir doğal hal içinde bulunur.²⁵⁴ Bu yüzlerden birisi "siyasal liberalizm" terminde ifadesini bulurken, diğeri "ekonomik liberalizm" veya "kapitalizm" olarak anılır. Ancak genellikle liberalizm, pratikte, hukuksal ve siyasal liberalizmden çok daha fazlasıyla, ekonomik liberalizm zemininde yükselir. Ekonomik liberalizm, insanların doğuştan eşit olmadıklarını, insanlar arasında yetenek, zekâ ve beceri farklılıkları olması sebebiyle bu kapsamda üstün olanların serbestçe mülk sahibi olup yatırım yaparak diğerlerinden fazla kazanabileceğini, toplumların da bu özgür girişim sayesinde gelişebileceklerini öne sürer. Böylece siyasal ve hukuksal liberalizmin teoride kalan eşitlikçi yönü ile ekonomik liberalizmin pratikteki eşitliksiz yönü arasındaki gerilim sosyal sınıflar arası gelir dengesizliğini, bir sosyal sınıf veya grubun diğerleri karşısındaki üstünlüğünü insanlar arasındaki eşitsizliğin doğal sonucu olarak gören tavır esasen sosyal devletin hem çıkış noktası hem de sosyal devlete karşı en zıt argüman olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁵

1920'lerden 1950'ye kadar liberalizm konusunda tartışmalar devam etmiş, kavram terimsel anlamını Avrupa'da devam ettirilen; serbest piyasa temelli bir toplum etrafında bireyci özgürlüğün güvence altında bulunduğu bir düzenin en iyi yol olacağına ilişkin tartışmalar sırasında Keynesyen düşünceler ekseninde şekillenmiştir.²⁵⁶ Piyasa rekabetinin başat rolüne, bireylerin iktisadi sonuçlar üzerindeki etkilerine ve hükümetin piyasalara müdahalesi ile piyasada meydana gelen aksaklıkların ilişkisine dikkat çeken liberal düşünürler aynı zamanda refah ilkeleri çerçevesini de hesaba katmak durumunda kalmışlardır.

Günümüzdeki ekonomi politikasının büyük ölçüde zeminini oluşturan neoliberalizm ise salt bir iktisadi sistem öngörmez; bu iktisadi sistemin yayılabileceği ve sistemde mevcut olan ya da ilerde oluşacak ilişkilerin doğasının yine neoliberal gereklere göre belirlenebileceği bir özgürlük alanı talep eder. Bu

²⁵³ Freeman, Michael. "Neoliberal Politikalar ve İnsan Hakları", (Çev:Şafak Evran Topuzkanamış), **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Yıl: 2015, s.165-188.

²⁵⁴ Doğan Özlem, Kavramlar, s.158.

²⁵⁵ Özlem, s. 160.

²⁵⁶ Daniel Stedman Jones, **Masters Of The Universe: Hayek, Friedman, and The Birth Of Neoliberal Politics**, Princeton University Press, 2012, s.32.

talebin ihtiyaçları ise neoliberalizmin tabiatını anlamak açısından önemlidir: Liberalizmin “bırakınız yapınlar!” önermesinin aksine Neoliberalizm, “*politik müdahaleye ihtiyaç duymayan doğal bir halin söz konusu olmadığını düşünmektedir*²⁵⁷”. Bu nedenle piyasa kendi haline bırakılmadan önce tüm aktörlerin uyum yeteneğine sahip olabileceği bir sistemin kurulmasının bu sistemin devamlılığı için elzem olduğunu belirten neoliberaler; neoliberal politikayı “*bir bütün olarak bireysel ve toplumsal yaşamı hedeflemesi gereken bir politikanın haklaştırılması*”²⁵⁸ olarak görmektedir. 1979 tarihinden itibaren; ABD ve İngiltere’de neoliberal politika yanlısı yönetimlerin seçimlerde galip gelmesiyle neoliberal teori yalnızca bir teori olmaktan çıkarak bu ülkelerin kamu politikasını düzenleyen ve siyasal, sosyal, ekonomik hayatı doğrudan etkileme gücü olan bir pratikler bütünü olarak ilerlemeye başladı.²⁵⁹ Nitekim bu ilerlemenin görece hızlı bir şekilde dünyaya yayılması ile baskın bir ekonomi politikası olarak küresel ekonomik ve siyasal düzeni değiştirme gücüne sahip olması nedeniyle bu süreç Harvey tarafından *neoliberalizmin ekonomik bir ortodoksi haline gelmesi*²⁶⁰ olarak görülmüştür.

Sosyal devlet ile bağdaşmazlık gösterdiğini görebildiğimiz neoliberalizmi, hâkim bir sistemin ideolojisi kılmaya çalışan politikaların temelinde; devletin sosyal kurumlarla bağının minimuma indirilmesi ya da ortadan kaldırılması ve piyasa – sermaye – emek ilişkisinde piyasa lehine düzenleyici işlev görmesi gerektiği düşüncesi bulunur. Neoliberalizmin yükselişinin, refah devletine bir tepki özelliği de taşıdığı dikkate alındığında; küresel rekabete dayalı büyüme ekonomisinin taşıyıcısı olma gayesindeki neoliberalizm bu büyüme önündeki her türlü engelle karşı bir çözüm üretme iddiasındadır. Serbest rekabet ve piyasanın desteklenmesi için, devletin müdahalesi ve kontrollerinin azaltılmasında başvurulacak çözümlerden en önemlisi ise deregülasyon olmalıdır.²⁶¹ Herhangi bir zaruret arz etmeyen²⁶² alanların

²⁵⁷ Pierre Dardot ve Christian Laval, **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.157.

²⁵⁸ Dardot ve Laval, s.158.

²⁵⁹ David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, 2015, s.30.

²⁶⁰ Harvey, s.31.

²⁶¹ A. Tarık Gümüş, **Sosyal Devlet**, s.404.

²⁶² Devletin unsurları bakımından zaruret arz eden alanların da neoliberal politikalar ekseninde dönüştürülmesine ilişkin görüşler özellikle 2000’li yılların başından itibaren güçlenmiştir, örneğin polis kuvvetinin yerini özel güvenlik şirketlerinin almaya başlaması.

devletin kontrolünden çıkartılarak piyasa elinde işlerlik kazanması için gereken yasal ve yapısal düzenlemeler devlet eliyle yapıldıktan sonra devletin aradan çekilmesi gerekir.

Liberal dönüşüm için piyasa, kaynakların en verimli dağıtımını için gereken rasyonaliteyi sembolize eder. Bu nedenle, piyasaya müdahale anlamına gelebilecek her türlü müdahalenin önlenmesi için adımlar atılması sorunsuz ve ideal bir işleyiş için elzemdir. Örneğin sosyal devlet ilkeleri kapsamında uygulanan işsizlik yardımları; işçiler için piyasadaki iş olanaklarının sağladığı gelir dışında bir kaynak olarak görülebileceğinden piyasanın insan gücü ayağını oluşturan işçilerin potansiyellerinin altında çalışmasıyla işgücünün *yanlış kullanımı* sonucunu doğurur.²⁶³

Neoliberal politikanın başarıya ulaşmasının gereklerinden bir diğeri ise, devletin sosyal hizmet harcamaları yaparken gelir kaynağı olarak kullandığı vergilerin düzenlenmesidir. Sosyal devlet, kişilerden malvarlıkları oranında aldığı vergileri hizmet yoluyla yeniden dağıtım için kullanır ve neoliberalizme göre bu yeniden dağıtım kişilerin yatırım yapma ve başarıya ulaşma isteklerine ket vurabilecek nitelikte görülmektedir²⁶⁴. Bu nedenle bu politikalar ekseninde ilk olarak vergi yasalarında bir uyum sürecine gidilmesi ve zengin sermayedarlar ile yatırımcılardan alınan vergilerin düşürülmesine ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması şiddetle savunulur hale gelmiştir.

3. Sosyalizm ve Sosyal Devlet

Fransız Devriminin harekete geçirici gücü olarak ele alabileceğimiz liberal-birevci düşünce sisteminde bireyler özgürdür ve yasa önünde eşit kabul edilir. Özgürlük ve yasa önünde eşitlik ilkelerinin toplumların temel çatışmalarını çözümleyeceğine olan inanç aynı zamanda bu sistemin meşruiyetini oluşturmaktadır. Devrimi gerçekleşmesinde öncü güç olan burjuvazi ise, siyasal iktidara ağırlığını

²⁶³ ... Neoliberalizme göre kapitalist ülkelerde işçileri koruyan mevzuat sosyal harcamalar ve işsizlik yardımları emekçileri tembelleştirmekteydi. Can Somel, "Siyaset Bilimi ve İktisat", **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. Gökhan Atılgan ve Attila Aytakin), 7. Basım, Yordam Yayıncılık, 2018, s.495.

²⁶⁴ Coşkun Can Aktan, "Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Liberteryenizm", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:28, 1995, s. 20

koymuştur. Böylece aristokrasinin üstünlük anlayışına karşı bir argüman olarak tüm insanların eşit ve özgür olduğu kabulü ile soylu sınıfın doğuştan geldiği iddia edilen ayrıcalıklı yeri bertaraf edilmiştir. Mülkiyet kutsal, dokunulmaz bir hak olarak ele alındığı bu dönemde ekonomik liberalizmin temeli olan sanayi ve ticaret özgürlüğü de gerçekleşmiştir.²⁶⁵

Temeli atılan bu yeni siyasal düzende ulusal egemenlik, iktidarların meşruiyetinin kriteri sayılmıştır ancak bu düzenin temel çelişkisi olarak karşımıza çıkan bazı unsurlar bu düzende çatışma unsuru olarak devam etmektedir. Nitekim siyasal katılımın temeli olan oy hakkının herkese tanınması söz konusu değildir zira oy hakkı mal varlığı koşuluna bağlanmıştır. Gelişen yeni ekonomik düzen hızla ilerlemektedir, serbest rekabet ilkesinin önündeki tüm engellerin kaldırılması yoluna gidilmekte, ekonomik liberalizmin gelişmesi sağlanmaktadır. Ancak bu gelişme toprak mülkiyetinin haksız dağıtımı ile halk kitlelerinin huzursuzluğu yerini toplumsal bir devinime bırakma yoluna girmiştir.²⁶⁶ Kapitalist düzenin bu yeni üretim ilişkileri de, üretim araçlarının mülkiyetine dayanmaktadır. Bu üretim ilişkileri başlangıçta sanayinin hızla gelişmesini sağlamış, buharlı ve elektrikli makinelerin kullanılması ile doğan ve gelişen ağır sanayi sosyal düzeyde ise kapitalist sistemin, kapital sahibi sınıf ile işçi sınıfının çelişkisine zemin hazırlamıştır.²⁶⁷

Marx'a göre toplumun başlıca itici güçleri ekonomiktir. Tüm tarihsel süreç, ekonomik bir savaş olup, "tüm tarih sınıf çatışmalarının bir tarihi olmuştur." Engels'in bir düşüncesine göre, bu ilerleyişin tarih bilimi için önemi, Darwinci kuramın doğabilim için olduğu gibidir. Marx'a göre, şimdiki toplum düzeni kapitalisttir. Bundan sınıf savaşı yoluyla bir başka düzen, mülkiyetin, özellikle çalışma araçlarının ortaklaşımının düzeni çıkacak, sınıf ayrımı ise bitecektir. Yaşamın maddi öğelerinin değer artırımının yalnız toplum durumunu değil, aynı zamanda tüm tinsel-kültürel yaşamı da belirlediği düşüncesi, Marx'ın öğretisinin esasını oluşturur. Engels'e göre de materyalist tarih kavrayışı, tüm tarihsel olayları ve

²⁶⁵ Karl Marx, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 225.

²⁶⁶ Cahit Talas, "Sosyal Devlet – Sosyalist Devlet", **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul, 1982, s.346.

²⁶⁷ Bora Erdağı , Marx'te (ve Engels'te) Hukuk ve Devlet İmgesi, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi** Editör Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, E-Kitap 1.Sürüm, Ağustos 2018, İstanbul, s.12.

tasarımları, tüm politikayı, felsefeyi, dini, ilgili tarihsel dönemin maddi ekonomik yaşam ilişkileriyle açıklar. Hukuksal ve politik bir üstyapı, üretim ilişkilerinin bütünü oluşturduğu gerçek temel üstüne yükselir ve bu üstyapı, belli toplumsal bilinç biçimlerine karşılık olur. Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, politik ve zihinsel yaşam sürecine mündemiçtir.²⁶⁸

Devlet, kendi başına yüksek bir oluşum değil, tersine yalnızca egemen sınıf tarafından üretilen bir organizasyondur. *"Modern devlet, esasında kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin, ideal kapitalistin devletidir. ... Modern devlet yetkisi, tüm kentsoylu sınıfın ortak işlerini yöneten sadece bir komitedir "*. Yalnızca devlet değil, aynı zamanda ahlak ve din ile felsefe bile baştan başa ekonomik ilişkilerin ve sınıf savaşının zorunlu sonucudur, onların doğrudan doğruya "ideolojisi"dir.²⁶⁹

Bu düzende sömürü ekonomik iktidara dayalıdır görüşü öne çıkmaktadır, nitekim Marxism'e göre emekçi sınıfı serfler kadar durumda olmasa da üretim araçlarına sahip olmamaları nedeniyle, yaşamlarını en temel seviyede idame ettirmek için dahi beden gücünü satmak zorundadır. Siyasal yapıda varolan değişiklik ve kazanılan siyasal özgürlükler yasa önünde eşitliğin söz konusu olmasını sağlamışsa da bunlardan ancak varlıklı addedilen sınıf yararlanabilmektedir.²⁷⁰

Fakat süregelen devinim içinde kapitalist üretim ilişkileri mevcut üretimin ve üretim güçlerinin gelişmesini engelleyerek ekonomik krizler ile üretim bantlarının çalışmasını tehlikeye düşürürse bu risk içinde kapitalist güç odakları arasındaki rekabet üretim güçlerinin gelişmesini olumsuz yönde etkiler. Tüm bunlar sonucunda çıkış noktası olarak Marxist düşünceye göre, sosyalist üretim biçiminin temeli olan üretim araçları üzerindeki kollektif mülkiyet ve üretim ilişkilerinin iş birliğine dayalı tesisi liberal kapitalist devletin sorunlarına çözüm olacak niteliğe sahip bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷¹ Kol gücünün adaletli dağılımı ve dayanışma esasına

²⁶⁸ Douglas Dowd, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı**, Çev: Cihan Gerçek, Yordam Kitap, Ekim 2013, s.59-61.

²⁶⁹ Friedrich Engels, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ekim 1997 s. 47 – 48.

²⁷⁰ Christopher Pierson, **Modern Devlet**, Çev.Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

²⁷¹ Friedrich Engels ve Karl Marx, **Devlet ve Hukuk Üzerine**, 1. Basım, May Yayınları, 1977, s. 67.

dayanan üretim ilişkileri ve üretim güçleri ile tam bir uyum içinde olan bu sistem kolektiftir ve üretim araçlarının mülkiyeti de kolektif olacaktır.²⁷²

Böylece Marxist düşüncede sosyal evrim toplum hayatının temeli olarak kabul edilen üretim biçimine bağlı olarak gerçekleşir; bu temeli oluşturan üretim güçleri ve üretim ilişkileri toplumun ekonomik dokusunu meydana getirir. Buna getirilen eleştiriler ise sosyal hayatın karmaşık işleyişinin salt ekonomik faaliyetlere indirgenerek ekonomik siyasal, kültürel alanları kapsadığının yadsınması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyalizmin karakterini belirleyen nitelik, ekonominin tüm dallarında üretim araçlar üzerinde sosyal mülkiyetin kurulmuş olmasıdır. Bu hususta sosyal mülkiyet iki biçimde görülmektedir. Bunlardan ilki devlet mülkiyetidir ki bu; sanayi, ulaşım, endüstri gibi alanların ve büyük toprakların işlenmesini kapsar; ikincisi ise kooperatif mülkiyetidir ki bu da tarım alanlarının kolektivizasyonu ile ortaya çıkacaktır. Böylece özel mülkiyetin sosyal mülkiyete dönüşmesi ile, insanın insan tarafından sömürsü son bulacak; insanlar arasında eşitlik esasına dayanan işbirliği gerçekleşecektir. Nitekim Marxisme göre bundan böyle ekonomi; modern tekniklerin oluşturacağı temel üzerinde düzenli ve sürekli bir gelişme sağlayarak. Üretim mekanizmasının toplumun kültürel gelişmesine ve refahına da ortam hazırlayacağı argümanı öne sürülmektedir.²⁷³ Bu bağlamda Sosyalizmin gerçekleşmesi planlı ekonomiyi gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Bu plan ekonomik alanda tüm işleyişin tek merkezden yönetilmesini gerektirmektedir. Devlet, bu amaçla ekonomik yolu ve öncelikleri belirleyerek planlı uygulama ve emirler ve kararlar silsilesi biçiminde ortaya çıkaracaktır.

Sosyalist ekonomi sisteminin özelliği, yalnızca mülkiyet rejiminin değişmiş olması ve planlı ekonomi sistemi değildir, aynı zamanda iş ve üretimin dağılımı yani tüketim sorunu da farklı bir kavrayışla çözülmüş olacaktır. Marxisme göre sosyalizm ile ilişkilerin karakteri de değişmiştir; sömürü düzeni ortadan kalktığından herkes üretim faaliyeti ile plan doğrultusunda ekonominin belli bir bölümüne hizmet etmektedir. Toplumda ekonomik faaliyetlerin bir plan içinde düzenlenmiş olması ile

²⁷² Ülker Gürkan, “S.S.C.B. Siyasî Rejiminin Ana Hatları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1964 Sayı 1, Cilt 21, S. 155-198, s.180, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632375>

²⁷³ Ali Somel, “Reel Sosyalizmde Yönetim Sorunu: 1930’lu Ve 1960’lı Yıllarda Sovyetler Birliği Deneyimi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 71, No. 2, 2016, s. 543-563 , S.548 , <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/160190>

iş kaynaklarından en etkin şekilde yararlanmanın sağlanması, insanların yaşamları için zorunlu olan bir faaliyet niteliğini taşımaktan kurtulup, herkesin tüm yetenek ve olanaklarının ortaya koyabileceği seçime dayalı bir faaliyet olarak çalışmanın ortaya çıkmasına ortam hazırlayacağından üretimin de bu yönde ivme kazanacağı ve toplumsal ilerlemenin gerçekleşeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu minvalde Marxist rejimlerin, Batı demokrasilerinde tanınan ve rejimlerin sözde olarak nitelendirdikleri hürriyetlere karşılık vatandaşların gerçek hürriyet alanını sağladıkları iddiası ile devletin onlara bu hürriyetleri pratikte kullanma imkânı sağlayan vasıtalar sağlamakla yükümlü oldukları esas ve düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışa göre, örneğin söz hürriyeti, düşündüğünü serbestçe söyleyebilmek imkân olmaktan çok belli bir toplanma alanı içinde devletten bir edim isteyebilmek imkândır böylece pozitif haklara ilişkin düşünceler bu yola önem kazanmıştır.²⁷⁴ Kapitalist toplumlarda toplumun büyük kesimi emek gücünü satan insanlardan oluşmaktadır. Yaşamak için emeğini arz etmek zorunda kalan insanların piyasada mübadele ilişkileri girme olanakları bulunmaz. Liberal özgürlük sadece devletten ve bireyden gelen sınırlamaları dile getirmekle üretim koşullarından kaynaklanan ve bireyi bu koşulların bir parçası yapan sınırlamaları göz ardı etmektedir. Oysa gerçek özgürlük ancak üretim koşullarına, doğal zorluklara ve insanın kendi doğasına hâkim olması ile mümkündür. Böylece doğal hakların temel kaynağı sosyal yaşamın maddi koşullarında saklıdır. Devletin hakları açıklaması yetmez, gerçekleşmesi için şartları hazırlaması gerekir. Böylece Marxizm insan hakları ve ödevlerini bir bütün halinde toplarken diğer yandan devletin görev alanını işaret eder. Bu özgürlük anlayışı, günümüz sosyal haklar kavramının kaynaklarından biri olarak karşımıza çıksa da sosyalist devlet pratiklerine ilişkin eleştiriler doğrultusunda geri kapitalist sistemdeki sınıf düzeninin yıkılması ve burjuva sınıfının ortadan kaldırılmış olduğu konusunda bunun sınıfsız bir toplumu değil farklı ayrımlara dayanan ve başka yönlerden ayrıcalıklı yeni sınıfların ortaya çıktığı bir düzene kapı açtığı ileri sürülmektedir.²⁷⁵

²⁷⁴ Münci Kapani, "Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri ve Ekonomik ve Sosyal Alanlardaki Başlıca Ödevleri", **Çagdas Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, 5-7 Subat 1982, İstanbul, ss. 355-360, s. 356.

²⁷⁵ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Bası, Ankara 2013, s.159.

Bu yönden sosyal devlet ile sosyalist devletin birbirinden farklı anlamlar taşıdığı değerlendirilmesini yapmamız yanlış olmayacaktır. Bu düşüncede sosyal devlet özü itibarıyla, kapitalizm ve sosyalizm arasında "üçüncü" ya da "orta yol" olarak değerlendirilmektedir. Orta yol öbeği bu bağlamda sosyal devlet ile is gücünün ihtiyacı olan kapitalist üretimin insan gücüne olan müdahalesini sınırlandırılmakta ve sermayenin ihtiyacı olan sosyal barış ve politik istikrarın gerçekleştirilmesini amaç edindiğine ilişkin bir anlamı karşılamaktadır. Böylelikle liberal devletin pasif tutumu ve sosyalist devletin dominant yapısından kaynaklanan zorlamaların giderilerek, farklı toplumsal kesimlerin uzlaşısına dayanan bir yapılandırmanın ortaya çıkarıldığı savunulmaktadır.²⁷⁶

Sosyal devletin günümüzdeki anlamı doğrultusunda bu kavram; liberal düşüncenin yetersizliklerini ve müdahaleci sosyalist devlet anlayışını engellemek amacıyla, liberal devletin temel değerlerinin korunması suretiyle oluşturulmuş bir yapılanma olarak değer görmektedir. Bu itibarla sosyal devlet doktrinde liberal devletin bir aşaması olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, sosyalist devletin bundan bahisle sosyalist ideoloji temelinde sosyal adaleti bir paravan olarak öne sürerek; sosyalist adalet ile eşitliği devletin baskıcı gücüne meşruiyet kazandırma amaçlı kullandığı eleştirileri öne sürülmektedir.²⁷⁷

Bu eleştiriye katılmayan görüşün bir temsilcisi olarak Tanör'e göre, sosyal devlet liberal devletin hem ekonomik hem de siyasi yapısını bazı düzeltmelerle sürdürmektedir. Dolayısıyla sosyal devlet, üçüncü bir yol değil liberal devlet içinde bir aşama olarak evrilmiştir. Ancak sosyalist görüşlerin de etkisiyle meydana gelen sosyal devlet yönündeki gelişmeler, ilk dönem vahşi kapitalizmi doğuran liberal değerlerin insan onuruna aykırı yanlarının yumuşatılması ve kapitalist anlayışın hümanist değerler ile tamamlanarak yeni bir yola girdiğini öne sürmektedir. Sosyal devlete ilişkin düşüncelerin günümüz anlatımını kazanmasında sosyalist akımların öncülüğünü yadsımak yanlış olacaktır ancak bugünkü liberal devlet değerleri sosyal

²⁷⁶ Niyazi Öktem, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, IUHF Yayınları, İstanbul, 1977, s. 286

²⁷⁷ Tom G. Palmer, **Refah Devletinden Sonra**, Çev. Berkay Tartıcı, Liber Plus Yayınları, 2017, s. 52-55.

ve ekonomik alana ilişkin konulardaki gelişmesini kapitalist üretim ilişkileri ile uyumlu şekilde sürdürmektedir.²⁷⁸

Nitekim sosyal devlet anlayışından en temel sapma olarak sosyalist devlet kavramı devrimci bazı aşamaları kabul ederek siyasal düzenin zorla değiştirilmesini ilerlemenin birinci aşaması olarak görmektedir. Sosyal devlette ise; devrimler yerine reform olarak nitelendirilebilecek dönüşümler halkın katılımı ile toplumsal gelişmenin ilerletilmesini hedeflemektedir. Böylece sosyalist devleti "halk için, halka rağmen" anlayışı ile nitelendirirsek, sosyal devleti ise "halk için, halka beraber" noktasından anlamlandırmak farkın anlaşılması açısından yol gösterici olacaktır.²⁷⁹ Buradan hareketle sosyal devletin demokrasinin gelişimi ile birbirlerini besleyen bir ilişki içinde oldukları çıkarımı yapılmaktadır.

Sosyalist devlet sınıflar arası ilişkiler çerçevesinde komünizme geçişte bir aşama olarak yan sınıfsız bir toplum hedeflemektedirken sosyal devlet sosyal sınıfların ortadan kaldırılmasını değil bu sınıflar arasında sosyal ve ekonomik dengeyi ve uzlaşmayı sağlamak ve iktidarın belirli sınıfların elinde toplanmamasını amaçlamaktadır. Aynı yönde Anthony Giddens, "idari devlet" in "refah devleti" ne dönüşümünü, devlet görevlileri ve sanayicilerin, geleneksel destek kaynaklarının büyük ölçüde ortadan kalktığı durumlarda piyasa dışında kalmış bireyleri korumak için sosyal politikanın gerekli olduğunu kavramalarına ve işçi hareketlerinin işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için etkin seferberliğinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.²⁸⁰ Buna göre sosyal devletin üç yapısal kaynağından söz edilebilecektir: Endüstrideki ücretli emeğin merkezi ve belirleyici bir role sahip olduğu toplumu yaratma çabası, ulus devletin ulusal dayanışmayı güçlendirerek sınıfsal uzlaşmayı besleme isteği, modern zamanlarda toplumsal ve ekonomik yaşamın bireylerce kontrol edilebileceği anlayışının yükselişiyle birlikte risk yönetimine elverişli, etkin biçimde denetlenebilirlik düşüncesi. Offe'ye göre ise bu yapısal bileşenler, "sınıf çatışmasını sınırlamak ve yatıştırmak, emek ve sermaye arasındaki

²⁷⁸ Nagihan Özkanca Andıç **Sosyal Refah Devletinde Regülasyonlar: Nordic Ülkeleri ve Türkiye Örneği**, Paradigma Akademi, Haziran 2021, s.19.

²⁷⁹ Ramesh Mishra, **Society and Social Policy: Theories and Practice of Welfare**, 2. Edition, London Macmillan Press, 1982, s. 55.

²⁸⁰ Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği**. Cev.: Müge Sözen ve Sabır Yücesoy Metis Yayınları, İstanbul,2002, s. 136.

asimetrik güç ilişkisini dengelemek ve böylece yıkıcı mücadele ve çatışma durumunun üstesinden gelmek için belirlenmiştir”²⁸¹

II. DEMOKRASİNİN İŞLERLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYAL DEVLET İLKESİ

Sosyal devlet kavramı esasen kişilere belirli refah standartları getirerek onların karar alma mekanizmalarını herhangi bir rıza inşasına maruz kalmaksızın sirayet etmesine hizmet etmektedir. Nitekim demokrasi ve refah birbirleri ile etkileşim içerisinde olan ve birbiri tamamlayan kavramlar olarak nitelendirilmektedir. Yüksek refah düzeyine sahip toplumların aynı zamanda demokratik yapıya sahip oldukları ve ekonomik bir gelişmişlikle donandığı gözlemlenmektedir.²⁸²

Yönetimde Demokrasi ve refah kapsamında ortaya konan görüşlere bakıldığında farklı yaklaşımların ele alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda bir kesime göre demokrasi, kriterleri itibariyle ekonomik büyüme ve refahın şartlarından biri iken, bir kesime göre ise otoriter niteliğe sahip rejimlerde daha hızlı bir büyüme gerçekleştirmektedir. Ekonomik refahın tesisi açısından bu iki yaklaşım dışında daha küçük bir grup tarafından zikredilen argüman ise demokrasi ve kalkınma arasında herhangi bir ilişkinin olmadığıdır. Ancak belirtilmelidir ki bu görüşlerin tamamında ortaya konan çalışmalar için ortak nokta ekonomik kalkınmanın refah düzeyi ve demokrasi ilişkisine doğrudan atıfla yaklaşımıdır.²⁸³

Gelişmiş demokrasi olarak kabul edilen ülkelerin ortak özelliklerinden biri bireylerin ve toplumun karar alma mekanizmasındaki güçlü yeridir.²⁸⁴ Demokrasinin temel ilkelerinden olan siyasi katılımın pay olarak fazla olması ile bireylerin mülkiyet haklarının muhafaza edilebilirliği ile eğitim düzeyindeki yükselme ve

²⁸¹ Claus Offe, “Some Contradictions of Modern Welfare State”**The Welfare State: A Reader**, Ed. Christopher Pierson ve Francis Castles, Cambridge Politiy Press, 2000, ss:67 – 76, s.67.

²⁸² Selman Karakul, “İyi Yönetim ve İnsan Hakları İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler”, **Ombudsmanlık Akademik Dergisi**, Özel Sayı:1, Kamu Hizmetlerinde İyi Yönetim İlkeleri, Aralık 2018, s. 33.

²⁸³ Alexandr Petring, **Sosyal Devlet ve Sosyal Demokrasi, Sosyal Demokrasi El Kitabı 3**, Güncelleştirilmiş 2. Baskı, Friedrich Ebert Vakfı Siyaset Akademisi Birimi, İstanbul, Ocak 2013, s. 47

²⁸⁴ Government at A Glance 2021, OECD, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1c258f55-en/1/3/3/4/index.html?itemId=/content/publication/1c258f55-en&_csp_=10e9de108c3f715b68f26e07d4821567&itemIGO=oecd&itemContentType=book, (Erişim Tarihi: 23.05.2023)

böylece toplumsal huzurun tesisi ile refah seviyesinin artışı görülmektedir. Hak ve özgürlüklerin önem arz ettiği ve siyasal katılıma ilişkin verimliliğinin yüksek olduğu, aynı zamanda ekonomik üretimin korunaklı bir yapıya sahip olması ile yatırımın gerçekleşebildiği gözlemlenmektedir.²⁸⁵ Bunlarla birlikte demokrasi içerisinde istikrar düzeyi yüksek bir kurumsal yapının varlığının ekonomik refahın ve kalkınmanın tesis edilmesinde öncü bir role sahip olabileceği ifade edilebilmektedir.

Güçlü bir demokrasi anlayışına sahip ülkelerde sosyal eşitliği sağlamakla ve muhafaza etmekle yükümlü olan kurumsal yapıların mevcudiyeti kaynakların ve elde edilen kazancın toplumda eşit olarak dağıtılmasını sağlayan işlevini yerine getirmekte ve böylelikle refah kapsamında önemli bir soruna neden olabilecek uygulamalar ortaya koyabileceği hususunu gündeme getirmiştir.²⁸⁶

Sosyal devletin öznesi olan birey, belli bir sosyal-ekonomik ortamda yaşayan insandır, çeşitli sosyal bağlantılar olan bir varlık olarak somut bir kavramdır ve toplumun bir parçası olan birey sosyal, ekonomik, siyasal çeşitli kuruluşlar içinde hukukun güvencesi altındadır. Sosyal devlette bireyin bu kuruluşlar ve devlet içindeki yerini daha açıkça belirtmekte yarar vardır. Birey bu sosyal kuruluşlar içinde birey özelliğini ve değerini yitirmiş değildir. Çünkü nasıl ki, devlet, kişinin hizmetinde ise, onun maddi ve manevi gelişmesini, refahını sağlamak için bu sosyal kuruluşlar da bireyin hizmetindeki aygıtlardır. Bireyin maddi ve manevi gelişmesi için bu kuruluşların varlığı gereklidir ve bu gelişmeye vakıf olması için birtakım yetki ve olanaklara sahiptirler.²⁸⁷

Bu katkının özellikle sanayileşmeye karşı verilmiş mücadelenin yöntemlerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda başlangıçta sendikalar aracılığıyla örgütlenen ilgili sınıf, bu sayede taleplerini etkili bir biçimde duyurma olanağına kavuşmuştur. İlerleyen süreçte toplumsal hayatta etkisini önemli ölçüde arttıran baskı grupları ile siyasal alanda örgütlenmek suretiyle savundukları düşünce

²⁸⁵ Ioannis N. Kallianiotis, "Privatization in Greece and Its Negative Effects on the Nation's Social Welfare (Expropriation of the National Wealth)", *Journal of Business & Economic Studies*, Vol. 19, No. 1, Spring 2013, s. 2.

²⁸⁶ Ali Farazmand, "Globalization, Privatization and the Future of Modern Governance: A Critical Assessment", *Public Finance and Management*, Cilt 2, 2002, s. 155.

²⁸⁷ Adam Przeworski, *Kapitalizm ve Sosyal Demokrasi*, Phoenix Yayınları, Haziran 2012, s. 118.

ve değişimlerin parlamentolara girmesini ve böylelikle devlet yönetimine doğrudan katılımı siyasal partilerin programları aracılığıyla sağlamışlardır.²⁸⁸

Emek sahipleri; devlet yönetimine doğrudan siyasal bir katılım böylelikle devlet yönetiminde söz sahibi olmayı amaçlayan devinim, ilk olarak siyasal örgütlenme ve oy hakkı temelinde hakların elde edilmesini sağlamışsa da Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ekonomik yapıda siyasal demokrasi ile siyasal hakların kullanılması birtakım ön şartlara bağlanmıştır. Böylelikle demokrasi sadece nüfuzlu kimselerin etkide bulunduğu sınırlı bir çerçeve içinde işlerlik gösterebilmiş ve bu durum beraberinde sosyal ve ekonomik huzursuzlukları getirmiştir.²⁸⁹

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan siyasal iklimde; toplumsal huzursuzluklara yol açan en önemli etmen, oy hakkının oldukça sınırlı bir kesime tanınmasıydı. Dolayısıyla genel ve eşit oy ilkelerinin böylesi dezavantajlı şartlarda ortadan kaldırılması temsiliyette adaletsizliği beraberinde getirmekteydi böylece ulusu temsil etmekten uzak ve yüzdeler dilimi düşük olan varlıklı kesimin sermaye lehine temsiliyet sağladığı bir yapı ortaya çıkmıştır.²⁹⁰ Bu durum emek sahiplerinin, sosyal kazanımlar yönündeki mücadelelerinde geniş halk kesimlerinin desteğini almasına ve iktidar yapılanmasında söz sahibi olmalarına engel oluşturmuştur. Bu engelin ortadan kaldırılması ise sosyal ve ekonomik taleplerinin uygulamaya aktarılabilmesi için daha geniş alanda mücadele edilerek demokrasinin kısıtlı bir azınlığın arenası olmaktan çıkarılması ile geniş halk kitlelerine mal edilmesi zorunluluğunu başat hale getirmiştir.²⁹¹

Pierson; söz konusu oy hakkının genişlemesi ile bu ülkelerde sosyal devletin ortaya çıkması arasında göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir paralellik bulunduğunu öne sürmüştür. Bu sav çerçevesinde ele alırsak, demokratikleşme ile sosyal devlet arasındaki bağ esasen kitlelerin insanca yaşama yönelik talepleri ile doğrudan bağlantılıdır.²⁹² Bu itibarla demokratik devlet yönünde kat edilen aşamalar,

²⁸⁸ Elmar Altvater, "Comment What Happens When Public Goods Are Privatized?", **Studies in Political Economy**, 74:1, 2014, s. 67.

²⁸⁹ Canfora, *Avrupada Demokrasi*, s. 129.

²⁹⁰ Michael B. Katz, "The New Welfare State", **History in Focus**, Sayı 14, 2008, <https://archives.history.ac.uk/history-in-focus/welfare/articles/katzm.html>, E.T: 15.05.2022.

²⁹¹ Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt, **The New Public Service**, Expand Edition, M.E. Sharpe, New York, 2007, s. 65.

²⁹² Kenan Bulutoęlu, **Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2008, s.57-58.

sosyal devletin kurumsallaşmasını ortaya çıkmasını sağlayan basamaklar olarak değerlendirilmektedir.

Devlet toplumda en fazla üretimi sağlamak amacıyla ekonomik ve sosyal tedbirler alarak toplumsal kesimler arasında ekonomik bağın gelişmesini sağlamakta ve sektörel faaliyetleri denetler. Bu müdahaleler devletin, sosyal alanda yüklendiği amaçları yerine getirmeye yöneliktir. Herkese iş ve çalışma hakkını sağlayarak toplumda kesimler arasında istihdam yoluyla uzlaşımın ve dengenin devamını sağlamaya, ülkenin maddi ve beşerî kaynaklarından en verimli biçimde yararlanmayı gerçekleştirerek ulusal gelirin artırılması yoluyla toplumun tüm kesimlerini refaha kavuşturma temel yükümlülüktür.²⁹³

Sosyal devletin ekonomik hayata müdahale ederken izlediği yöntemlerden biri de, ulusal gelirin sosyal yönden âdil bir dağılımını ve üretimi arttırarak ülkede hayat düzeyinin yükselmesini sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için devlet gerekli tedbirleri almak zorunluluğu tarih içinde devlete yüklenen bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygun bir politika izleyerek, ulusal gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi yoluyla sosyal adaleti sağlamak sosyal devletin başat hedefidir. Ancak belirtmek gerekir ki, sosyal devletin yegane amacı toplunda ekonomik eşitlik sağlamak değildir, fakat ekonomik eşitsizliklerin toplum hayatını dengesiz ve yaşanamaz duruma getirmesine engel olabilmektir. Gelir vergisi, müferakkilik ilkesi, miras vergileri ile büyük gelir sahiplerinden kazançları oranında fazla vergi alınması suretiyle gelir bölüşümündeki eşitsizliğin önüne geçmek azaltmak, fırsat eşitliğini ve sosyal adaleti sağlamak hedeflenen amaçtır. Sosyal devlette, devletin ekonomik hayata müdahalesi sosyal devletin gelişimi sürecinde kurumsallaşarak ekonomik sorumluluğun devlet ile yurttaş arasında bölüşürüldüğü görülmektedir.²⁹⁴

Sosyal demokrasi daha da geniş ve iki anlamlı bir kavramdır. Sosyal demokrasi kavramıyla dünyada reform yanlısı sol partileri ve diğer grupların ortaya çıkışı savaş sonrası dönemin hemen ardından pek çok değişik ülkeden sosyal demokratlar son derece benzer yaklaşımları paylaşmaktaydı. Eski tip ya da klasik sosyal demokrasiden kastedilen esasen budur ancak savaş sonrası yıllardan

²⁹³ Şenol Öztürk, **Sosyal Yatırım Devleti**, 60 – 63.

²⁹⁴ Cem Eroğul, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s. 87

günümüze kadar hem yeni liberalizmin yükselişine hem de sosyalizmin karşılaştığı problemlere cevap bulmak üzere sosyal demokratlar dünyanın her yerinde bu ilk çıkış noktasından uzaklaşmaya başlamışlardır. Sosyal demokrat görüşlerin hâkim olduğu rejimler uygulamada beslendikleri refah sistemleri gibi çeşitlilik arz etmektedir. Avrupa'da egemen olan refah devleti uygulamalarının ortak tarihi kökenlere, amaçlara ve yapılara sahip olan dört ayrı kurumsal gruba ayrılabilirler:²⁹⁵ Sosyal ekonomik demokrasi, siyasal demokrasi ilkelerinin toplumun bütün alanlarında uygulanması olarak kabul edilirse, sosyal ekonomik hayatı düzenleyecek iktidar aygıtlarının kendilerini toplumun farklı sosyal statülerine mensup ekonomik özelliklerinden sıyrılmamaları gerekir. Bu iradeler bağlı bulunulan sosyal ekonomik güçleri, çıkarları doğrultusunda savundukları ölçüde geçerli sayılması sonucunu doğurmaktadır. Nitekim ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyecek olan iktidar, toplumdaki ekonomik, sosyal faaliyetlerin, güçlerin ve çıkar gruplarının temsiliyetini eşit oranda sağlamak zorundadır.

Ekonomik ve sosyal faaliyetlerle ilgili kararlar, bizzat bu faaliyetlerle, çıkarlarla ilgili kişi ve kuruluşların temsilcileri tarafından alınmalıdır. Böylece ekonomik sosyal hayatın düzenlenmesi, doğrudan ekonomik sosyal faaliyet ve çıkarlarla ilgili kimselerin temsilcileri tarafından yapılması sonucuna varılacaktır. Aynı zamanda sosyal devletin liberal bireyci devletin sosyal temel yapısından farklı bir yapıya sahip olduğu kabul edilmelidir. Liberal bireyci devlet sisteminde, devletin sosyal yapının yalnızca bireye dayandığı kabul edilir.²⁹⁶

Böylelikle uygulamada halkın refah seviyesinin mümkün olduğunca yükseltilmesi ile esasen bu tavizlerin temel nedeni olan sermaye sahiplerinin şiddet tehditi içeren devrimci baskılardan azade şekilde faaliyet göstermesi mümkün kılınmıştır. Bu uzlaşma ortamını oluşturan demokrasinin anlayışının yürürlüğü demokrasi ve sosyal devlet arasındaki sıkı bağlantıyı açıklamaktadır.²⁹⁷

²⁹⁵ Hall, John A. ve Ikenberry, John. Devlet, s.86.

²⁹⁶ A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility, OECD Publishing, Paris, 2018, s. 14

²⁹⁷ Örneğin Almanya'da 1881'den 1980 yılına kadar yaklaşık yüz yıllık dönemde toplam kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı %10'dan %46,6'ya kadar yükseldiği görülebilmektedir. Aynı dönemde belediye harcamalarının GSYİH'ya oranı ise %2,6'dan %8,7'ye yükselmiştir. Bu artışta Almanya'nın yaşadığı iki dünya savaşının ardından gelen güçlü sosyal devlet uygulamalarının etkisi olduğu söylenebilir. Harun Kılıçarslan, "19. YY.'dan Günümüze Almanya'da Belediye Maliyesinin Gelişimi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Ekim 2019, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 81.

Günümüzde ise, sosyal devlet ve demokrasi arasındaki bahsi geçen ilişkinin, neoliberal gelişmelerin etkisiyle birlikte erozyona uğradığı kabul edilmekle beraber varlığını halen devam ettirmektedir. Nitekim, sosyal devletin devamı hususunda demokrasi önemli bir etkiye sahiptir zira geniş halk kitlelerinin talepleri, demokrasi yoluyla iktidara iletilmekte ve bu talepler kitleler tarafından hükümet politikasını yönlendirme gücü taşımaktadır.²⁹⁸

Sosyal devlet uygulamaları her toplumda farklılıklar göstermekle birlikte toplumlarda ortak bir hizmet ve etik anlayışı gelişmesini sağlamıştır. Sosyalizm ve kapitalizmden farklı olarak üçüncü bir karma iktisadi yol açma iddiasında olan ve nispeten bunu başaran sosyal devlet²⁹⁹, toplumun tüm grupları için nitelikli eğitim, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve refah politikaları vaadinde bulunmuş ve bunları gündeme getirmiştir. Refah devleti politikalarından beklentisi olan toplumsal sınıflardan biri olan sermaye sahipleri; sosyal demokrasinin de mülk sahibi olan/olmayan ya da işçi/işveren tüm toplumsal grup ve katmanların refahını sağlama iddialarıyla düşünüldüğünde kendileri için özellikle istihdam modeli özelinde farklı bir kazanım sağlayacakları inancı içerisinde bulunmaktadır. Çalışan kesimlerin de vergi yükünü paylaşarak katkı sağladıkları sistemde sosyal sigorta ve emeklilik vaadiyle sistemin sürekliliğini sağlamışlardır.

Sosyal Devlet uygulamalarıyla kapitalizmin aynı anda hem bir ölçüde ıslah edildiği hem de Keynesyen iktisadın atın çağı olarak adlandırılan dönemde güçlendiği söylenmektedir. Sanayileşmiş Avrupa toplumlarında önceki dönemlere göre işçi sınıfının maddi koşullarında belirgin düzelmelerin gerçekleştiği inkar edilemez durumdadır: Sağlık hizmeti, sosyal konut inşası, eğitimin yaygınlaştırılmasında ve emeklilik haklarında toplumsal kazanım sağlayan bu kesim için sosyal devlet ideal bir deneyim olarak ortaya çıkmıştır. Tartışmalı da olsa sosyal demokrasilerin sosyal devlet kurumlarını hayata geçirmenin yanında bir diğer işlevi işçi sınıfının kimlik ve sınıfından uzaklaşmaksızın ayrı bir sınıf duygusu korunmasına yardım ettiği dile getirilmektedir. Refaha ilişkin reformlar ait olunan sınıfa duyulan güveni ve örgütlenmeyi teşvik ederken, sendika ve parti

²⁹⁸ Neoliberalizmin tarihsel evrelerine yönelik 2008 sonrası bir değerlendirme için Loic Wacquant, *Three Steps To A Historical Anthropology Of Actually Existing Neoliberalism*, “Social Anthropology/Anthropologie Sociale” 2012, Cilt: 20, Sayı: 1, s.71. 66–79

²⁹⁹ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol*, s. 74 – 76.

programlarının çıkara dayalı aracılığıyla kurulan zorunlu koalisyon daha çok reform yönünde yenilenen bir seçmen baskısını da yaratmaktaydı.

Tarihsel süreçte devletin sosyal ve ekonomik bakımdan pozisyonunu etkileyen merkantalizm, liberalizm, Keynesyen anlayış gibi çeşitli iktisadi akımlar söz konusu olmuştur ve yaşadığımız dönem itibariyle sosyal devlet anlayışının aşındığı³⁰⁰, devletin sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesinin azaltılması yönünde eğilim ağır bastığı neoliberalizm etkin olduğunu söylemek mümkündür.³⁰¹ Kalkınmacı devlet modeli ile yaratılmaya çalışılan refah ortamının toplumun özellikle düşük gelirli kesimi nezdinde olumlu sonuçlar ortaya çıkardığını elbette kabul etmemiz gerekmektedir. Ancak bu kabulün yanında devletçe benimsenen bu refah eksenli politikaların sermaye birikimine ortam hazırlayarak günümüzdeki neoliberal iktisada dayalı devletin ortaya çıkmasının temelini oluşturduğu, bunun yanında sosyal devlet eliyle dezavantajlı gruplara verilen hakların güçlü toplumsal hareketleri önlemek amacını da barındırdığına ilişkin savlar halihazırda tartışılmaya devam etmektedir.³⁰² Ancak amaç ne olursa olsun Keynesyen iktisadi planlar çerçevesinde modellenen devletin yurttaşlara, insanca yaşam standartlarını tesis etme yönünde belirli güvenceler sağladığını yadsımak yanlış olacaktır.

Bu noktada kamuoyunda demokrasinin işlerliği ve modern demokrasinin unsurları dikkate alındığında bu unsurların çalışmasında nispeten daha az sorun görülen ülkelerin refah düzeyi yüksek ülkeler olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Özellikle OECD ülkelerinde yapılan çalışmalar ekseninde belirtmeliyiz ki refah unsurunun sağlandığı ülkelerde gerek demokrasiye duyulan güven gerekse halkın karar alma mekanizmalarına ve siyasi hayata katılıma ilişkin eylemlerinin sonucunda

³⁰⁰ Bahsettiğimiz üzere sosyal devlet uygulamalarına liberalizm de fikir altyapısı sunmuştur. Liberal iktisatçı Keynes, 1929 krizinin talep eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Buna göre bireyler gelirlerinden bir kısmını sosyal güvenlik, emeklilik, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçlar için biriktirmektedir. Talebi artırmak için bu gibi ihtiyaçların devlet tarafından ücretsiz sağlanması olumlu olacaktır; böylece bu ihtiyaçlara ayrılan birikim, kamu hizmetleri ve sosyal politikalar yoluyla tüketime yönlendirilmiş olur. Stewart, “Keynesçi İktisat Öğretisi”, çev: Şule Kut; Saybaşı, K. ed., **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler** içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık s. 54-58. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 57.

³⁰¹ Christoph Hermann, “The Public Nature of Public Services”, Putting Public in Public Services: Research, Action and Equity in the Global South International Conference, Cape Town, South Africa, April 13-16, 2014, s. 2.

³⁰² Cenk Saraçoğlu, “Sosyal Demokrasi”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin), 7. Basım, Yordam Yayıncılık, 2018, s.376-377., Bauman, 67.

iradesinin ülke yönetiminde nasıl bir yer bulduğuna ilişkin herhangi bir çekincesinin olmaması hem demokratik rejimin işleyişini olumlu etkilemekte hem de halkın siyasi hayata katılımı ile refahın sürdürülebilirliği için katkı sağlamasına olanak sağlamaktadır.³⁰³

Sosyal değişkenler söz konusu olduğunda ise, güçlü bir demokrasi anlayışına sahip ülkelerde sosyal eşitliği sağlamak ve sürdürmekle yükümlü kurumsal yapıların varlığı, kaynakların ve kazancın toplumda hakkaniyetli bir dağılımla paylaşılması gibi unsurlar dikkate alındığında; demokrasi ve sosyal refahın birbirini beslediği sonucuna ulaşılmaktadır.³⁰⁴

³⁰³ Özlem Özkıvrak, **OECD Ülkelerinde Refah Devletin Yeniden Dağıtıcı Rolü**, Gazi Kitabevi, 2019, s. 84.

³⁰⁴ Mustafa Necati Çoban, **Demokrasi ve Refah AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme**, Gazi Kitabevi, 2018, s.114 – 115.

SONUÇ

Demokrasinin bugünkü anlamını kazanması özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında dünyada gerçekleşen köklü bir politik değişimle yaşanmıştır. Bu politik değişimlerle beraber modern anlamda demokrasi anlayışı bugünün liberal demokrasisi ile özdeşleşmiştir. Bu anlayış iktidarın meşruiyetini halkın serbest rızasından ve insan haklarına saygıdan alan sınırlı ve anayasal bir yönetim modeli ortaya koymaktadır. Ulusal egemenliğe dayanan demokrasinin özü çoğunluk yönetimi olmaktadır. Anayasacılığın temel amacı çoğunluk iktidarını denge fren mekanizmaları ile sınırlamaktır.

Toplumsal sözleşme fikrinin idealize edilmesinin karşıtı olarak Downs, anayasacılığın da dahil olduğu tüm bu liberal demokrasi siyasal davranışların, piyasa ekonomisinin temel varsayımları ile açıklanabileceğini öne sürmektedir. Buna göre, tıpkı üreticilerin karlarını maksimize etmeye çalışmaları gibi, politikacılar da oylarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Rekabetçi bir piyasa ekonomisinde kar elde etmenin yolu, tüketicilerin ihtiyaçlarını tatmin eden mal ve hizmetler sunmaktan geçer. Benzer şekilde, siyasi piyasada da iktidarın yolu en fazla sayıda seçmenin tercihine şayan olacak politikaları formüle etmekten geçmektedir.

Sosyal devlet anlayışı, herkese makul düzeyde insan onuruna yakışır bir hayat sürmeye yeterli gelir sağlanması, herkesin eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanması gibi konuların bireyler için hak, devlet için yükümlülük kavramlar ekseninde ele alındığı bir anlayışı ifade etmektedir. Liberal devletin toplumla ilişkisinde yen bir yapılanmaya karşılık gelen sosyal devlet anlayışıyla, işsizlik ve yoksullukla mücadele bir siyasal sorun olarak devlet faaliyetinin konusu olmuştur.

Sosyal hakları doğuran bu gelişim gizgisiyle ilgisi olmakla birlikte, sosyal devlet, evrimsel bir doğrultunun kaçınılmaz sonucundan ziyade sosyal devlet anlayışı sosyal haklar mücadelesinin de bir bileşenini oluşturan özgün bir tarihsel süreç içinde, liberal düşüncenin ve liberal devletin yeni bir anlayış ve uygulamalar basamağına geçmesi temelinde açıklanabilmektedir.

Sosyal devlet anlayışının doğuşu ve anayasal bir ilke şeklinde kurumsallaşması, özgün bir tarihsel dönemin ürünü olmuştur. Bu dönem içinde sosyal devletin biçimlenmesinde çeşitli etkenler pay sahibidir. Sosyal devlet, bir

görünümüyle XIX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan sosyal hakların çeşitlendirilerek sistematik bir tanıma konu edilmesidir; diğer bir anlamıyla ise, liberal devletin geleneksel konumunu terk ettiği yeni bir kurumu temsil etmektedir.

Sosyal devlet ve demokrasi kavramının bağdaşık kavramlar olarak karşımıza çıkması esasen aynı tarihsel sürecin bir ürünüdür. Devlet hem kapitalizmi hem de işgücünü yeniden tanımlayarak kapitalist ekonomilerdeki kitlesel mücadeleler ve devrimlerin etkileri, kapitalist üretimdeki işçilere daha önce var olmayan pek çok "hak" getirerek yeni bir refah anlayışının varlığını mümkün kılmıştır. Bu mücadeleyle ya da mücadele tehdidiyle karşılaşan sermaye sınıfı ve kapitalist üretim ilişkileri kitle hareketinin baskısını önemsemeye başlayarak bunları resmi pazarlık birimleri olarak tanımak durumunda kalmışlardır. Sosyal devletin kendisi yeni üretim biçimleriyle yeni toplumsal değerler arasında bir bağlantı haline gelmiştir. Farklı bir hayat isteğine dair kitlesel bilinçle birlikte sosyal devlet baskı grupları için birtakım yeni demokratik yollar ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlerleyen süreçte toplumsal hayatta etkisini önemli ölçüde arttıran baskı grupları ile siyasal alanda örgütlenmek suretiyle savundukları düşünce ve değişimlerin parlamentolara girmesini ve böylelikle devlet yönetimine doğrudan katılımı siyasal partilerin programları aracılığıyla sağlamışlardır. Böylece güçlü bir demokrasi anlayışına sahip ülkelerde sosyal eşitliği sağlamakla kurumsal yapıların mevcudiyeti kaynakların ve elde edilen kazancın toplumda eşit olarak dağıtılmasını sağlayan işlevini yerine getirmekte ve bu iki kurum birbirini beslemektedir.

KAYNAKÇA

Abeles, Marc. **Devletin Antropolojisi**, Kesit Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 1998.

Acemoğlu Daron./James A. Robinson. **Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri**, 4. Basım, Bağlam Yayınları, 2021

Ağaoğulları, Mehmet Ali/Köker, Levent. **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, 2009.

Mehmet Ali Ağaoğulları, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, 1. Basım, 2011.

Akad, Mehmet / Vural Dinçkol, Bihterin / Bulut, Nihat. **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, Gözden Geçirilmiş 15. Basım, İstanbul, 2019.

Akal, Cemal Bali. **İktidarın Üç Yüzü**, 9. Basım, Dost Kitabevi, Ankara, 2019.

Akal, Cemal Bali. “Devlet, Yasa, Hakimiyet”, **İstanbul Üniversitesi Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı**, İstanbul, 1999, ss. 26 – 60.

Aktan,Coşkun Can. “Klasik Liberalizm, Neoliberalizm ve Liberteryenizm”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:28, 1995.

Aldıkaçtı, Orhan. “Sosyal Devlet”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 14, 1997, ss. 79-85.

Algan, Bülent. **Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

Altınöglü, Garbis. **Sovyetler Birliği ve Dođu Avrupa Nereden Nereye**, Sun Yayıncılık, Haziran 1990.

Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İthaki Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Mayıs 2019.

Althusser, Louis. **Politika ve Tarih**, V Yayınları, Ankara, 1987.

Anayasal Sosyal Haklar, İbrahim Ö. Kaboğlu, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Anayurt, Ömer. **Anayasa Hukuku: Genel Kısım**, Seçkin Yayıncılık, 2023.

Arendt, Hannah. **Şiddet Üzerine**, çev. Bülent Peker İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1997.

Aristoteles. **Politika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Yayınları, İstanbul, 2000.

Arslan, Rıza. **Demokrasi Yönetim Sistemleri**. Bursa, Dora Yayınları, 2013.

Aybay, Rona. **Genel Kamu Hukuku 18. – 20. Yüzyıllarda Devlet**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

Aybay, Rona. **İnsan Hakları Hukuku**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Balibar, Etienne. **Şiddet ve Medenilik**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

Barrington, Moore. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev. Şirin Tekeli/Alaaddin Şenel, 4. Baskı, İmge Kitabevi, 2016.

Bauman Zygmunt. **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, çev. Ümit Öktem, Gündüz Basım, 1999.

Bauman, Zygmunt. **Modernite ve Holocaust**, Çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Berend, Ivan T. **20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020.

Berle, Adolf. **İktidar**, çev. Nejat Muallimoğlu, Tur Yayınları, İstanbul, 1979.

Blackledge, Paul. **Marxist Tarih Kuramı**, çev. Şükrü Alpagut, 1. Basım, Yordam Kitap, 2017.

Bourdieu, Pierre. **Devlet Üzerine College de France Dersleri**, çev. Aslı Sümer, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Buğra, Ayşe. Kapitalizm, **Yoksulluk ve Türkiyede Sosyal Politikalar**, İletişim Yayınları, 2008.

Bulut, Nihat. **Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003.

Bulut, Nihat. **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, On İki Levha Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Canfora, Luciano. **Avrupada Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi**, Literatür Yayınları, 2010.

Carnoy, Martin. **Devlet ve Siyaset Teorisi**, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Carr, E.H. **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Cilt 1, Metis Yayınları, 1. Basım, Kasım 1989.

Chomsky, Noam. **Halkın Sirtından Kazanç**, çev. Deniz Hakyemez ve Barış Zeren, Om Yayınevi, İstanbul, 2000.

Chris Renwick, **Bread for All: The Origins of Welfare State**, Penguin Books, London, 2017.

Çam, Esat. **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1990.

Çam, Esat. Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar ve İktisadi İktidar, **İÜHF Yayınları**, 1966.

Çoban, Mustafa Necati. **Demokrasi ve Refah: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme**, Gazi Kitabevi, Eylül 2019.

Dahl, Robert A. **Demokrasi ve Eleştirileri**, çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Dahl, Robert A. **Demokrasi Üzerine**, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2019

Devlet Kuramı. Der. Cemal Bali Akal, 5. Baskı, Dost Kitabevi, 2018.

Demokrasinin Küresel Yükselişİ. Der.Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Yetkin Yayınları.

Doehring, Karl. **Genel Devlet Kuramı**, çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Yayınevi, 2014.

Duverger, Maurice. **Siyaset Sosyolojisi**, çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, 1995.

Ekiz, Serkan. “Jean Bodin’in Siyaset Felsefesinde Devlet ve Egemenlik”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, 2020, ss. 633-691.

Elias, Norbert. **Uygarlık Süreci, Cilt 2**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Engels, Friedrich / Marx, Karl. **Devlet ve Hukuk Üzerine**, May Yayınları, 1. Basım, Ocak 1977.

Engels, Friedrich / Marx, Karl. **Gotha ve Erfurt Programları Üzerine**, çev. Erkin Özalp, Yordam Yayınları, 2017.

Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, Ayrıntı Yayınları, 2013.

Erdağı, Bora. Marx’ta (ve Engels’te) Hukuk ve Devlet İmgesi, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, Editör Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, E-Kitap 1.Sürüm, İstanbul, Ağustos 2018.

Eroğul, Cem. **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1991.

Erözden, Ozan. **Ulus Devlet**, 3. Basım, On İki Levha Yayınevi, 2013.

Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler, Der. Tefvik Erdem, Lotus Yayınları, İstanbul, 2006.

Foucault, Michel. **Güvenlik Toprak Nüfus College De France Dersleri (1977-1978)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2013.

Giddens, Anthony. **Ulus Devlet ve Şiddet**, Kalkedon Yayınları, Türkçe 2. Basım, Şubat 2008.

Giddens, Anthony. **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, çev. Mehmet Özay, Birey Yayıncılık, 2000.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

Gören, Zafer. **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018.

Göze, Ayferi. **Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet**, Beta Yayınları, Tıpkı 9. Basım, 2021.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, Tıpkı 18. Basım, 2020.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II**, Ekin Yayınları, Bursa, 2011.

Gümüş, A. Tarık. **Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Güriz, Adnan. **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998.

Güriz, Adnan. **Kapitalist İdeoloji**, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, 2010

Hall, John A. ve Ikenberry, John. **Devlet**, çev. İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Harvey, David. **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, 2015.

Hayek, Friedrich. **Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hirsch, Joachim. **Materyalist Devlet Teorisi**, Alan Yayıncılık, 2011.

Hobbes, Thomas. **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Huber, Ernst Rudolf . “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti Ve Sosyal Devlet”, çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı: 3, 1970, ss.27-51.

Jellinek, Georg. **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine: Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı**, çev. Muzaffer Dülger, Pinhan Yayıncılık, 2017.

Jessop Bob. **Devlet**, çev. Atilla Güney, Nika Yayınevi, 5. Baskı, 2021.

Jones, Daniel Stedman. **Masters Of The Universe: Hayek, Friedman, and The Birth Of Neoliberal Politics**, Princeton University Press, 2012.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Kanadoğlu, Korkut / Duygun, A. Mert. **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, On İki Levha Yayıncılık, 2022.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, Tıpkı 7. Basım, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, 7. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.

Karagözler, Meriç. "1982 Anayasası Kapsamında Sosyal Devlet ve Çalışma Hakkı", **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 1, Yıl: 2020, ss. 217 – 259.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, 7. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009): "Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme"**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013,

Keane, John. **Kısa Demokrasi Tarihi**, 1. Baskı, Say Yayınları, 2022.

Kovancı, Onur. **Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Köker, Levent ve Mehmet Ali Ağaoğulları. **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.

Köymen, Oya. **Sermaye Birikirken**, 3. Basım, Yordam Kitap, 2014.

Küzeci, Elif ve Mumcu, Ahmet. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Yenilenmiş 7. Bası, Turhan Yayınevi, 2015.

Laughlin, Martin. **Kamu Hukukunun Temelleri**, Çev. Kıvılcım Turanlı, Dipnot Yayınları, 3. Baskı, 2015.

Laughlin, Martin, **Politik Hukukbilim**, Çev. Kıvılcım Turanlı, Fol Yayıncılık, 1. Baskı, 2022.

Leyla Fırzuza Arda Özalp, **Refah İktisadı ve Refah Devletinin İktisadi Analizi**, Efil Yayınevi, 3. Baskı, 2018.

Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, der. Kemali Saybaşı, Bağlam Yayınları, 1. Baskı, Kasım 1993.

Lijphart, Arend. **Çağdaş Demokrasiler**, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, 2. Baskı, 1998.

Loffredo, Stephen. "Poverty, Democracy and Constitutional Law", **University of Pennsylvania Law Review**, Vol:141, 1993, ss.1277-1389.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, 2.Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

Marx, Karl. **Kapital Cilt I, II, III**, çev. Nail Satlıgan / Erkin Özalp, Yordam Kitap, 2021.

Mead, Lawrence M. “Welfare Reform and Citizenship”, **Welfare Reform And Political Theory**, (Ed. Lawrence M. Mead ve Christopher Beem), The Russell Sage Foundation Press, pp. 172 – 200.

Metin, Sevtap. **Magna Carta ve Sened-i İttifak’tan Bugüne**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2018,

Mill, John Stuart. **Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler**, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayınları.

Neocleus, Mark. **Sivil Toplumunu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, Nota Bene Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Ocak 2015.

Örücü, Esin. **Sosyal Refah Devletinde Bir Kamu Hizmeti Konut**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.

Özcan, Mehmet Tevfik. **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, Tekin Yayınevi, 2017.

Özenç, Berke. **Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Özenç, Berke. **Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi**, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Özkanca Andıç, Nagihan. **Sosyal Refah Devletinde Regülasyonlar: Nordic Ülkeler ve Türkiye Örneği**, Paradigma Akademi Yayınları, Haziran 2021.

Öztürk, Şenol. **Sosyal Yatırım Devleti**, Çizgi Yayıncılık, 2015.

Palley, Thomas I. “Keynesçilikten Neoliberalizme İktisat Biliminde Paradigma Kayması”, **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Ed. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı Tuncel Önel, 2. Basım, Yordam Kitap, 2017, ss.42-58.

Pierson, Christopher. **Beyond the Welfare State**, Pennslyvania State University Press, 1991.

Pierson, Christopher. **Modern Devlet**, çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Platon. **Devlet**, Çeviren Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.

Poggi, Gianfranco. **Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği**, Çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Kasım 2014.

Poggi, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 2012.

Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2021.

Rawls, John. **Siyasal Liberalizm**, çev. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2019.

Rosanvallon, Pierre. **Refah Devletinin Krizi**, çev. Burcu Şahinli, Dost Yayınları, 3. Baskı, Şubat 2014.

Rousseau, J.J. **Toplum Sözleşmesi**, çev. Cenap Karakaya, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Sartori, Giovanni. **Demokrasi Teorisine Dönüş**, çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turan, Sentez Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, 2014.

Somel, Ali. “Bir Kamu Politikası Olarak Post-Neoliberalizm”, **Mülkiye Dergisi**, Sayı:40, 2016, ss. 209-236.

Somel, Can. “Siyaset Bilimi ve İktisat”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. Gökhan Atılgan ve Attila Aytekin), 7. Basım, Yordam Yayıncılık, 2018, ss. 487-499.

Somel Cem. **Makroiktisada Giriş**. Yordam Kitap, Yordam Yayıncılık, 2014.

Sallan Gül, Songül. **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kıskaçında Refah Devleti**, Ebabil Yayınları, Ankara, 2006.

Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1997.

Şenel, Alaeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Bilim ve Sanat Yayınları, 4.Kısaltılmış Basım, Ankara, 1995.

Talas, Cahit. **Ekonomik Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, Say Yayınları 5. Basım, Ocak 1988, İstanbul.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 2. Cilt 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 2. Cilt 18. Yüzyıl : Ortaçağ Fedal Dünya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Tanör, Bülent. **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, 1. Basım, 1978.

Tilly, Charles. **Avrupada Devrimler**, Alfa Yayınları, 1. Basım, 2016.

Tilly, Charles. **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 2001.

Timmins, Nicholas. **The Five Giants: Biography of the Welfare State**, William Collins Publishing, London, 2017.

Topak, Oğuz. **Refah Devleti ve Kapitalizm**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2012.

Topuzkanamış, Engin. **Hukuk ve Disiplin Modern Toplumda Hukuka Uymanın Dayanakları**, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, Aralık 2014.

Topuzkanamış, Engin. “Hukuk ve İktidar Üzerine Bir Taslak”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2018, s. 409-428

Topuzkanamış Şafak. **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Halka Ait Anayasacılık**, On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Touraine, Alan. **Demokrasi Nedir?**, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, 2019.

Tocqueville Alexis. **Amerika’da Demokrasi**, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayıncılık, 2016.

Tocqueville Alexis. **Çoğunluğun Zorbalığı**, 1. Basım Can Yayınları, 2020.

Uslu, Ateş. **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, Cilt I**, Yordam Kitap, 1. Basım, 2021

Uslu, Ateş. **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, Cilt II**, Yordam Kitap, 1. Basım, 2021

Uslu, Ateş. **Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi, Cilt III**, Yordam Kitap, 1. Basım, 2021.

Uygun, Oktay. **Demokrasi Tarihsel Siyasal ve Felsefi Boyutları**, On İki Levha Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Uygun, Oktay. **Devlet Teorisi**, On İki Levha Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, İstanbul, 2022.

Wahl, Asbjørn. **Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü**, çev: Haldun Ünal, Baran Öztürk, h₂O Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Weber, Max. **Meslek Olarak Siyaset**, Chiviyazıları Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2016.

Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 1997.

Vedel, Georges. “Temel Hukuki Seçenekler”, Çev. Ergun Özbudun/Levent Köker, in: **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş Ve Anayasa Yapımı**, Yetkin Basımevi, 2. Baskı, 1995.

Yay, Serdar. **Çağdaş İktisadi Düşünceler Perspektifinden Sosyal Refah Devleti**, Astana Yayınları, Ankara, 2020.

Yolcu, Serkan. **Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, 1. Bası, Ankara, 2018.